

દુઃખીને દિલાસો.

ભાગ ૧ લો.

કર્તા,
શ્રી ૦ મં દેશાઈ.

આવૃત્તિ બીજી.

પ્રસિદ્ધ કર્તા,

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

પ્રસિદ્ધકર્તાઓની નોંધ.

શેઠ શોરાબજી મચેરજી દેસાઈએ 'દુઃખીને દિશાસો' નામથી ૫૬ ભાગ ખુદાર પડ્યા છે. પણ તે ઘણું ખર્ચ માત્ર પારસી કોમમાં વંચાતા હોવાથી અમને તે પ્રસિદ્ધ કરીને હિંદુઓમાં પોતેનો ફેલાવો પામે એવા આશયથી કેહેવામાં આવતાં આ સાહ્ય માથે લેવાનો વિચાર થયો અને મી. દેસાઈને પૂછાવતાં તેમણે તે પ્રસિદ્ધ કરવાને રજા આપવાથી આ પ્રથમ ભાગ ખુદાર પડ્યો છે તથા બીજા ભાગો હાલ છપાય છે. તે પણ યોગ્ય સમયમાં પ્રસિદ્ધ થતા જશે. તે આશા છે કે ગુજરાતી સાહિત્યના સઘળાં વાંચકો હિન્દુ, મુસલમાન અને પારસી, ભાઈઓ તથા બહેનો તે યોગ્ય ઉત્તેજન આપશે. પ્રથમ આવૃત્તિ વખતે મી. દેસાઈને સર્ખ ગૃહસ્થોની મદદ મળવાથી તેઓ તેની કીમત ઘણી જ સસ્તી રાખી શક્યા હતા. પણ આ વખતે તેવી જાતની મદદ માટે અમને કોઈ જાતની ખાત્રી ન હોવાથી તથા હાલમાં છપામણી વગેરેની સખત મોંઘવારીને લીધે આ વખતે કીમત જરા વધારે રાખવી પડી છે તે માટે દિલગીર છીએ. પણ હવે પછીના ભાવિમાં કોઈ ઉદાર ગૃહસ્થ તરફથી આ કાર્યને યોગ્ય ઉત્તેજન મળશે તો કીમત તે પ્રમાણમાં સસ્તી રાખવા પ્રયાસ કરીશું. છેવટમાં જે ઉદાર શરતોથી મી. દેસાઈએ આ ભાગો છપાવવાની રજા અમને આપી છે તે બદલ તેમનો ઉપકાર માનીએ છીએ.

બીજા ભાગો માટે તમારાં નામ તત્કાલ નોંધાવો.

પ્રસિદ્ધ કર્તા.

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની

કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૦૬૩૬- વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ડુઃખાને દિનાસો

વિષય ૪ : ૬

એન. એમ.

દુઃખીને દિલાસો.

ભાગ ૧ લો.

રચનાર,

શો. મ. દેશાઈ.

પારસી અટકો અને નામો--આતસખેહેરામે દેશાઈ ખોરશેદ--ઐયાંમે નૈસાલો
દિંગામે નૌરોજ--સીડા સંસાર--તવારીખે નવસારી--હિંદુસ્થાનનાં
આતશખેહેરામો--નૂરજહાન--ખંદગી અને માથ્રવાણીની મોતે-
ખરી--ગાયકવાડ અને ખિટાનિયા--પ્રાણીમંડળ--ગંજે

શાયરાન--પારસી સુતકો--પારસીઓમાં લગ્નનું

જોડું--જમશેદની ઐતિહાસિક નિંદા-મહા-

રાણી વિક્ટોરીયાનું જીવનચરિત્ર--સર-

સ્વતીવિલાસ--અંડવર્ડનામું

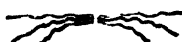
દુઃખીને દિલાસો--

દાદારજની દરખાસ્ત--

પારસી વિષયો

દત્ત્યાદિના

કર્તા

નવસારી.

આવૃત્તિ બીજી.

જાપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા,

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

છ. સ. ૧૯૨૩.

કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

ગુજરાત વિધાપાઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

૬-૧૬ ૧૦૬૩૫

એક ભલા પરમાર્થી અશો નરની યાદમાં !

શું સરકાર દરબારમાં, કે શું રાજા રૈયતમાં, જે પરમાર્થી અશો
નરે પોતાનાં નેક નામ, નેક કામ, અને નેક નૈયતે ગરીબ-
લાચાર-અને દુઃખીઓને આશ્રય આપવા માટે અમર
યાદગારીને પમરાટ પોતાની પાછળ પમરતો
રાખી,

પારસી રોજ ૧૪ માહ ૧ લો ય. સ ૧૨૮૩, તા. ૨૫ સપ્ટેમ્બર
૧૯૧૩ ગુરુવારે ગુરુથમાન બેહેસ્તમાં મુકામ કર્યો છે, તે
જીવંતનશીન પરદુઃખલંબન નર
મરહુમ શેઠ અરદેશર જમશેદજી ઉમરીગર જે. પી. ની
ભલી યાદમાં,

બાંહાંગીર ખરશેદજી ઉમરીગરના

પ્રેમ-સંદેશ લેખે

કર્તા તરફથી અર્પણ.

પ્રસ્તાવના

કિસ વાસ્તે? દુનિયાંકે હુકમતકે લિયે રંજ?
 કિસ વાસ્તે? દો રોજકે જહમતકે લિયે રંજ?
 હર જામ જો દોલત હય, બહ દોલતકે લિયે રંજ?
 દો રોજકે આરામ વ અશરતકે લિયે રંજ?
 તા મર્ગ જો રખતે થે સદા જહો હશમ સાથ,
 કયા લે ગયે વો લોગ, જો લે જાયગે હમ સાથ?

(હરિશ્ચન્દ્ર)

હિન્દી શાફીકમાં વણાંક વર્ષો ઉપર મેં થોડાક દિલાસાપત્ર
 છપાવ્યા હતા, ત્યારે મેં એમ નહીં ધાર્યું હતું, કે દુઃખી લોકોને
 “દુઃખીને દિલાસો” મોટા જગ્યામાં જોઈએ છે. પાંચ વર્ષ ઉપર
 મેં “દુઃખીને દિલાસો” છપાવી ૧૨ દિલાસાપત્ર પ્રગટ કર્યા ત્યારે
 મને સ્વપ્ને પણ એવો ખ્યાલ નહીં હતો, કે તેનો રિંચુ લેતાં વર્તમા-
 નપત્રો આથી પણ મોટા પ્રમાણમાં સંખ્યાબંધ દિલાસાપત્રો છપા-
 વવાની ભલામણ કરશે. દુઃખીને દિલાસાના ઉપોદ્ધાત જેવું માત્ર
 એક ડઝન દિલાસાપત્રનું એપાનીયું ૧૯૦૬ માં મેં પ્રસિદ્ધ કર્યું તે
 વેળાએ દુઃખીઓને તેનાથી કેવી કેવી રાહત થઈ છે, તેના હજારો-
 બધ અહેસાનપત્રો હું મેળવીશ એવી મેં કદિએ વચ્છી રાખેલી
 નહોતી. દેવલાલીથી એક દુઃખી ગૃહસ્થ લખે છે, કે જો મારી મવ-
 સર હોત તો હું એ એપાનીયાની હબરો નકલો દુઃખી લોકોમાં મફત
 વહેંચાવત! આવાં ઉત્તેજનોથી ઉત્તેજિત થઈ મેં ૩૬૫ દિલાસા-
 પત્રો તૈયાર કર્યાં. ઇશ્વરની કસમત શી કહું! તેણે મને ભત-
 ભતનાં દુઃખોનો ભતિ અનુભવ આપીને જ આ પત્રો મારી
 મારફતે લખાવવાની ઇજા કરી હશે, તેથી મને રક્ષારક્ષમણ

દુઃખો પ્રત્યક્ષ દેખાડ્યાં. એ કોઈ પ્રકારનું દુઃખ રહી અચૂં ઢાંચ
તો ચાલતે લખાણે તે સાહેબ મને તેનો સ્વાદ ચખાડતો.

મને વહેલું ને પહેલું કહી દેવા ઘો, કે આ દિલાસાપત્રો મારી
અક્કલ, મારું જ્ઞાન, કે મારી હુશિયારીને આભારી નથી. મારા જેવા
કમીના ખંદાની લાયકાતનું કોઈ આ પરિણામ નથી. પરંતુ લગભગ
૩૫૬ પુસ્તકો, ચોપાનીયાં, વર્તમાનપત્રો, નાટકો, કાવ્યો વગેરેની
ભારોભાર મદદ લઈને, તેમાંથી ભારોભાર ભાષાંતરો કરીને,
તેમાંના ભારોભાર ઉતારાઓ કરીને માત્ર એક જ હેતુથી આ રચના
કરી છે, કે દુઃખના વખતમાં જ્યારે નજીવામાં નજીવું લખાણ
પણ રાહત મેળવવા સારૂ દુઃખીયારાંઓને વાંચવાની તરસ લાગે
છે, ત્યારે એવો એક સંગ્રહ તેઓના જીવ ઠેરવવાને માટે કરવો.
દરેકે દરેક લેખકના કે કવિઓના નામવાર હું ઉપકાર માનું તો
પાનાં ભરાઈ જાય. કોઈ કોઈ પુસ્તકોમાંથી મેં માત્ર એકેક શબ્દ
પણ ઉઝીનો લીધો છે, ને કોઈ કોઈ કિતાબમાંથી તો આખા પંદેઆફ
પણ લીધા છે. વિદ્વાનો, શ્રીગણેશ અને પંડિતોનાં અમૂલ્ય મોતી
અને કિંમતી ગૌહરોના ઢાણાનો આ હાર છે, જેમાં મારા તરફથી
તે મૂલ્યવાન મોતી પરોવવા સારૂ સુતરની માત્ર દોરી ગુંથાએલી છે.
સમગ્ર સર્વ લેખકો, કલમકસો અને કવિઓ જેમના ઉતારા બનતાં
સૂધી અવતરણચિહ્નમાં લીધા છે, અને ઠેકઠેકાણે તેમનાં નામો
આપ્યાં નથી તેઓ મને દરગુજર કરશે, એવી ઉમેદ હું રાખું છું. કેમ
કે આમાં મારો હિસ્સો અલ્પ જેવો છે, ને બીજા વિદ્વાનોનો કદ્ય
જેવો છે અને બનતાં સૂધી હું છેવટના ભાગમાં એ સર્વ પુસ્તકો
અને તેના કર્તાઓનાં નામોની ટીપ પણ આપવા ધારું છું.

આ પહેલો ભાગ પ્રકટ કર્યો છે, તેવા ૩૫ જૂદા જૂદા ભાગો
પ્રકટ કરવા ધાર્યા છે. તે દરેક ભાગમાં જૂદી જૂદી જાતનાં
લખાણો અને જૂદી જૂદી જાતનાં દુઃખો વિષે દિલાસા કર્યા છે.

એક આખા વર્ષના ૩૬૫ દિવાસ સૂધી દરરોજ એક જ દિવાસાપત્ર આવી આવીને પાચન થાય ત્યાં સૂધી વાંચ્યાં કર્યાંથી, અને તે ઉપર વિચાર કર્યાંથી જરૂર, બધું દુઃખ કદાચ દૂર નહિ થશે, તો થોડાક પશુ સધિયારો અને દિવાસો મળશે. પ્રથમ મોટા ગ્રંથ રૂપે આ લેખો બહાર પાડવા વિચાર હતો, પરંતુ ગરીબ દુઃખી લોકોને તેની મોટી કિંમત પોષાય એમ ન હોવાથી બુદ્ધ કિંમતના ન્હાના ભાગો કાઢવાનું દુરસ્ત વિચાર્યું છે, જેથી ગરીબોને એકાદ ભાગ પણ વાંચવાનો મળે. તો હું એટલી વિનંતિ કરું છું, કે જેઓ બધા ભાગના ગ્રાહક થાય તેમણે સર્વ ભાગોનો સંગ્રહ કરી રાખવો, કે પાછળથી અંખોસનાં પુઠાં અમે કરાવીએ, તો તેઓને સામટા બધા ભાગોનાં પુસ્તકો બનાવી એક જથ્થે રાખવાનું બની આવે.

૧૦ વર્ષ મહેનત લઈને લગભગ ૩૫૬ પુસ્તકોનો અર્ક ખેંચીને અમે એક એવો સાહસ માથે ઉઠાવ્યો છે, કે બનતાં સૂધી દર મહિને એક ડઝન દિવાસાપત્રો છપાવીને ૩૫ ભાગમાં ૩૬૫ દિવાસાપત્રો પૂરા કરવા. સસ્તું વાંચન અને સસ્તું સાહિત્ય સર્વ લોકોને વાંચવાનું સહેલથી મળે એ હેતુથી માત્ર ૪ આનાની કિંમતે દરેક ભાગ કાયમના ગ્રાહકોને પહોંચાડવાની ગોઠવણ રાખી છે. ૩૫ ભાગના પહેલાંથી જેઓ ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવશે તેમની પાસેથી પોસ્ટેજ લેવામાં આવશે નહીં. પરંતુ છૂટક છૂટક નકલ મંગાવનાર પાસેથી પોસ્ટેજ લેવામાં આવશે. એ ૩૫ ભાગો એકલાં દુઃખીઓને જ ઉપયોગી છે, એમ નથી, પણ સુખી માણસોનેય વધારે ઉપયોગી છે.

૯૯૯ પ્રકારનાં જાતબાતનાં દુઃખોથી દુઃખી થનારાંઓને સધિયારો મળે, ને તેમને પોતાની ઉપર આવી પડેલાં દુઃખોનું દુઃખ નહીં ભાગે તે નેમથી સેંકડો તવારીખી હાબલાઓ આપ્યા છે. ધર્મની નજરથી, નીતિની દૃષ્ટિથી ને ફીલસૂફીની રૂએ અરાબર મનનું સમાધાન

કરેલું છે. વિજ્ઞાન, સાહિત્ય, વાતો, એલ્મી મંત્રી, ગંભીર સાથે જ્ઞાન, જીવ ઠેરવે ને મનની પતીજ થાય, એવી હલીકો બતાવીને હબરો દાખલાઓથી દુઃખીનાં દુઃખ અનુભવપૂર્વક કમી કરવાની તજવીજ કરેલી છે. દુઃખ ઓછાં કરવાં જ નહીં પણ સુખ કેમ મળે, આપણને આ અને બીજી દુનિયાંઓનું જ્ઞાન કેમ થાય, બોલવા-ચાલવામાં હુશિયારી કેવી રહે, ગભરાટ ને આકૃત વખતે કેવા ઉપાયો લઈ શકાય, તે વગેરે તરેહવાર બાબતોની નશીયતોનો ભંડાર એમાં ભરેલો છે. મહેનતના બદલામાં એક પાઈ પણ કમાવાની લાલચ વગર, માત્ર મારાં દુઃખી બંધુઓ અને બહેનો પોતાનાં દુઃખ દર્દ દફે કરી શકે અને તેઓને રાહત મળે, એ જ ધરાદાથી દુઃખીઓની સેવામાં આ ૩૫ લાગ લારે જેહમત લઈ તૈયાર કરેલા છે. દરેક લાગ વારંવાર વાંચ્યા કરવા લાયક છે. એક લાગ વાંચ્યો કે જરૂર ૩૫ લાગો વાંચવાની લાલચ થશે. શેરડી પોતાના થડમાં બહુ મીઠાશવાળી હોય છે, ને ઉપર જેમ જેમ ચઢતી જાય તેમ તેમ ફિક્કી હોય છે; પણ શેરડીના રસથી ઉલટી રીતે આ પુસ્તકોમાં રસ આવશે. જેમ જેમ બીજા લાગો પ્રકટ થતા જશે તેમ તેમ તેમાં રસ આવશે. સગાંરનેહીઓ ઉપર દિલાસાપત્ર લખવાને બદલે જો આનો એક લાગ તમે તેમને મોકલી આપશો, તો તેથી ચોમેર આપણી બહેનો તથા લાઈમ'થોનાં દુઃખોનું નિવારણ થઈ શકશે. દરેક લાગ દુઃખીનો દોસ્ત થઈ પડશે. હંમેશના ગ્રાહર તરીકે નામ નોંધાવી આ પરોપકારના કાર્યમાં મને મદદ આપશો તો મોટો ઉપકાર થશે. ઉંચા કાગળો ઉપર નવા ટાઈપર્ન સુંદર છપાઈ છતાં કિંમત ફક્ત ચાર આના છે, અને દરેક લાગ વેલ્યુએબલથી મોકલવામાં આવશે.

ખરસીઓ પોતાનાં દોખમાઓ આગળ આવનારાં દુઃખ લોકોને, અને હિન્દુઓ પોતાના સ્મશાન આગળ આવનારાં દુઃખીઓને મદદ વહેંચવા સારૂ, અને દુઃખી લોકોનાં સ્થાનો જેવાં કે

જનરલ ઓસ્પીટલો, વિધવા આશ્રમો, અનાથ આશ્રમો વગેરે ધર્માદાય ઠેકાણાંઓમાં આ ઠેકાણો મફત મૂકાવવા માટે અમે કિફાયત કિંમતે જથ્થાબંધ આપવા ખુશી છીએ. જથ્થાબંધ નકલો ખરીદ કરી મંગાવી, પોતાનાં ગુજરેલાં, મરણ પામેલાં બહુલાઓના પુણ્યને સારૂ, તથા સ્વર્ગવાસી અને બેહિસ્તી અશો રૂહોની યાદગીરી જાળવવા માટે અમોને લખી જણાવશે તો તેવાં પુણ્યના કામ માટે જથ્થાબંધ નકલો કિફાયતે પણ આપવાનો બંદોબસ્ત થશે. ખરૂં પુણ્ય જ દુઃખીઓને રાહત આપવામાં છે. સખબ મરનારની પાછળ પુણ્ય કરવાનો આ એક ઉત્તમ ભાગ છે. ખીજાં ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં મરનારની નૈયતે સખાવત કરવાનું જેમ ચાલે છે, તેમ પોતાની કોમનાં દુઃખીઓમાં “દુઃખીને દિલાસો” મફત વહેંચવાથી મુઆને તેમજ જીવતાંને ઘણું પુણ્ય હાંસલ થશે.

અશોઓની યાદમાં કોઈ ભાગ આપો અર્પણ કરાવવાની જેએ આહેશ જણાવશે તેઓના લખવા પ્રમાણેનો લેખ (અર્પણપત્રિકા) તે ભાગમાં પ્રથમથી જ છપાવીશું. જરૂર આ તક ચુકશે નહીં એવી મારી નમ્ર અરજ છે.

જે જરા કઠણ શબ્દો અગર ભારી ભાષા વાપરીએ તો પારસી વાંચનારાઓને રૂચે નહીં, તેમ છેક હિન્દીયોની ભાષા વાપરીએ તો હિન્દુ વાંચકોને ગમે નહીં, તે કારણે મધ્યમસરની ભાષા વાપરવા તજવીજ કરી છે. આ દિલાસાપત્રોથી જે પાંચ દશ દુઃખિયાંના દુઃખી જીવરને ખરેખરી રાહત મળશે, તો મારી મહેનતનો બદલો પૂરેપૂરો મળેલો સમજીશ. દુઃખોની જાત તો ૬૬૬ છે, અને તે બનતાં સૂધી ૩૬૫ પત્રોમાં ટુંક ટુંક ખુલાસાથી સમજાવી દઈશું. જલચૂક કે ખામીખોડની માફી માગું છું.

આ તકે હું મારા ઇંદ (મિત્ર-બંધુ એરવદ રશતમજ બેબનજી શનજીનો ઉપકાર માનવાની મારી ફરજ સમજું છું. કેમકે એમની

ખંતીલી કાળજીથી જ આ પત્રો વહેલાં છપાવવાની મને ઉલટ મળી છે. જે જે ગૃહસ્થોએ આહુકો કરી આપી મને મારા કામમાં સહેલાઈ કરી આપી છે, તેઓનો હું નામ જ નામ આભાર માનવાની બીજા ભાગમાં તક લઉં તે પહેલાં અંતઃકરણથી તેઓનો હું ઉપકાર રાંતું છું. આશા રાખું છું કે, દુઃખીઓનાં દુઃખ ભાગવા સારૂ આ કાર્યમાં આહુકોની મને મદદ કરનારાઓ આ પુણ્યનું કામ સમજી પોતાની મદદ મહેરબાનીની રાહે ચાલુ રાખશે.

શેાઠ મઠ દેશાધ.

દુઃખીને દિવાસો.

પ્રથમ દર્શન.

સંસારની જંગલમાં દુઃખી દિવસો ગાળનારાં કેટલાંક સન્ના-
રીઓ અને સજ્જનો, રાજાઓ અને પાદશાહોની વાતો કરી પોતાનું
દુઃખ બૂલાવા સારૂ મનરંજન કરતાં હતાં. સખીઓમાં પંડિતા,
સુશિલા, સુંદરબા, દોલત, ગુલબાનુ, ન્હાની ખેન, સમજુબા
વગેરે લઘુલી યુવતીઓ; તેમ મૃગનયની, શીરીનબાઈ, ખતીબખુ,
ગંગાબાઈ વગેરે વિધવાઓ; અને સખાઓમાં સુખભદ્ર, શાંતિ-
રામ, નસુહ, જેનુદીન, સોરાબજી વગેરે મિત્રબંધુઓ ભેગાં થયાં
હતાં. સુંદરબાએ વાંચેલી વાર્તાઓમાંથી નીચે મુજબ એક રસિલી
વાર્તા કહેવા માંડી.

સંહારપુરી નામે નગરમાં ભોગી ભીલ નામે એક લુંટારો રહેતો
હતો. આસપાસનાં ગામોમાં લુંટ ચલાવી ધનવાન થયો હતો.
પરિવારમાં તેનાં ઘરડાં માખાપ ઉપરાંત ચાર ખેનો, ત્રણ ભાઈ
અને તેની સ્ત્રી કાળમુખી મોટી હવેલીમાં રહેતાં હતાં. લુંટની
દોલતથી આખું કુટુંબ અમનચમનમાં દિવસો ગાળતું, તથાપિ
કાળમુખી રાત્રિદિવસ હાય અફસોસમાં દુઃખની વરાળો કાઢ્યાં
કરતી. સાધુ, સંત, યોગી, ભોગી, જતિ, સેવડા કે સાંઈ, ગોસાંઈ
જે કોઈ આવે તેને પૈસા આપી પોતાને છોકરાં થવા માટે યાચના
કરતી. વય બરાવા આવી તોયે વાંઝણી રહેવાથી દિન ઉગ્યે તેને
સંતાપ થતો. કોઈ ભુવાએ તેણીને એવો વહેમ ઘાલ્યો, કે ત્હારી
રંઘયલી નજીંદને માથે આજ લાવી ઘરમાંથી બહાર કાઢે તો છોકરાં

થશે. કાળમુખીએ નણુંદ ડાકણ હોવાનું આળ ચઢાવી ધણીને સમજાવી, ઘર બહાર જ નહીં પણ ગામ બહાર કઢાવી મૂકી. છતાં છોકરાં તો થયાં નહીં. વળી કોઈ ગોંસાઈ આવી ચઢ્યો. તેણે સાસુનું મરણ થયા વિના છોકરાં ન થાય એવો ધખારો કાળમુખીના દિલમાં દાખલ કર્યો. કાળમુખીએ ઉંઘેલી સાસુના ગળામાં લોઢાનો ચિમટો દાખી રાતોરાત તેને પણ સ્વધામ પહોંચાડી. છતાં છોકરાં તો થયાં નહીં. વળી બીજા ધુતારા બુવાઓ ને બુવાઓની ભુરકી ભભરાવી સર્વ દેરાણી, જેઠાણી અને ખાકી રહેલી નણુંદોના કુમે કુમે પ્રાણ લીધા. પણ કેમે કર્યા છોકરાં તો નજ થયાં. છેવટે ધણી પાસે સસરા અને દિયરોનાં નાક કપાવી જંગલમાં તગેડી કઢાવ્યા. તોયે વાંઝણી ને વાંઝણી. વાંત્રિ જેવી ગાંડીઘેલી થઈ તેમ જેમ વરસ ભરાતાં જાય તેમ તેમ દરેક દુષ્ટ કર્મ કરવામાં પાછી પાની નહોતી કરતી.

આવાં પાપી કર્મો કરવા છતાં બન્ને વરવહુનો એકેક વિચિત્ર નિયમ હતો. ભોગી ભીલનો એવો નિયમ હતો કે દર રાત્રિએ ૧૨ વાગ્યાનો સમય થાય, કે બીછાનામાંથી ઉઠી મારવટે લટકાવેલા દોરી ડામણામાં પોતાના પગની પાટલી ભેરવી ભોંય તરફ માથું કરી હિંચકા ખાતો જાય, ને દર હિંચકે જમીન સાથે નાક ઘસડતો જાય, ને પ્રાયશ્ચિત્ત માટે તોબા-તોબા પોકારતો જાય. એમ છોક પેરોઢિયા સૂધી દરરોજ પાપનો પસ્તાવો પ્રત્યક્ષ કરતો. કાળમુખીનો વળી જૂદો જ નિયમ બાંધેલો. પાછલી રાત્રે ભર ઉંઘમાંથી ઝબકી ઉઠતી; નર્કમાં તરબોળ કરેલાં ખાસડાં હાથમાં લેતી; અને ભીડબંજન કરવા સાડૂ માડૂતીના દેહરા આગળ જઈ માડૂતીની પ્રસન્નતા માગી, અન્નના ભોગ ધરાવી, સાત સાત વાર સાંછાંગ નમસ્કાર કરી, દેવળ આસપાસ સાત ફેરી ફરતી; અને દર ફેરે નર્કથી ભરેલાં ખાસડાં પોતાનાં મોં ઉપર ૧૩ વાર મારતી. આમ ૯૧ ખાસડાં ખાધા પછી પાપોનો પૂરો પશ્ચાત્તાપ કરી ઘેર આવતી.

“મોલાકે ઘર ઇનસાફ હે ખાખા!”-“મોલાકે ઘર ઇનસાફ હે ખાખા!” આ વચનો ઉચ્ચારતો એક ફકીર મોહણામાં ભિક્ષા માગતો કાળમુખીએ ન્હાતાં ન્હાતાં સાંભળ્યો. સાંભળતાંની સાથે જ તે અર્ધ નમ્રાવસ્થામાં ઉઠી, પાછલું ખારણું ઉઘાડ્યું અને ફકીરને વાડામાં બોલાવી પોતાની ઇચ્છિત વાચના કરી. ફકીરે કહ્યું, “બાઈ! વો મોહોલ્લેકા સબ ઘરકુ આગ લગાકે જલા હે! મોહોલ્લા ભસ્મ હો જયગા, ફીર તુમકુ હો લડકા હોએંગા.” ફકીર ચાલ્યો ગયો. એટલે મધ્ય રાત્રિએ કાળમુખી માથે સગડી ચઢાવી, ચૂડેલ, બની ઘરોઘર આગ કુંકતી ચાલી. પરોઢિયું થતાંમાં તો કાગરોળ થઈ રહી. આખું ફળિયું બળી ભસ્મ થઈ ગયું, અને લોકો રવડતાં રજળતાં થઈ ગયાં. યોગાયોગ એવો થયો કે, ૬ માસ રહીને કાળમુખીએ બે સુંદર બેટાઓને જન્મ આપ્યો! કાળમુખીને હવે લોભ લાગ્યો. તે પેલા ફકીની વાર્ષિક ફેરી ફરવા આવવાની રાતદિન રાહ ભેવા લાગી. ત્રણ માસ પૂરા થયા. તે બન્ને બાળકોને બોળામાં લઈ પોતાની સાથે અંગોળ કરાવતી હતી. એવામાં “મોલાકે ઘર ઇનસાફ હે ખાખા!”-“મોલાકે ઘર ઇનસાફ હે ખાખા!” એ અવાજ કાને પડતાં જ વાત્રિ તો ઝબકી ઉઠી. ભાન ભૂલી બન્ને બાળકોને ચોકડી ઉપર ધબોધબ પડતાં નાંખી નાગી ઉઘાડી દોડી. વળી પાછો ફકીરને વાડામાં ઘાલ્યો. તેનાં ચણુસ્પર્શ કર્યાં. અને દેવદેવીને નમસ્કાર કરતી હોય નહીં થું, તેમ સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી હજારો હજાર ઉપકાર માનવા લાગી. ફકીર સમજી ગયો. ચોકડીમાં બાળકોને તરફડતાં ભેઈ ચકિત થઈ ગયો. બાઈ ઉઠી કરગરવા લાગી, “હે બાપ! મને એક વધુ પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય એવો બીજો કાંઈ ઉપાય સુઝાડ!” ફકીર વિચારમાં લીન થઈ બોલ્યો, “બેટા! દુસરા મોહોલ્લાકું આગ લગાવ, હો લડકા બહે પાવગે!”

ફકીર ખુદાતાલાની વિચિત્ર કરામત ભેઈ “મોલાકે ઘર ઇનસા-

ક્રમે અંધેર હય!" એ સૂત્ર પોકારતો પોકારતો ચાલ્યો ગયો. કાળમુખીએ બીજો મોહોલ્લો સળગાવી દીધો. દેવયોગે તેને પેટે બીજા બે સુંદર પુત્ર દીકરાઓનો જન્મ થયો. પેલીની ખુશીનો પાર રહ્યો નહીં, અને ભોગી ભીલ વંત્રિ વહુને દેવી રૂપ માનવા લાગ્યો. પોતાની દુષ્ટાના ભભેરવાથી કરેલાં દુષ્ટ કર્મોનો તેને પસ્તાવો થવાને બદલે પ્રસન્નતા વધી. ઘર આખું ગુલતાન બની રહ્યું. કાળમુખી ચાર દીકરાની મા થઈ તોએ લોભે તેને મૂકી નહીં. વાર્ષિક ફેરી ફરવાનો ફકીરનો પ્રસંગ વહેલો આવવાની કાગને ડાળે રાહ જોવા લાગી. "અલ્લાકે ઘરકા ઇનસાફકું અંધેર હય!" એ શબ્દો પાછા સાંભળતાં જ વંત્રિ તો ન્હાનાં ધાવતાં બાળકો સાથે લખડતો પાલવ અને છુટી કાંચળી સહિત બારણામાં આવી, ફકીરને આશ્વાસન આપવા લાગી. પછી તેને ઘરમાં લઈ જઈ દુધે તેના પગ ધોયા. રસોઈપાણીની દોડધામ કરી મૂકી, ચોક ચાંદણ કરી રહી, બધાં ભુલકાંને રવડતાં મૂકી રંગરાગથી ફકીરને ખેલાવવા લાગી. સર્વ પ્રકારનું આદરાતિથ્ય સંપૂર્ણ રીતે કર્યું. પછી ફકીરને પાછાં ફરવાની વખતે ફરીથી બીજા બે બેટાની યાચના કરી. લાગલો જ ફકીરે પેલો જ ઉપાય બતાવ્યો. તે જ ક્રમે બીજાં ફળિયાં સળગાવી મૂકતાં બીજા બે અને પછી એક વધુ મળી સાત છોકરાની માતા કાળમુખી મગ્ન થઈ જઈ આનંદમાં ડાલતી રહી. સાતે દીકરા અકેક કરતાં ઉત્તમ નિવડ્યા. કોઈ વેપારધંધામાં, તો કોઈ ખેતીમાં, તો કોઈ સરકારદરબારે એમ આગળ પડી ગયા. કાળમુખીએ પોતાના ભોગી ભીલ સાથે આનંદમાં દહાડાઓ કાઢ્યા અને વગર વિદેને બન્ને ૯૦ વર્ષની વયે પહોંચ્યાં. જે દિવસે ૯૧ મી વર્ષગાંઠ, તે જ દિવસે આશ્ચર્ય ઉજવી પ્રાતઃકાળે આ સુખી જોડું એકી ઘડીએ કાંઈ પણ દુઃખ-દર્દ વગર સુખ રૂપ મરણ પામ્યું. લોકોની લુલ્હીની લપલપી આહુ થઈ. અરે ઈશ્વર! આ કળયુગનું કેટલું માહાત્મ્ય છે!

સત્કર્મી જૂએ મરે છે! જે પ્રભુને ત્યાં ન્યાય જ હોય, તો હવે કાળમુખીને ક્યાં ન્યાય મળવાનો? ભોગી ભીલનાં કાળાં કૃત્યોનો ઇનસાફ થવાનો તો રહી ગયો! કૂડાં કપટના કાળમાં કૃત્યો કરીને કાળમુખી તો કાંઈ પણ શિક્ષા શાસન ભોગવ્યા વિના મરી ગઈ!

ભગવાનનું રાજ્ય તો અંધેર રાજ્ય છે! કર્મનાં ફળની વાતો ખોટી જ છે! એવાં વચનો સંહારપુરીના સર્વ લોકો હાયકાઓ સૂધી ગાતાં રહ્યાં છે. કોઈ ધર્મી હતાં તે અધર્મ પાળવા લાગ્યાં. પુણ્યવાનો પાપી થતાં આલ્યાં. સત્કર્મીઓ અકર્મી થઈ પડ્યાં. આમ થવાથી ઈશ્વરનું ખરૂં ખોટું શું છે તેનું અવલોકન કરવા એક જિજ્ઞાસુ સંઘ લઈ દેશાંતર કરવા નિકળી પડ્યો. દુનિયાની પ્રદક્ષિણા વા તીર્થયાત્રાઓ કરીને ૩૫ વરસે કલ્પા નગરમાં સંઘ આવ્યો. ત્યાં તો સર્વ કોઈ બોલે કે, “પરમાત્મા જેનાં જેવાં કર્મ તેવાં જ તેને ફળ આપે છે.” “ભલાં કૃત્યોનો ભલો, ને ભુડાંનો ભુડો બદલો મળે છે.” આ સૂત્રો શા આધારે લોકે પકડ્યાં છે, તે વિષે પેલા સંઘે ધર્મશાળાના રખવાળને પૂછ્યું. કારણમાં તેણે અજબ જેવી વાત નીચે પ્રમાણે કહી:—

આ નગરમાં નારણ કણુખીને ઘેર મનીયાર નામે જન્મથી આંધળા એક પુત્રનો જન્મ થયો. પુત્ર કદરૂપો અને સાથે વળી દહીં હતો. આંખે અપંગ ને ખાઉધરો હતો. તે આટલા બધા અવગુણો છતાં દાધાબળ્યો અને મીઠજી હતો. નિત્ય ઉઠી માખાપને મારવા દોડતો, ને તેમની સાથે રાતદિવસ લડતો વઢતો. સવારના પહોરમાં રડતો કકળતો. માખાપે આખરે કંટાળીને જંગલમાં ખડોબાના સ્થાનકે લઈ જઈ તેને અર્પણ કરી દીધો. આ વખતે તેના પ્રત્યે કોઈને પણ દયાની લાગણી ઉત્પન્ન નહોતી થઈ. પરંતુ મોહલ્લામાં રહેતી સોનારણુની એક નૌજવાન પુત્રી નામે લલિતા આ દેખાવ જોઈ રડું રડું થઈ અઈ પોતાનો સગો લાઈ

કે ધણી જ દેશનિકાલ થતો હોય નહીં શું, એવા સંતાપમાં તે આવી પડી. આંધળાએ એકલવાયા જંગલમાં પડી રહેવા કરતાં રાત્રિનિ ભગવાનનું સ્મરણ કરવાનો આરંભ કર્યો. સારો વખત જપતપ ભજનપૂજનાદિ કરવામાં ગાળવા માંડ્યો. સોનારણની પુત્રી ગમે તે ભોગે ઘરમાંનું વધ્યું કર્યું અત્ર ને પાણીનો લોટો ખંડા ખાના સ્થાનકે લઈ જઈ આંધળા છોકરાને આપતી. મનીયારનું શ્રદ્ધાપૂર્વક ઈશ્વરભજન વર્ષો વેર ચાલ્યાથી એક દિને ભગવાન પ્રસન્ન થયા, અને આંધળાને વરદાન માગવા કહ્યું. ભગવાનની શરત માત્ર એટલી જ હતી, કે વર માગે તે માત્ર એક જ ઇચ્છા માટે અને એક જ વાક્યમાં માગવો. આંધળાએ તે શરત કબૂલ કરી એવો વર માગ્યો કે:

“હું ભગવાન! મારા પૈત્રને એક છત્રપતિ રાજા તરીકે વરઘોડે ચઢેલો હું મારી આંખે જોઉં”

એવો તું મને વર આપ! સરત પ્રભાણે ખુબીદાર વર માગવાથી ભગવાને પ્રસન્ન થઈ તેની માગણી મંજૂર રાખી. તે જ ઘડીએ તે આંખે દેખતો થયો, અને જગતની લીલા જોઈ તેને મનથી ખડુ આશ્ચર્ય લાગ્યું. વળી તેને યત્કિંચિત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. તેની પાલક મુરખા અપ્સરા કોણ છે તે પણ તેણે પેહલે જ દીઠું. ઘણો કાળ ગયા પછી સોનારપુત્રી સાથે તે કાશીયાત્રાએ નીકળી ગયો, અને ત્યાં બંને લગ્નની ગાંઠથી જોડાયાં. લગ્નને દિવસે લેગાં મળેલાં લોકો વાતો કરવા લાગ્યા કે બનારસનો રાજા અપુત્ર મરણ પામ્યો છે, અને તેની રાણી સંતાપમાં પડી છે. રાણી ને રૈયત ઉપર દિલ્લીપતિ બાદશાહે સંદેશો કહાળ્યો છે, કે દિલ્લીપતિને ગંગા નદી જો ધીથી નહીં ભરી આપે તો બનારસનું ખંડીયું રાજ ખાલસા કરવામાં આવશે. રાણી એનો કાંઈ ઉપાય કરવા માટે મોટા પ્રધાનોને કહે છે તોએ સર્વ લાઇલાજ થઈ બેઠા છે અને

એનો ઉપાય જે સૂચવશે તેને બનારસની ગાદી આપવા શણી અને રૈયત તૈયાર છે. આ વાત સાંભળી મનીયાર બીજે જ દિવસે લલિતાને લઈ બનારસ ગયો. રાણીને મળ્યો, અને દિલ્લીદરબારના એલચીને જઈ કહ્યું, કે દિલ્લીપતિ બાદશાહને મારો આ મોહોરબંધ રૂકો આપવા કૃપા કરવી. આ જીવાનની આમદથી રાજ્યમાં ઘુસાઘુસ ચાલી રહી, અને તેની જ્ઞાનમય બાહોશ વૃત્તિથી લોકોમાં અને રાણીમાં અચ્છો છાપ બેસી ગયો. પેલો રૂકો લઈ એલચી બાદશાહની હજુર ગયો. રૂકો ખોલતાં નીચલું વાક્ય લખેલું વંચાયું.

“બાદશાહ સલામત! આપ નામદાર અમો ગરીબ રૈયત પાસે ગંગા નદી ઘીથી ભરાવા માગો છો. અમો ગૌહત્યા કરનારા નથી. એક તો ગંગા મૈયાને અમે માનીએ છીએ, ને બીજી તો ગૌમાતાની અમે રક્ષા કરીએ છીએ. એટલે ઘી તો અમે ભેગું કરેલું છે, પણ ગંગા નદી આપ ખાલી કરાવી આપો તો પાણીને ઠેકાણે ઘી ભરી આપી આપ નામવરનો હુકમ માથે ઉઠાવવા અમે તૈયાર છીએ”—મનીયાર.

બાદશાહ પરીક્ષા જ કરવા માગતો હતો. આ જવાબ લખનારને ખાલી પડેલી રાજગાદીએ જે રાણી કબુલ રાખે તો બનારસનો તેને રાજ બનાવવા બાદશાહે સ મતિ આપી. રાણીને જેવું ભેઈતું હતું તેવું બાદશાહે ફરમાવ્યું. મનીયાર રાજ થયો. અને લલિતા રાણી બની. સુખચેન અને પૈલવમાં દિવસો પસાર થવા લાગ્યા. લશ્કરમાં વધારો કરી, અમદાનીમાં મોટો વધારો કર્યો. ધીમે ધીમે ન્હાના ન્હાના ભાયાતોની ભગીરો રાજ્ય સાથે ભેડી દીધી. પછી ન્હાના ન્હાના રાજવાડાઓ ઉપર ત્રાપ મારી બનારસને ચૌડાં વર્ષમાં એક મોટી શાહનશાહત જેવું બનાવી દીધું, અને મહારાજધિરાજનો બાદશાહી ખેતાબ ધારણ કર્યો. સેના ઉત્તમ

રાખવામાં બહુ ખર્ચ કર્યો. દિલ્લીપતિને ખંડણી આપવી ખર્ચ કરી અને સર્વને ચોકાવી દીધાં. દિલ્લીનો બાદશાહ પણ ડગી ગયો. રાણી લલિતા શિયળ સાચવનારી, ધાર્મિક, સત્યવાદી, ચતુર, બુદ્ધિશાળી, નીતિવાન, દયાળુ અને નમ્ર હોવાથી દરબારમાં અને પ્રજામાં દેવી સ્વરૂપ ગણાઈ પૂજવા લાગી. સુખો તો આપો-આપ ચાલી આવવા લાગ્યાં. તેને ચાર રાજપુત્રો અને ત્રણ રાજપુત્રીઓની વૃદ્ધિ થઈ. ગાદીવારસ પુત્રનાં અને વડી બેટીનાં લગ્ન રાજવાડાઓમાં કર્યાં. રાણીનું હેતુ એક ટપાલી ઉપર બહુ હતું. સાત રૂપરડી કમાઈ સાત સો ધક્કા ખાનારા ટપાલીને માટે હરદમ રાણીનો જીવ બળ્યાં કરતો હતો. તેનું નશીબ ફેરવવાને તે ઘણીએક યુક્તિ કરતી પણ ફેલત જતી. વડા પુત્રને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો ત્યારે વધામણીનું ઇનામ રાણીએ ટપાલીને આપ્યું, પણ ટપાલીની દુષ્ટ ઓરતે પોતાના ચારને તે સર્વ આપી દીધું.

વળી મહારાજનું દિલ પોતાના ગુલામતા ચંચળ અને ખુબ-ચુરત બેટા નયબચ ઉપર વિશેષ હતું. નયબચ જવાન છતાં બહુ જ દુશિયાર અને ડાઘો હતો. તે દરરોજ એક વાર મહારાજને સલામ કરી જતો, અને માસિક રૂ. ૫,૦૦૦ નો પગાર મેળવતો. ટપાલી દર માસે રૂ. ૭૦ નો પગાર કમાતો અને પાછલી રાતે આસપાસના તાલુકાઓમાં દોડતો જઈ બપોર થતાં દરેક મુખ્ય મથકનો ટપાલ મહારાજને દોડતો લાવી આપતો. લલિતા હમેશાં ટપાલીનું નશીબ ફેરવવા મહારાજને સૂચવતી, અને નયબચને રૂ. ૫,૦૦૦ વગર કારણે મળે છે તેની અદેખાઈ કરતી. એક દિને રાજરાણી મહેલની અટારી ઉપર ઉભાં હતાં, તે વેળાએ ૫૭ મૈલ ઉપર દાંઈ ધુમાડો ઉડતો જણાયો. એ ધુમાડાની તપાસ કરવા જો ટપાલીને મોકલશું તો તે વેહેલો જઈને ખબર લાવશે એવી રાણીની સીફારસ થવાથી રાજાએ ટપાલીને ખબર કાઢવા દોડાવ્યો. ટપાલી દોડતો જઈ દોડતો આવી કહેવા લાગ્યો,-

“જહાંપનાહ! જખરદસ્ત વનજર આવી છે.” રાજાએ પૂછ્યું:—
 “કીયા દેશથી આવી છે?” ટપાલી:—“તે તો બંદેનવાળે પૂછેલું
 નહીં. હું પૂછી આવું.” આમ કહી દોડતો જઈ દોડતો ખખર લાવ્યો.
 કે “અમરૂ રાજ્યના જંગલમાંથી વનજર આવે છે.” રાજા:—“પણ
 વનજર શો માલ લાવી છે?” ટપાલી:—“તે તો હું નથી જાણતો; ખખર
 કાઢું.” આમ કહી દોડતો ગયો ને ખખર લાવ્યો કે “ઘઉં ભરેલા
 છે.” રાજા:—“લાવ શો છે?” ટપાલી:—“તે તો હું જાણતો નથી.
 મહારાજ! હવે હું થાકી ગયો.” એમ કહીને લોટપોટ પડ્યો.
 આ જોઈ રાણીને ખટુ દયા આવી, તેણે ટપાલીને ઓરડામાં જઈ
 સુઈ જવા કહ્યું. એટલામાં નચબચ આવ્યો. રાજાએ કહ્યું:—
 “પ્રિય નચબચ! પ-૭ મૈત્ર ઉપર ધુમાડો ઉડે છે તે શું છે તેની
 ભાળ કાઢો.” નચબચ સાંજ પડતાં પાછો ફર્યો, અને એક લાખ
 રૂપૈયાની થેલીઓ રમ્મુ કરી બેઠ્યો, જહાંપનાહ! તપાસ કરતાં
 અમરૂ રાજ્યના જંગલ તરફથી ઘઉંની વનજર આવી હતી, ને ઘઉં
 ઘણું સસ્તા ભાવે જણાયા. સખબ આપણો બજારભાવ ઘણો
 તેજ હોવાથી આપના બખતાવર નામથી સોદો કર્યો તેનો નફો
 રૂ. ૧ લાખ થયો ને આ રમ્મુ કર્યો છે.” રાજા ખટુ પ્રસન્ન થઈ
 રાણીને સંભળાવવા બોલ્યો: “માટે જ તો તને રૂ. ૫૦૦૦ નો
 મુસારો મળે છે, અને ટપાલી ૧૭ ઘણા ખર્ચ આવ્યો તોએ પૂરી
 ખાતમી પણ નાવી ન શક્યો, એટલે તેની થોડી પ્રમાણે રૂ. ૭
 નો મુસારો મળે છે.” અટવામાં રાણીને માંદા ટપાલીની યાદ
 આવ્યાથી વહેલી ઉડી. “મહારા ટપાલીની સ્થિતિ કેવી હશે!”
 એમ બોલી જનાનખાના તરફ ચાલી ગઈ.

રાજાએ ખીજે દિવસે કહ્યું, જો રાણી! સાત રૂપૈયા કમાનારો
 ટપાલી તેના નશીબ પ્રમાણે જ રળવાનો ને ખાવાનો, અને ૫૦૦૦)
 કમાનારો પોતાની હુશિયારી પ્રમાણે જ મેળવવાનો; માટે તું નચ-
 બચની અદેખાઈ છોડી દે. રાણી કહે, ગમે તે રસ્તે ટપાલીનું

નશીબ શું અપણે નહીં ખિલવી શકીએ? આવતી ઝલે હું મારી સર્વ જણસો દર દાગીના મારા અંગ ઉપરથી ઉતારી એક વાડકીમાં ભરીશ, અને શહેરને પાદરે જે વડનું ઝાડ ગાઉ ઉપર આવેલું દેખાય છે ત્યાં તે વાડકી ખુલ્લો મૂકાવો. આસપાસ ફરતા સીપાઈ રખાવી ટપાલીની પાછા ફરવાની વખત સુધી કોઈને પણ તે તરફ આવતાં લોકોને અટકાવો અને પછી વડ નીચેથી ટપાલીને જે ધન મળે તે તેનું તેથી તેનું નશીબ ફરશે. રાજા કહે, તેના નશીબમાં લખેલું હશે તેમ થશે. ખીજે દહાડે કસદ પ્રમાણે સર્વ તૈયારી કરી. ટપાલી દોડતો ટપાલ લઈને આવતાં આવતાં રસ્તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારી આંખ સલામત છે તો મારાથી નોકરી થાય છે, ને જ્યારે આંખ ગઈ ત્યારે હું ટપાલ લાવી શકીશ કે કેમ? એ વિચારમાં તે આંખો વિચીને અર્ધ ગાઉ જેટલો દોડ્યો. જેથી પેલા વડ પર પસાર કરી ગયો. પછી ખુશી થઈ આંખ ખોલી બોલ્યો, "હા! ધંધો તો ચાલશે."

રાજાસાણી અગાસીએથી જૂએ છે, તો ટપાલી વડ આગળ ઉભો રહ્યા વગર દોડી આવતો દેખાયો! સાણીએ ટપાલીને પૂછ્યું કે, રસ્તામાં તને કાંઈ વસ્તુ મળી નહીં? દરરોજ તું જે વડની નીચે થઈ આવે છે તે વડ આગળ કાંઈ પણ તેં લીધું કે નહીં? ટપાલી છતી આંખે વડ આગળ આંધળો કાં થયો તે કહી સંભળાવ્યું. રાજા હસીને બોલ્યો, એના નશીબમાં નથી માટે જ ધન મેળવવાની વખતે આંખ છતે આંધળો થયો, માટે હે સાણી! એની નાદે હવે ન લાગીશ. આમ છતાં સાણીને તો ટપાલી બહુલો જ હતો. રાજાના ગાદીવારસ પુત્રના મેટાનાં લગ્ન થયાં ત્યારે ટપાલીને ન્હાની જામીર પણ અપાવવાને સાણી ચુકી નહીં. જ્યારે ટપાલી જામીરદાર બન્યો ત્યારે નયબચના બાપ ગુલામ નામીરને બહુ અદેખાઈ લાગવા માંડી. તેણે રાજાના કાન ખીમે ખીમે લલેરવા માંડ્યા. સાણી સાથે ટપાલીને આડો સંબંધ

હોવાનું પજરણ શરૂ થયું. બીજી ગમથી ખુબસુરત ગુલામ નય-
બય ઉપર રાજાનો આર વધારે હોવાથી નઠારી વાતો રાજા વિષે
રાણીની દાસીઓએ ફેલાવવાનું શરૂ કર્યું. માંહોમાંહ કંડવાશ,
કંકાસ અને ઉંચાં મનની શરૂઆત રાજવાડામાં ચાલી રહી.

રાજાને એક દિવસ ગર્વ થયો કે, અલમગીન-સમકતગીન-
મહમુદ ગઝનવી આદિ બાદશાહોએ પોતાના ગુલામોને એકેક
પછી પાદશાહ બનાવ્યા તો શું હું મારા નયબય ગુલામને પાદ-
શાહ ન બનાવી શકું? શું પાદશાહ બનાવવાનું માનવીના
હાથમાં નથી? શું ખુદા સિવાય એક આદમી બીજા આદમીને
પાદશાહ નહીં બનાવી શકે? હું બનાવું! ડાહ્યા વજીરે કહ્યું:
ઈશ્વરને હાથ જે સત્તા છે તે આદમીના અધિકારની વાત નથી.
મહારાજા અને વજીર વચ્ચે વાંધો પડ્યો. મહારાજા પોતાના
જેવો જ એક સુંદર મહેલ રાજધાનીથી દસ ગાઉ ઉપર બંધાવ્યો, અને
પોતાના જેવો જ તાજ, તખ્ત અને પાદશાહી ઠંઠારો ત્યાં રખાવ્યાં.

દરમિયાન રાણી અને રાજા વચ્ચે ભારે ટંટો થયો. રાજાએ
માનીતા ગુલામની ભાંભેરણીથી ખાત્રીથી માની લીધું, કે રાણીને
ટપાલી સાથે આડો વહેવાર છે, અને ન્હાનાં છોકરાં તેને એના પેટનાં
થયાં છે. બીજી ગમથી રાણીએ રાજા ઉપર આળ મૂક્યું કે નયબય
સાથે રાજા સ્પષ્ટિકમ વિરુદ્ધ ગુન્હા કરી અકુદરતી સંબંધ રાખે
છે. બે બનાવ ભારે વધ્યા અને પરિણામે રાણીને ન્હાનાં બાળકો
સાથે રાજાએ એકદમ દેશપાર કરી દીધી. રાણી રડમસ થતી
ભારે સંતાપથી અંગ ઉપર ૨-૩ લાખ રૂપિયાનું જે જવાહિર હતું
તે અને કેટલીક કિંમતી ચીજો લઈ રાજમાંથી નીકળી નાઠી. સુખી
બેડું દુઃખી થઈ પડ્યું. રાજાએ ઈશ્વરી દાવો કરવાથી તેની
બદબખ્તિ શરૂ થઈ. કમબખ્તનો દહાડો બેઠો.

પેલી તરફ નિમેલે દિવસે પાદશાહી સ્વારી ઠાઠમાઠથી કાઢવામાં આવી. નયબચને માથે તાજ પહેરાવી તખ્તનશીન થવા નવા મહેલ તરફ રાજાએ સ્વારી સહિત રવાના કર્યો. ગાઉઓ પાંત લખાયલી આ ભપકાદાર સ્વારી જોતો રાજા વઝીરને લઈને ગચ્ચી ઉપર ઉભો, અને તાજ બદ્દેલા પોતાના બનાવેલા ગુલામ રાજા તરફ આંગળી બતાવી રૂઆબની મગરૂરીમાં વઝીરને કહ્યું:— “જુઓ ! મારા ગુલામને હવે મેં રાજા બનાવ્યો. કે નહીં ? ખુદા રાજા બનાવે, ને શું હું રાજા નહીં બનાવી શકું ?” વઝીર સ્તબ્ધ થઈ મુગો ઉભો રહ્યો. સ્વારી નવા મહેલ આગળ ગઈ. નવીન રાજા હાથી ઉપરથી ઉતરી મહેલનો ઉંબર ઓળંગવા જતો હતો તેવામાં જ ઠોકર ખાઈ ઉંબરા ઉપર ખેલાન થઈ પડ્યો અને પડતાંની સાથે જ તેનું મરણ નિપજ્યું. નયબચે મરતી વખતે પોતાના બન્ને હાથની મુઠ્ઠી વાળી દીધી હતી. તે મુઠ્ઠીઓ કેમે કરતાં કોઈથી પણ ખુદ્દી કરી શકાતી ન હોતી. સર્વ લોક ભારે આશ્ચર્યમાં પડ્યાં. આ ચમત્કારિક બનાવની ખબર રાજાને થતાં જ તે વિસ્મય પામ્યો, ખિન્ન થઈ ખેદ પામ્યો અને વઝીરને લઈ નવા મહેલમાં પ્યારા ગુલામના મુડદા આગળ લાનબુલેલો આવી ઉભો. રમણ બાણુનારાઓએ રાજાને કહ્યું, કે મુડદાની મુઠ્ઠીઓ આપના ઉઘાડયા શિવાય કોઈથીએ ઉઘડવાની નથી. આ મુઠ્ઠીમાં કાંઈ ભેદ છે. રાજાએ મુઠ્ઠી ઉઘાડી તો હથેલા ઉપર એક વાક્ય સોનેરી પાણીથી લખાયલું વંચાયું કે:—

“મેં એને ગુલામ બનાવ્યો, તેં એને રાજા બનાવ્યો.”

આ વાક્ય વાંચી બીજી મુઠ્ઠી ખોલી તો નીચે મુજબ બીજું વાક્ય વંચાયું:—

“મેં હવે એને મારી નાંખ્યો, તું હવે એને સજીવન કર !”

આ વાંચી રાજાનો ગર્વ ઉતરી ગયો. ત્યાં જ તેણે પોતાના પાદશાહી પોષાક ઉતારી નાંખ્યો. તાજ જમીન ઉપર ફેંકી દીધું. માત્ર

કૌપીન પહેરી મહેલ બહાર નીકળી પણ ગયો; અને “મુએશા માણસને સજીવન કરવાની દવા મેળવું તો જ હું પાદશાહી તાજ અપ્પયાર કરીશ, નહીં તો લિશ્તુકના મોતે મરી જઈશ,” આમ બોલતો જંગલ તરફ ચાલ્યો ગયો.

પેલી તરફ રવડતી રઝગતી કામરૂ નગરમાં આવી વસેલી રાણી લલિતા ઈશ્વરભજનમાં, પરમાર્થિક કાર્યોમાં, ધર્મદાનમાં, ગરીબોની વાહારે ધાવામાં, નાગાંને વસ્ત્ર ને ભુખ્યાંને ભોજન આપવામાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગી. તે દુઃખમાં દહાડા કાઢતી હતી, તેવામાં તેના એક પુત્ર ઉપર ખુન કરવાનો આરોપ આવ્યાથી તે ફાંસીએ ગયો. તેથી લલિતાને માથે મહા સંકટ આવી પડ્યું. આવી ધર્મિષ્ઠ બાઈને આવાં ભારે દુઃખ થવાથી લોકલાગણી બહુ ઉશ્કેરાઈ. રાણીને રોતાં રોતાં આંખે કુલાં પડ્યાં, ને અધુરામાં પૂરું રક્તપિત્તનો રોગ લાગુ પડ્યો. ૧૫ વરસની કન્યા હતી તે ભોગ ચોષડિયે એક ચમાર સાથે પ્રીતમાં પડવાથી વિખુટી પડી ગઈ! દુઃખ, કે જાણે બધા! બાપડી લલિતા જેમ તેમ હવે બીજાં ન્હાનાં બચ્ચાંઓ સાથે દુઃખનું વિસરામણ કરતી હતી, એવામાં રાત્રિએ ધાડપાડુઓએ નવત્રું જોઈ તેનું ઘર બુંટ્યું, અને સર્વસ્વ લઈ ગયા. લલિતાએ માત્ર ગળામાંની જાણસો બચાવવા તાણતોડ કરી અને તે અકૂટાતફૂડીમાં એક ધાડપાડુએ તેના ભર્યા પેટમાં લાત માર્યાથી ગર્ભ તૂટી પડ્યો. કેટલાક લોકો પડ્યા પર પાડું મારવા લાગ્યા, કે ૪ વરસથી વર વગરની આવેલી છતાં ગર્ભ કેમ રહ્યો? લલિતા પ્રત્યે લાગણીવાળાઓ કહે, ગર્ભ સૂકાય ને વળી પાછો તાજો થાય એવી સ્થિતિમાં ચાર વરસ પેટમાં હમેશ રહી શકે તેમાં નવાઈ નથો. નિંદા બહુ ચાલી. તોએ પોતાનું દુઃખ ઓછું કરવા ખાટલે પડી પડી લલિતા પરમેશ્વરનું ભજન કરતી રહી. બે દીકરીઓ ભુખે દહાડા કાઢતાં અકબાઈ ગઈ. સુરતા હતી તેણે બીજે શહેરે નિકળી નાશી વેશ્યાનો પેશો કર્યો. વડીનું જોઈને ન્હાની બેટી તો વિશેષ

કુછંદી બની. પોતાના માજણ્યા ભાઈ સાથે પ્રેમમાં પડવાથી ભાઈબહેનનું જોડું થઈ ગામ બહાર તેઓ નીકળી ગયાં. હવે લલિતાના દુઃખનો પાર રહ્યો નહીં. માત્ર એક ટ વરસનો છોકરો રહ્યો તે ખાટલે પડેલી માતાનો બાપ કહો, મા કહો, દીકરો કહો, કે ધણી કહો, સર્વ રીતે માતૃસેવા કરતો, માંદી માવતરને કાંજ કરી આપતો, અને તેનું દુઃખ ઓછું કરતો. દેવની ખતિ ન્યારી છે. એક નકારી ઘડીએ તે દીકરાના કાળજ ઉપર ગરમ આગ જેવી કાંજ ચુલેથી ઉતારતાં ઢોળાઈ પડી, અને ચીસ ખાઈ નીચે પડ્યો. તે રસોડામાં ચીસો પાડે, અને ખાટલા ઉપર માંદી મા ખુમો પાડે. આવી સ્થિતિમાં છોકરો મરણ પામ્યો, અને માતાએ બહુએ બોલાવ્યો, પણ અબોલ થઈ ગયેલો દીકરો સ્વધામ પહોંચ્યો. એટલું જોવાની પણ તાકાત લલિતામાં રહી નહીં.

આ વાત હજી તો ચાલે છે એટલામાં સુંદરબા અને ગુલબાનુ બાર બાર રડવા લાગ્યાં.

સુશિલા કહે:—ઈશ્વર કેવો અન્યાયી છે, કે આવી પરમાર્થી સ્ત્રીને આવાં દુઃખ આપે છે !

મૃગનયની:—અને વળી લગવાન નિર્દય નથી શું ? કે આટલાં આટલાં દુઃખો આપવા છતાં તેને જરાએ દયા નજ આવી ?

શીરીનબાઈ:—ખુદાનો આમાં પણ કાંઈ ભેદ હશે !

સુખમુદ્રા:—હાય ! હાય ! આવાં દુઃખોમાં માણસ ધીરજ કે હિંમત કેમ ધરી શકે ?

દૌલત:—કયા દિલ્લસાથી આવાં દુઃખોમાં સખુરી મળે !

શાન્તિરામ:—આગલા ભવમાં કરેલાં કાંઈ દુષ્ટ કર્મોનો લલિતાને બદલો મળતો હશે. નહીં તો આ ભવમાં તો તેણે ઉંચા પ્રકારનાં કર્યો કર્યાં છે.

ગંગાબાઈ:—અરે ! ભગવાન ભોળા છે. કોઈ પાપીને દુઃખ આપવા જતાં ભૂલમાં પવિત્ર લલિતાને આપ્યાં હશે !

સોરાબજી:—પ્રિય બહેનો ને મિત્ર બંધુઓ ! યાદ રાખજો, કે સુખદુઃખ એ સર્વ જેણે તેણે પોતે પોતાને હાથે જ સરજેલાં છે. સુખ-દુઃખ એ મનના ચાળા છે અને દુનીયામાં દુઃખ વગરનું કોઈ નથી. દુઃખમાં દિલાસા દેવા શિવાય બીજી દવા કોઈ નથી.

નસુહ:—બિરાદર સોહરાબ ! જ્યારે જગત્ જાતજાતનાં દુઃખે દુઃખી છે અને દુઃખનું ઓસડ દિલાસા જ છે, ત્યારે માનવી માત્રને દુઃખમાં દિલાસો મળે એવા દિલાસાપત્રો તમે લખો તો દુઃખી જીવ-રોને ટાઢક મળશે.

ખતીબ:—હું ભાઈ નસુહની દરખાસ્તને ટેકો આપું છું. આવા પત્રો લખશો તો દુઃખીઓને થોડે દરજ્જે પણ સંતોષ થશે.

સર્વ:—અમો સર્વ એ જ વિચાર ધરાવીએ છીએ.

સોરાબજી:—તમો ભાઈબહેનોનો હુકમ માથે ચઢાવું છું, ને સર્વસામાન્ય દરેક દુઃખીને ઉપયોગી થાય એવા દિલાસાપત્ર ખુદાનું નામ લઈ હું લખવા શરૂ કરું છું. અને તે પત્રો પૂરા થવા પછી જ સુદરખા પોતાની અધુરી રહેલી વાત પૂરી કરશે, એમ માનું છું.

દિલાસાપત્ર ૧ લો.

“The willow which bends to the tempest often escapes better than the oak which resists it; and so in great calamities it sometimes happens that light and frivolous spirits recover their elasticity and presence of mind sooner than those of a loftier character.”—Scott

“તોફાન આવતાં જે રોપા નમી જાય છે તે એક મોટા જાડ-એક-કે જે તોફાનમાં સામું ટકી રહેવા મથે છે તેના કરતાં સહેલથી ઘણીવાર બચી જાય છે; અને તેમ જ, મોટી આફતોમાં કોઈક વખત બને છે તેમ નમ્ર અને ક્ષુલ્લક આત્માઓ, વિશેષ ઉન્નત અવસ્થાના આત્માઓ કરતાં પોતાની સ્થિતિ-સ્થાપકતા અને સમય-સૂચકતા વધારે જલદીથી પાછી મેળવે છે.”-સ્કોટ.

હે બંધુ ! ચઢતી પછી પડતી ને પડતી પછી ચઢતી, એ તો દુનીયાનો ક્રમ છે. તારા ઉપર બેહુદ દુઃખો જાતજાતનાં આવી પડ્યાં છે, તેને માટે ધ્યાનથી કુવામાં ફરતો રેંટ જો. જે વાસણો ભરાય છે તે ખાલી થાય છે, ને પાછાં ભરાય છે, અને તે પણ પાછાં ખાલી થવાને જ ભરાય છે. તેવો જ આ સંસાર એક રેંટમાળ જેવો છે. ચઢે છે તે પડે છે, ને પડે છે તે ચઢે છે. ભરાય તે ખાલી થાય ને ખાલી થાય તે ભરાય છે. ગમેએ રસ્તે તારી સ્થિતિ છૂપાવેલી છૂપાતી નથી. માટે ચિંતા ના કર.

જયું કાઠકું ધુન ખાત હે, કોઈ ન જાણે પીડ;

યું ચિંતા ચિતમેં લયે, બુદ્ધિબળ ઘટત શરીર.

દુઃખની દુર્ઘટા વેળા કે પાપમાં હાથ બોળતી વેળા, આડા પડદો કાંઈ કામનો નથી. સસલો શિકારીની નજર ઉડાવવા પોતાના

લાંબા કાન આંખ આગળ લાવી પોતાની જ આંખ ઢાંકે છે; પણ તે જાણતો નથી કે, શિકારીની આંખ તો ઉઘાડી છે. તેવી જ રીતે દુઃખ આવતું અટકાવવા જતાં તું તેને ખેવડો આવકાર આપે છે. શાહ-મૃગ જ્યારે સામેના દુશ્મનથી આજેજ થાય છે ત્યારે પોતાનું ડોકું રેતીના ઢગલામાં ખોસી દે છે, જેથી દુશ્મનને વધારે કાવતું થાય છે માટે દુઃખ ઢાંકેલું ઢંકાતું નથી. તેથી હૃદય દુઃખી હોય ને બહાર ખાલી આનંદનો દેખાવ કરો, અગર તો તદ્દન ઢીલાઢસ થઈ જાઓ તેથી કાંઈ તમારું ખરું દુઃખ ટળવાનું નથી. દુઃખ ટળવા માટે તો તમારા ઊંચા સંતોષ જોઈએ.

વિવેકી વિક્રમાદિ વીર વિદ્વતી વીંટાળીયા,
દીધેલ દેવ દુઃખથી ન થઈ દુઃખી દીવાળીઆ;
હકયું ન હીર ઊરનું વડી પીડા વીસાતથી,
નિરાશી સુખ શોધશે, વિનાશી આપઘાતથી.

દુઃખમાં સુખી દિવસોને યાદ કરવાથી દુઃખ ખેવડાય છે, તેમ સુખમાં દુઃખી હહાડા કામ કર્યા કરવાથી સુખમાં ખતરો પડે છે.

સર્વનો છેડો છે. દરેક વસ્તુ ઝળકે છે, અને ઝાંખી પડે છે, સવારનો અંત સાંજ, દિવસનો અંત રાત, સુખનો અંત દુઃખ, અને દુઃખનો અંત સુખ, એમ સઘળી વસ્તુ ક્ષય અને અંતવાળી છે. તે જ પ્રમાણે સંયોગનો અંત વિયોગ અને છેવટે જીવિતનો અંત મરણ જ છે. કહેવત છે કે-શેલડીનો સાંઠો પુછડાં સુધી ગળ્યો ન હોય.

ગમે એવી ભીડ પડે તો ભીડભંજન ઈશ્વરને, હે બહાલા ઈમાહીમ! તું ભજ. તે તારું દુઃખ ટાળશે. બોલી દે કે,

વિનંતી મૌલા મારી રે, જલ્દીથી ઊરે ધરો!

આવી દાસની વાહરે રે, વીધન વેગે હરો.

દુઃખદરીયામાં દાસ ગયો દુખી, મહેને હેતે હાય.

નથી આશરો અવર કોઈનો, હું છડું નાય અનાય.

દુઃખને દેજો ટાળી રે, સુખને ભાવે ભરો. વિનંતી.

કાંકાં માર્યાં સૌ ફેકટનાં, પણ મીછયો નહીં પાર,
આપને શરણુ આવ્યો આકા, બચાવોને ધરી પ્યાર.

નહીં તો બઈશ માર્યો રે, વેગે સુખીયા કરો. વિનંતી.

શેર થકી સલમાન છોડાવ્યો, ભારી તમારો બેદ.

પૂરા આપના પ્રેમે પામ્યા, અસંખ્ય જન ઉમેદ.

તેમ ઇલાહીમ છે દુર્ખિયા રે, જલદી સાથ કરો.

વિનંતી મૌલા મારી રે, જલદીથી હરે ધરો—આવી.

કાંઈ માઠો બનાવ બનવાની આપણને આજમચથી ખાતરી થતાં કે તેથી સુખમાં ખતરો પડતાં જેટલું ભારે દુઃખ વેઠવું પડે છે, તેટલું દુઃખ તે બનાવ બની ગયા પછી લાગતું નથી. કેમકે બનાવ બનવા પહેલાં છેલ્લી ઘડી સુધી આશાનું કિરણ રહે છે; પરંતુ ઘઈ ચૂકયું, એટલે નિરાશા થવાથી પહેલાંના જેવું દુઃખ કે ધ્રાસ્કો રહેતો નથી. કારણ કે આશા એ પણ આત્મિક દ્રષ્ટિએ જોતાં દુઃખનું કારણ છે, અને નિરાશાથી પરમ સુખ મળે છે. માયાની નિરાશા મિથ્યા છે. ઘણીની આશામાં અધીરી અસરા ગાવા લાગી:

દુઃખ પૂછો તો હમરા કોઈ નહીં;

રાત પીયા સંગ સોઈ નહીં રે—દુઃખ પૂછો તો.

ચુનચુન કલીયાં, સેજ ખીજાઈ,

હાં સેજકા સાથી કોઈ નહીં.—રાત પીયા.

કોઈ બહાલું મરવા સુતું હોય ને થોડાક દહાડા જીવવાનું ડાકટર કહે છે, ત્યારે દુઃખ, ધ્રાસ્કો, ને હેખતનાક ફીકર ભારે હોય છે. થોડાક કલાક પછી ગુજરશે એવી ખુલેટીન મળતાં જરાક ધ્રાસ્કો કમી થાય છે, પરંતુ મરણ નિપજ ચુકયું એટલે દુઃખનો ધ્રાસ્કો ઘટતો જશે.

તિથિ ગેલ્યા વાંચૂન મુંડળ હોત નાહીં.

કોર્ટમાં કેસ લડો ત્યારે જજમેંટ મળતાં સુધી જે ભારે કાળજી ને ચિંતા હોય છે, તેવી કાળજીને ચિંતા વિરુદ્ધમાં ચુકાદો થયા પછી પણ હોતી નથી. અર્થાત નિરાશામાં સુખ છે.

સર ઐઝાક ન્યુટને વરસો સુધીની મહેનત લઈ ઉત્તમ ગણતરી કરી બ્રહ્માખંધ લખાણો તૈયાર કરેલાં હતાં, પણ તેના ઉપર ડાયમંડ નામના કુતરાએ દીવો ઉઘો વાળવાથી તે તમામ નાશ પામ્યાં. ન્યુટન શાંત મગજનો હોવાથી ચુપ રહ્યો ખરો, પણ અંતરમાં તેને એવો ગમ લાગ્યો હતો, કે તેની દેહ લથડી ગઈ, અને તેની બુદ્ધિ ક્ષીણ થઈ ગઈ એવા દાખલામાં શાંત મગજ હતું ખરૂં, પણ નિરાશાથી નખાઈ નહીં જવાનો ગુણ નહીં હોવાથી આવું પરિણામ આવ્યું. સાર એ જ કે આશા એ પણ પરિણામે તો દુઃખકર જ છે.

આશાયા ये दासास्ते दासाः सर्वलोकस्य ।

आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः ॥

જે માણસ આશાના દાસ છે તે સર્વ જગતના દાસ છે; જે પુરૂષોની આશા દાસી છે, તેમને આખું જગત સેવે છે.

હે બંધુ ! તું દુશ્મનની સત્તામણીથી ગભરાતો ના. ઘણી વાર દુશ્મનથી જ તારૂં ભલું થશે. દુશ્મનના દુઃખે તું ભલો જ થશે, ને શત્રુ ત્હારે માટે ખાડો ખોદશે તેમાં તું પડવાનો નથી, પણ તે જ પડશે. એક ગરીબ માણસને અસાધ્ય દર્દ થયું. વેદે કહ્યું:—“તારી દવા તારી સ્થિતિ કરતાં મોંઘી પડશે, માટે તું કુદરત ઉપર આધાર રાખીને શાંત બેસ.”

થોડેક દહાડે તે દર્દી સાજોતાજો થઈ તંદુરસ્ત હાલતમાં વૈદને મળવા આવ્યો. તેણે વૈદને કહ્યું:—“સાહેબ ! “મારા દુશ્મનના ઘરનું દહીં મેં ખાધું ને હું જીવવા પામ્યો. અને તેથી હું આભારની લાગણીથી મારા દુશ્મનને પગે પડ્યો. એટલે તે કદા દુશ્મનની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં; ને મને સારો થયેલો જોઈ તે હઠ બહાર દુઃખી થઈ કહેવા લાગ્યો કે, મારા બેમુલા કેરબાના કેરબા

ગયા, ને મારો કદો શત્રુ જીવતો થયો. આ લેદી બનાવનો લેદ સમજતો નથી.”

વૈદ કહે:—“ઈશ્વરની ગતિ ન્યારી જ છે. ઉત્તમ કેરબાની માત્ર રજકણુ ખીજ માણસો ખાય તો મરી જાય, પરંતુ તારું હૃદય એવું હતું, કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ કેરબા છુંદીને તને જો દહીંમાં લેળી ખવાડવામાં આવે તો જ તારું હૃદય દફે થઈ શકે. કિંમતી કેરબા ખરીદીને ખાવાની ત્હારી શક્તિ નહોતી. તેથી ખુદા ઉપર બેસી રહેવા મેં તને કહેલું. ત્હારા દુશમને તે બેમુલ્લી ચીજ તને પૂરી પાડી, ને તારું સારું થયું. તું સુખી થયો ને દુશમન દુઃખી થયો. હવાનો ખર્ચ દુશમને વેઠ્યો, ને તે ત્હારો વૈદ થયો ! આવી રીતે ઈશ્વર પાધરો છે તો વેરી આંધળો જ થશે.”

યાદ રાખ ! ભુલ મત ! કે દુઃખ એ પણ કાંઈ બધુંજ દુઃખમય હોતું નથી. મહાન ક્ષતેહની ખામતમાં પણ હમેશાં હાડમારી ને મુશ-કેલી હોવી જ જોઈએ. પંડિત શેલી કહે છે, કે,

“Most wretched men are cradled into poetry by wrong; They learn in suffering what they teach in song.”

(ધણખરા કંગાજ માણસો દુઃખમાં, અન્યાયી આદતમાં હોય છે ત્યારે કવિતા કરવા પ્રેરાય છે. તે જો બોધ બીજને મીતથી આપે છે તે તેઓએ પીડા સહીને મેળવેલો હોય છે.)

જેણે કાંઈ લીલી સુકી વેડી નથી તે દુઃખની મઝા શું સમજે છે? ડુમાસે રેખાલને ન્યારે પૂછ્યું કે, “તું કવિ શાથી થયો?” ત્યારે તેણે જવાબ દીધો કે; “દુઃખથી.” કેમકે પહેલાં તેની ખાયડી મરી ગઈ, પછી તેનું બાળક મરી ગયું. તેના શોકમાં તે એકાંતે ગમગીન થઈ પડ્યો, અને તે જુસ્સામાં કવિતા બનાવવાનું તેને સુજ્યું. બાઈ રે ! ઇબ્રાહીમ સાથે તું ગાવા લાગ, કે

અજબ અરસાં એ કલબુગકા નજર પર આતા હે.
 દેખો બીલ્લીબી કુત્તે કો ડરાતી હે ! યે અરસેમે;
 સખક ઉસતાદકો ચેલા પઢાતા હે, ડરાતા હે !
 દેખો ઇસ બખતકી બહુવે દયાતી સાસકો અપની;
 બુઢા વાલીદ લડકોંકા ઇસી દમ માર ખાતા હે !
 આજકાલ મોતી લટકતે હે ગધેકે કાનમેં;
 જો હોગા અકલમંદ દાના, વો વરદમ રંજ પાતા હે !
 દગા કર જ્યાદ જો લેવે કસમ ખા બુક કમ દેવે;
 બડા હુશીયાર દાનીસ્તા ચેહી જગમેં મનાતા હે !
 ગમે જો અદલપર કાયમ ન લે દેવે જ્યાદા કમ;
 નીગાહે લોકમેં વોહી બડા નાદાં કહાતા હે !
 બાદરગાહે ઇલાહીમે ઝુકાને સરકે બદલેમેં;
 કહીં હો બ્યાન વાયેજ કા તો નીંદમે સર ઝુકાતા હે !
 જહાં તક હો નહીં દુનીયાં વહાં તક યાદમેં રખ હે;
 મગર જખ મીલ ગઈ મતલબ નહીં રખ યાદ આતા હે !
 એ ઇઆલીમ ! હરેક જા પર તું રખ લે મનકો કાબુમેં,
 કયુંલીકે હીકમતાપે સખ લઈ સેતાં લગાતા હે !

આવા ઉલટપલટ કલબુગી કેહેરમાં આપણે જીવતાંની કદર
 ખાઈ શકીએ, ત્યારે મુવાની કેમ ખવાય ? જીવતાં તો માગીને ખાય,
 પણ મુઆં બિચારાં ક્યાં જાય ? જીવતાંઓએ તો પ્રાપ્ત દુઃખને જનતા
 ઉપાયથી ટાળવા પ્રયત્ન કરવો, પરંતુ ત્યાં સુધી તેને ધૈર્યથી સહન
 કરવું. કેવળ પોતાના તથા પારકાના દુઃખની તુલના કરવાથી કંઈ
 વિશેષ લાભ નથી. પણ દુઃખનો ખરો ઉપયોગ પાપાચરણથી બચી
 “દુઃખીના બેલી” પરમેશ્વરના પદને પામવામાં છે.

મુઆ તો એટલું જ કહે છે કે, મારી કબરની ખાક ઉપર તું
 આવે ત્યારે મગફૂર ના થતો ! તારી પછવાડે તું જોતો જા, કે મારા

જેવી ગતિ કરવાને તારો જન પણ ડોકીયાં કર્યાં કરે છે. યાને; જેમ મારો જન માફ શરીર છોડી ગયો છે, તે જ માફ તારો જીવ પણ તારા ખોળિયામાં રહેવા ચહાતો નથી.

પીપળ પાન ખરંતી હસતી કુપળીયાં;
અમ વીતી તુજ વીતશે, ધીરી આપુલિયાં.

આવું છે ત્યારે

દુઃખે ડર મત મરદ જન, પડતી ચડતી સદાય,
મગન કહે ધીરજ ધરો, શશી વિતક મન લાય.

ધૈર્યથી જ સેવાનાં મહત્કૃત્યો પાર પડ્યાં છે. જિતથી ખેવડું દુઃખ રહે છે: રખે પાછો માર આવો પડશે તેની ચિંતા, એ એક દુઃખ; ને જે કીર્તિ મળી તે રખે ઉલટાઈ જાય, એવો ભય તે બીજું. ૧૦૦ વરસ ઉપર ૧૮ ટોપી—રાજ્યો સાથે નેપોલીયન એકલો લડ્યો, તેમાં હાર્યા છતાં તેને દુઃખ કેમ ન થયું?

દેશસેવક પોતાની દરેક લડતમાં હાર ને હાર જ ખમવા છતાં—એક માર્ટીર, આત્મભોગી વિરલો પોતાના શત્રુઓના હીસ-હીસના પોકારો વચ્ચે ફાંસીને લાકડે લટકવા જાય છે છતાં—કોલમ્બસની માફક એક શોધક વારંવાર નિષ્ફળતા મળવાથી નિરાશ થાય છે છતાં—લોકોના દિલમાં તેઓ એવાં શિક્ષણ મૂકી જાય છે, કે ગમે એવી હાર, ગમે એવી નિરાશા, ગમે એવી નિષ્ફળતા છતાં લલા કાર્યમાં માણસે હુમેશાં પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ. ગમે તે થાય પણ ધાઈ ને મળવું નહિ, ને છેટું પાડવું નહિ.

દિલાસાપત્ર ૨ બે.

Life has its bliss for these, when past its bloom;
As wither'd roses yield a late perfume:
Serene, and safe from passion's stormy rage,
How calm they glide into the port of age!

Shenstone.

જેમ સુકાઈ ગયેલાં ગુલાબ રહી રહીને પીમળ પસરાવે છે તેમ જેઓ ખીલતી જુવાની દુઃખમાં પસાર કરી ગયા હોય છે તેમને માટે પણ જીવનમાં સુખ લખાયલું હોય છે. વિષયના તોફાની ગુસ્સામાંથી શાંત અને સહીસલામત પસાર થઈ તેઓ કેવા શાંતિથી વૃદ્ધાવસ્થાના ખંઠરમાં સરકી જાય છે!” શેન્સ્ટન.

હે બેટા! તું દુઃખથી નિરાળો રહેવા ચહાતો હોય, તું તારી જીંદગી શાંતિમય ગુજારવા ચહાતો હોય, તો એટલું જ સૂત્ર યાદ રાખ કે—

અપનકું સહરાઈએ, ઓર ન નીંદીએ કોય;

અજહુઈ લાંબા કાળ હોએ, ના જાણું કયા હોય.

જીલીયસ સીઝરને અદાવતથી મારનાર ખુટસને હું મેંશાં રોમન શેહેનશાહ જીલીયસ સીઝરનો આકાર દેખાવ દીધાં કરતો હતો; જેથી કીનાખોર ખુટસ હેખતીને છળી જ રહેતો. આખરે પોતાનાં જ ઉભાં કરેલાં પાપીકર્મનાં અસહ્ય કષ્ટ ખમી નહીં શકાયાં ત્યારે પોતાના ગુલામને કરગરી કાલાવાલા કરી પોતાનો પ્રાણ તેની પાસેથી લેવડાવ્યો! જેનાથી ખીજને દુઃખ છે તેને જ દુઃખ છે, એટલા માર્મિક સૂત્રમાં જ દુઃખીને ખરો દિલાસો છે. દુઃખનું ખીજું ઓસડ શું?

દુઃખનું ઓસડ હઠાડા. દુઃખ વિસારવા માટે ગમે તો સફર કરવી કે સખર પકડવી. જીઆકી લગી કોઈ કયા જાણે રે, પરાયે મનકી ? એક આરખનો પગ ભાગી ગયો ત્યારે તે ખુદાતાલાની શુકર કરવા લાગ્યો, કે પગને દુઃખ આપ્યું પણ આંખ તો સલામત રાખી ! થોડે વરસે આંખે આંધળો થયો; ત્યારે પાછો શુકર કરવા લાગ્યો, કે અલ્લાતાલાની કેવી મારા ઉપર રહેમ છે, કે બે દુઃખ સામટાં તો નહીં આપ્યાં ! અર્થાત્, ગમે તે રસ્તે દુઃખને વિસારી મન મોટું કરવાની એ રીત છે. બેટા ! તને બે દુઃખ છે. એક તો દીકરી પરણાવવાનો હાથસોસારો, ને બીજું તો કરજ ચઢ્યું ગયું છે તેની ફીકર. એ બેઉ દુઃખ જો દૂર થાય તો “હું સુખી થાઉ” એમ રાતઢહાડો તું વિચારે છે; પણ તને થોડી જ ખબર છે, કે ઉપલાં બે દુઃખોની હદની બહાર બે ચાર બીજાં દુઃખો ડોકીયાં કરતાં તારી વાટ બેતાં ઉભેલાં જ છે. એક મોટું દુઃખ વિસરાવવા ઈશ્વર બીજાં નહાનાં દુઃખો નાંખે છે તેની તું કયાં તમા રાખે છે ? એક મોટું દુઃખ આવી પડશે ત્યારે તું કહેશે કે, હજી પેલું દુઃખ ખમાતું તું, પણ આ દુઃખ તો હવે નથી ખમાતું ! વળી તું જરા વધારે દુઃખ ખમવાને લાયક ને શક્તિવાન થયો, કે વળી ત્રીજું લયકર સંકટ આવી પડવાતું. ત્યારે તો તું એમ કહેશે, કે આગલાં દુઃખો તો કાંઈ બિસાતમાં ન હતાં. એનો એ કમ ચાલે છે. પરંતુ એ દુઃખો માત્ર આભાસ અને સ્વપ્ના જેવાં છે. તું કહેશે કે શરીરે પાઠાં થયાં છે, ને આખું ઘર નાશ પામ્યું છે, તોએ દુઃખ જેવું કશું છે જ નહીં એમ કેમ મનાય ? તો જૂઓ !

જંગલમાં એક અજ્ઞાન દુખળો એક ઝાડને બાઝી પડ્યો. ઘણી વારે તે ખૂમો પાડવા લાગ્યો, કે “બાપ રે ! માર્યો જાઉં છું; મને ઘણું દુઃખ થાય છે; આ ઝાડ મને પકડી રહ્યું છે, અને છોડતું નથી !” એવામાં એક જાની વટેમાર્ગી તે રસ્તે હસતો હસતો આવી લાગ્યો. દુખળો કહે, “લલા ! હું રડું છું ને તું હસે છે ! મને દુઃખ થાય છે ને

તારી તો કાંઈ ખાતરમાં જ નહીં મળે!" વટેમાગુ કહે:—"અદ્યા! તને દુઃખ નથી. ઝાડે તને પકડ્યો જ નથી. તેં એ તો મનથી માની લીધું છે કે ઝાડે તને પકડ્યો છે. બાકી ખરેખર તો તેં જ ઝાડને આલી રાખ્યું છે." દુખગાના મનનું તો કેમે કરતાંએ સમાધાન થયું નહીં. આખરે વટેમાગુએ ઝાડને વળગાડેલા હાથ ઉકેલી નાંખ્યા, ને દુખગાનું દુઃખ ફર થયું. તે જ પ્રમાણે કામ-ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરના બનેલા કષ્ટવૃક્ષને હે ભાઈ! તું જ બાહેલો છે. કામક્રોધાદિ કાંઈ તને બાહેલાં નથી. એ વૃક્ષને તું છોડી દે. તેને છોડી દેવું, એ તારા જ હાથમાં છે. તું બંધે છે, કે સંસાર અને માયા સર્વ ખોટાં છે, તોએ તું તેને બાહેલો છે; તે જે તું છોડતો કાં નથી? તું બંધે છે કે લોભ ને મોહ એ અસત્ય છે, છતાં તારાથી તે છેડેલાં છોડતાં નથી. આજે જ તેમને છોડી દે ને! પેલા દુખગાની માફક અમરથો ઝાડને પકડી રહીને તું ગળે કાં પડે છે, કે ઝાડ મને છોડતું નથી? મારે હે બેટા! તું વિજયવાણી ગોખી શખ:—

ભુલે સમય દુઃખ જાતો રેહ, એમ જ શું પછી બાકી કેહ;
 ઘણે અનુભવે એમ ભુલાય, વિજય તહાં સુખવાયુ વાય.
 પણ પાછળથી જો પરખાય, ઘણું તે ગુણકારક દેખાય;
 દુઃખ થકી જ સુખ કદર લહાય, વિજય ટેક હુંપણું વિસરાય.
 સુવર્ણ નિર્મળ અગ્નિથી થાય, ત્યમ દુઃખથી મનમેલ કપાય;
 પછી જગકે શાંતિની જ્યોત, વિજય આબૂપણ તે તું જોત.
 દુનિયામાં જો દુઃખ ન હોત, પછી સુખ સાથી શું બુદ્ધું જોત;
 પડ્યો હોય તડકે જો શોપ, તો જ શિખે શિત સુખ જળકે.શ.
 અતિ દયાળુ ગણો દેવ, હહાપણનાં વરસાવે નેવ;
 દીકે જો પડે લજનની ટેવ, સહુ નિરંતર ભુલી જાત જ સેવ.

બેટા! ગઈ કાલને સૂચ તે આજે નથી. કોઈ પણ પદાર્થ કે કોઈ પણ ઇનશાન કાલે હવું તેનું તે જ આજે નથી. એકની એક

હાલત કોઈ પણ પેદાશની માનવી જ નહીં; કિંચિત્ પણ ફેર તેમાં પડયા વિના રહેતો જ નથી. માટે દુઃખનો દહાડો તે કાંઈ સદા કાયમ હાયમ રહેવાનો નથી બેટા !

દુઃખના સપાટા, આફતોના વરસાદ, અને વિપત્તિઓના તોફાનમાં અજ્ઞાન માણસો ડોલી જાય અને ધ્રુજી જાય, પરંતુ જ્ઞાની માણસ જેણે જાણવાનું તે જાણી લીધા પછી જો મુશ્કેલીઓથી ધ્રુજી જાય તો તે જ્ઞાની હોય જ નહીં. પવનના સપાટા, અને વરસાદના કડાકાથી આડપાન ધ્રુજશે, કાંઈ પહાડપર્વત ધ્રુજવાના છે? આડ ડોલે, કાંઈ પહાડ ડોલે? ઈશ્વરના આપેલા સુખમાં પણ ભેજ, ને દુઃખમાં પણ ભેજ.

ખફરી દુધ આપે ખરી, પણ અંદર લીંડી નાંખીને આપે છે. તેમ ઈશ્વર સુખ આપે છે ખરો, પણ અંદર જરા પણ દુઃખની લીંડી નાંખ્યા વગર આપતો નથી. સંપૂર્ણ સુખ તે સાહેબ આપે ખરો, પણ અસત્ય જે દુઃખનું રહેછાણ તેને તું જ તારૂં બનાવે છે.

ભૂતનું રહેછાણ પિપળામાં, તેમ દુઃખનું રહેછાણ અસત્યમાં. ભગતને શોધવો કૃત્યમાં, ને સુખને શોધવું સત્યમાં. બધે જ સ્વાર્થ નડે. મોતનું દુઃખ પણ તને ત્હારા સ્વાર્થને લીધે જ નડે છે, ખાકી તો જેમ સાપ પોતાની કાંચળીઓ કાઢ્યાં જ કરે છે તેથી તે મરતો નથી, તેમ આત્મા પોતાનું ખાકી શરીર વારંવાર ઉતાર્યાં કરે છે તેથી કાંઈ તે મરતો નથી. હાલ જેને આપણે મરણ કહીએ છીએ, તે કાંઈ ખરેખરૂં મરણ નથી; તે કાંઈ છેવટ ન કહેવાય. માટે તું જન્મનું સ્થાન જોતો નહીં, પણ ગુણનું સ્થાન જોજે ! બેટા ! મુજ ગરીબ ઘરમાં તારો જન્મ થયો તેનું દુઃખ ધરીશ નહીં. જેમ કે રેશમી વસ્ત્ર કીડામાંથી થાય છે; સોનું પથ્થરમાંથી થાય છે; દુર્વા પણ ગાયના રૂવાંટામાંથી થાય છે; ચંદ્રમા સમુદ્રમાંથી થાય છે; શ્યામ કમળ છાણમાંથી થાય છે; અગ્નિ લાકડામાંથી થાય છે; મણિ

સપ ની ફેણમાંથી થાય છે; ગોરોચન ગાયના પિત્તમાંથી થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે, ગુણિજનો પોતાના ગુણોના ઉદયથી પ્રખ્યાતિ પામે છે. બેટા! તારા ગરીબ જન્મનું શું પ્રયોજન છે? વેપાર, ખેતી, કે નોકરી, પણ ગમે તે ઉદ્યોગ કરજે, ભલે તારો પ્રામાણિક ઉદ્યોગ કોઈને ગમે કિંવા ન ગમે. સુખદુઃખ તો વેપારમાંએ, ને વિદ્યામાંએ છેજ.

ઍરીસ્ટોટલ અને કારલાઇલ જેવા પુકળ ફીલસુફે વેપારી વર્ગને ઉતારી પાડતા જણાયા છે. પ્લેટોએ તો વેપારીઓને “શહેરી” ગણવાની ના પાડી છે. કદાચ વેપારથી મનુષ્યનું ચારિત્ર બગડતું પણ હોય, તોએ સદ્ગુણ જેવા વેપાર બાદ કરતાં બધા જ વેપાર કાંઈ દુઃખકર હોતા નથી. વેપાર એ ઉદ્યોગ છે, ને ઉદ્યોગ એ દુઃખનો દુશ્મન છે. ફીલસુફની ગણતરી એવી છે, કે વેપારમાં મશગુલ થયલો એક વેપારી દુનીયાની તવારીખ, સાહિત્ય વગેરે વિદ્યાવૃદ્ધિથી કેવળ બેખબરો અને દુઃખી રહે છે. પરંતુ ઘણા હાખલાઓ તે વિચારથી વિરુદ્ધ બનેલા છે. વેપારીઓ કુરસદનો ઉપયોગ ખીજી રીતે કરે છે એ ખરું, પણ બેટા! વિજ્ઞાન અને સાહિત્યનાં દૃષ્ટાંતોમાં તું જોશે તો નેસ્મીથ ખગોળવેત્તા હતો તેમ કારીગર પણ હતો; ગ્રોટ શરાફ હતો તેમ ઇતિહાસકાર પણ હતો. સર. જે ઈવાન્સકાગળ બનાવનારો હતો, તેમ જુની વસ્તુની શોધ કરનારી સોસાયટીનો પ્રેસીડન્ટ, અને રૉયલ સોસાયટીનો ખજાનચી હતો. પ્રેસ્ટવીચ વેપારી હતો તેમ ઑક્સફર્ડમાં ભસ્તરવિદ્યાનો પ્રોફેસર હતો. રૉજર્સ અને પ્રેડ બેઉ શરાફ તેમ જ કવિ હતા. લૉડ એવબરીના પિતા ઍકર અને ગણિતશાસ્ત્રી હતા, તેમ રૉયલ સોસાયટીના ટેમ્પરર ને વાઈસ-પ્રેસીડન્ટ પણ હતા. માટે વેપારીઓ દુઃખી, ને ફીલસુફે સુખી, એમ ના માનતો બેટા! સુખી દુઃખી સૌ નાશ તો પામતા જ જાય છે ને જવાના.

મારા ગુરુજીએ સમજાવ્યું છે કે, પેદા તે ક્ષના, ને ખુદા જાવેદાન.
 “હમ મેદ ઉહમ કેદ, હમ ખુદા ઉહમ બંદેહ,.....પચાન માન રવેદ
 અર્થ

શું મોટા, કે શું નાના, શું શેક, કે શું ચાકર,.....સૌને તે ધરમાં
 (યાને આખરની જગાએ) જવું છે.”

ક્ષનાની નિશાની છે સહુ વીજ પર, ન રહેશે સદા કોઈ વસ્તુ અમર.

અદુરમઝદ દાદાર જે દાદગર, ખરો જાવેદાની મીનોઈ પેદર.

નહી ઝાડ, પથ્થર, નહી આગ, ખાક, ન આદમ, ન હેવાન, આતશ જે પાક,
 નથી કોઈ ને કાયમી ભૂમિપર, ખરો જાવેદાની મીનોઈ પેદર.

આખરે સર્વ ક્ષના છે. માટે તું ભલાઈનો સોદો કર. ભૂંડાઈના
 સોદામાં તોટો જ છે. ભૂંડો તો ભૂંડાઈ નહીં છોડે, માટે તું ભલાઈ ન
 છોડીશ. સુખ છે તે બીલોરના કાચ જેવું છે. જેમ જેમ તે ઘણું
 ચળકે છે, તેમ તેમ તે વહેતું કકડીને ભાગી જાય છે.

“દુઃખને પીછાનવું એ જ મોટું સુખ છે. હરએક દુઃખને દૂર
 કરવું એ જ ખરું સુખ છે. દુઃખથી ડરવું ન જોઈએ, પણ તેનો ડર
 કરવાથી ઘણી જ માઠી અસર થાય છે. આપણા દિલમાંની સઘળી
 આશા નિરાશ થાય છે, તથા સધ્યારો ગુમ થાય છે. જે મરદ
 દુઃખથી ડરે તે બાયલો છે. જે ચોરત દુઃખથી ડરે તે નાહિમ્મત છે.
 જેમ પક્ષીઓ વરસાદના ઝપાટા તળે તરબોળ થઈ પાણીને ખંખેરી
 કાઢે છે, તથા તે પાણીને દિલમાં દાખલ થવા દેતાં નથી, તેવી રીતે
 લોકો પોતાની દિલગીરીને ખંખેરી કાઢતાં નથી ને જીવનમાં દાખલ
 થવા દે છે. અકર્મીની આશ નહિ, ને મુરખની પાસ નહિ.
 એવાં લોકો ખરે જ દુઃખી બુદ્ધિનાં તથા છાલકા મગજનાં હોવાં જોઈએ.
 એવા શખ્સો બીજાઓ કરતાં દુઃખ વધારે સારી રીતે શોષશે, તથા
 વધારે કઠણ દિલના હોય એમ માનવા કરતાં આપણે જો એમ
 બોલીએ કે ખરી દિલગીરી એવા લોકને લાગતી જ નથી, તો તે બેહ-

તર કહેવાય. તેઓને તો પડ્યા ઉપર પાટુ ને દાઝ્યા ઉપર ડામ જેવું જ છે. દિલગીરી તેઓનાં જીગરને લાગતી નથી, કારણ તેઓ ખમી શકતા નથી. દિલગીરી શું અને દુઃખ પર શાવવાની ફતેહ શું, તે તેઓ સમજતા જ નથી.”

ખંપાચે ખીશ બ ધુર રક્તન, પોતાને દાંતે પોતાની કબર ખોદે.

કહ્ કારલે તૂપાંત તઢલે વ સાઁરેંત ઘોઢલે તરી કહ્ તેં કહ્ ચ કહ્ ।

ભૂંડાની સાથે તું ભૂંડો ના થતો. ખોદેગા સો પડેગા, ફિકર ના રાખો ભાઈ; ચીઠી આપી પ્રાણજીને, ને ગદ્યે ચહડયા નાઈ.

આપણી ઉપર ભવિષ્યમાં શું આવી પડશે તે આપણાથી કળી શકાતું નથી. પણ સુખી થવાને ખાતર જે કાંઈ આવી પડે તે ખમવાને મુસ્તાફી સાથે આપણે તૈયાર રહેવું જોઈએ. દુઃખ દર્દ અને મોજ પોતે જાતે આપણને જેટલાં હેરાન કરી શકતાં નથી તે કરતાં તેમની ધાસ્તીથી આપણે વધુ હેરાન થઈએ છીએ. આપણા મોતને માટે તો આપણે ઘણી વાર ખીલકુલ કનવાર કરતાં નથી, પણ આપણાં વડાલાંઓના મોતથી આપણે હેરાન થવા માગીએ છીએ ખેટા?

તું કયા સુખ દેખી લોભાતો, એકી જગ સ્વપ્ન નહિં જાનો?

ઇંદ્રિયને ખસ કરત સૂરતક્રીડા, સોડી પશુ જાનિયે લીલા.—તું કયા.

નિદ્રા એક એર અહારા, મિથુન ભય સૂન લે સારા;

સકલ એ જીવકો સરખાં, તું કર નિજ તત્વકી પરખા.—તું કયા.

મૃગજલ દેખવે તાહી, પાન કધ્થુ કરત હે નાહી,

ખીજ જ્યું કરત પરકાશા, જિનકમેં હોત હે નાશા.—તું કયા.

એકી ખિધ જાત લે માયા, સ્થિર નહિ વ્યોમકી છાયા.

ચલા ચલ કરત હે જાતા, ખટાણી લોકસા નાતા.—તું કયા.

સતગુરૂ ખહોત સમજાયે; તુએ તેરા રૂપ દરશાયે;

જથારથ ખાત કહી તેરે, દેવા ગુરૂ હર તું ભય મેરે!—તું કયા.

હિલાસા પત્ર ૩ જો.

Adversity like winter weather, is of use to kill those vermins which the summer of prosperity is apt to produce and nourish.

Arrowsmith.

ઉત્તતિના ઉનાળામાં જે જીવજંતુઓ પેદા થવા અને પોષાવાનો સંભવ છે તે જીવજંતુઓને મારી નાંખવાને શિયાળાની ઋતુ માફક વિપત્તિ જરૂરની છે.—એરોસ્મિથ.

હે દુઃખી માતા! આફતે તારૂં હજાર ગણું નુકશાન કર્યું હશે, તો આબાદીએ તારૂં દશ હજાર ગણું નુકશાન કર્યું છે. હું કહું છું તને કે આબાદી કરતાં વિપત્તિને તું વધુ પસંદ કર. એક ઠગારી છે, ને બીજી શિક્ષણ આપનારી છે. આબાદીવાળો કંગાલિયતલયો સુખી છે, જ્યારે વિપત્તિવાળો સુખીઆરો કંગાલ છે. ફીલસુફે એટલા માટે જ સુખ કરતાં દુઃખને વધુ પસંદ કરે છે, અને પોતાની શિખામણોમાં દુઃખની પ્રાપ્તિ માટે જ લલામણ કરે છે. સેનેકાની શિખામણ વાંચવાથી જણાશે કે, ડેમેટ્રીયસે પોતાની આખી જીંદગીમાં અભાગીયો વખત બીલકુલ દીકો નહીં, તેને માટે તે બળાપો કરી ગયો છે. એટલા માટે તારે દુઃખને મોટું માનવું નહીં, ખરાબ વખત આવવા માટે બળ્યાં ઝળ્યાં કરવું નહીં. માતા! ખુદા ઉપર વિશ્વાસ રાખ.

નહીં કોઈ કુદરતકો પએજાંને માર્ઠ, બાતે ખુદાકી ખુદા ગને માર્ઠ—નહીં.

ગએઅકા લાલ કહેગા નહી વો, જો અસ્લાલકો માને માર્ઠ,

દેગે ખખર હમ યારકો તેરે, લગી કર્યું તું ગમ બાતે માર્ઠ—નહી.

સર વોહર સ્કોટ એક વાર ગમખવારીમાં આવી પડયો. તેણે દુઃખ ટાળવાના બે ઉપાય શોધી કાઢ્યા: એક તો લેખો લખવાનો

પોતાનો ખાસ શોખ. તે શોખ પ્રમાણે બસ લખાણો કરવામાં મશગુલ રહ્યો. અને બીજું જે કોઈ મળવા ભેટવા આવે તેને બળાપાની વાતો કરવા દેવા કરતાં ચાલુ બાબતો ઉપર ખુશમીનજી વાતચિત કરી રૂખસદ આપતો. કેમ કે કેટલાકો દિલાસો આપવાને બદલે ગયેલી વાત પાછી તાજી કરી બળાપો કરાવીને દુઃખ તાજું અને તાજું રાખે છે. એ ખરો દિલાસો છે જ નહીં.

મુંબઈમાં શેઠ પેસતનજી કાંગા સોલીસીટરના હીરા જેવા દાનાવ દિકરા દીનશાજીનું અકાળ મરણ થયું, ત્યારે, દિલાસો દેવા આવનારાઓને કાબીચીબી વાતો કરતાં તે ખુઝર્ગ ખાપ અટકાવતા, ને કહેતા: “સાહેબો! એની એ વાત કરવાથી મારું દુઃખ ખેવડાય છે, ત્રેવડાય છે; મારે એ બાબત જેટલું ઓછું બોલીએ એટલું સારું, કેમકે ખુદાતાલાના ભેદની વાત તો તે જ સાહેબ જાણે. મારો અસીલ બેટો વધુ જીવ્યો હોત, ને કાં નહીં કાંઈ કુદરતી આફત કે અપ-કીર્તિના કોઈ કલંકમાં દેવયોગે આવી પડત! તેવી કોઈ સ્થિતિમાંથી બચાવી લેવાની ખુદાએ તેના મોતમાં કાંઈ મહેરબાની કાં સમાવી ન હોય!”

કેવી સુંદર ગઝલ કહી છે!

રહેમે ખુદાસે અએ શાદા, રંજ હોના ભલા નહીં,
કરતે ગમસે ઈંઝી સખર, દિલસે ખોના ભલા નહીં.

એહી ફલકકી ચાલ હએ, ધખરા ન ઇસસે તું કબુ,
જીંદગીસે ઇસ કદર, હાત ધોના ભલા નહીં.

શાદી ઓર રંજીદગી રહેતે હએ એહ સાથ મુદામ,
આગે દિલમે બીજ અખ, ગમકા ખોના ભલા નહીં.

એહ લએલ જો અંધેરી હએ, રહેગી ઇંઝી નહીં હંમેશ,
ફરશે દુઃખમે ખેસખર, હોકે સોના ભલા નહીં.

કુદરતસે ઉસકી આજુરદા હરજેજ ન હો તું અએ શાહા!
 જીવહાર અજલકા હાતમે, શીશા લેના બલા નહી,
 પએદા જીસને કીધ જેહાન, ઉસકો હએ એ અદના કામ,
 ફજરંદકો ન હોનેસે તુઝકો, રોના બલા નહી.

ઉષ્ણ રૂતુમાં પેદા પડેલાં જીઆંગાર જીવડાંઓને મારી નાંખવાને શિયાળાની રૂતુ જેમ ઉપયોગી છે, તેમ આબાદીની રૂતુમાં પેદા થયેલાં અહંકાર, અનીતિ, નાસ્તિકપણું, અને નિર્દયતા રૂપી જીવડાંઓને દુઃખની રૂતુ મારી નાંખે છે. માટે ધાસ્તીની વેળાએ તારો ટેક અને તારી ધીરજ ખોતો નહીં. શેરને માથે સવા શેર ઇશ્વરે પેદા કરેલું છે જ.

“જે ફાંકડા લડાઈખોર પુરૂષ, તે કેવળ ધાતકી હોય છે. તે પોતાના સોખતીઓમાં જ માત્ર શેખી કરે છે, પણ શરા પુરૂષની આગળ તેમનાથી ટકી શકાતું નથી. દીઠામાં એવું આન્યું છે કે, જેના મુખમાં રાત્રિ અને દિવસ સીપાઈગીરીની જ વાતો છે, એવા પુરૂષની આગળ એકાદો શૂરો પુરૂષ આવીને આંખો કહાડીને જીએ, એટલે તેમની ધીરજ જાય જ. પછી એવા ખોટા પુરૂષનું પાણી ઉતરે તે જોવામાં જ ચમત્કાર છે. એવા વખતમાં તે પછી ભય, લાજ, અને રીસ, એ ત્રણેના ધામેલામાં પડે છે. તે જો મૈર્ય રાખીને થોડુંક પરાક્રમ કરે તો, પોતાની શોભા રાખી શકે. પણ તેનો ઉપાય નહીં. પ્રસંગ પડ્યો એટલે તેની ધીરજ જતી રહે છે. એ માટે ખોટો અટાટોપ કોઈ ગમે તેટલો કરે, પણ જેનો જે સ્વભાવ હોય તે સહજ આગળ પ્રકટ થશે જ.” એ તો વખત વખતની છાંયડી છે મા. છપ્પો છપાઈ ચુક્યો છે કે,

જેની ચહડતી જોઈ વાઘ ખી દેખી કાંપે,
 તેની પડતી જોઈ કરડવા કાલું ત્રાંપે;
 જેની ચહડતી જોઈ ઉંચ ખી ઉંચો ધારે,
 તેની પડતી જોઈ નીચ ખી લાતો મારે.

કરર કરર કરતા દાંત જે, પત્થર કરડી ફાવતા

ઉલટે વખતે તુટી પડે, માવો મોંમાં ચાવતાં.

માટે માનવીઓએ સંજોગને આધીન રહેવું. ઉદ્યોગનાં ફળ, સુખ ને સંજોગ બન્ને ખાય છે. શ્રીલસુક ન્યુટનની ગુરૂત્વાકર્ષણની શોધ વિષે લોકો એમ કહે છે, કે તેના પગ નીચે બાગમાં એક ફળ પડવા ઉપરથી તેણે પોતાની શોધ શ્રીધી હતી. ભલે લોકો કહે કે સમાધાતનો સિદ્ધાંત ડો. યંગે શોધી કાઢ્યો, તે પણ ત'બાકુની નળીમાંથી નીકળતા ગોટેગોટા ઉપરથી તેણે શોધ કરી હતી. આ વાતો ખરી નથી. માણસ સંજોગથી બનેલો છે. તેમ જ ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય પણ કુદરતી સંજોગથી વહેલું માનવામાં આવે છે. ન્યુટન અને યંગ પોતાની શોધને માટે વરસોથી મહેનત ઉઠાવી રહ્યા હતા, પણ તેઓએ મહેનત કીધી ને ઈશ્વરે મદદ કરી, તેથી જ ફળ પડવાના અને ગોટા ઉડતા જોવાના સંજોગો તેઓને મળ્યા. તેથી સંજોગને આ શોધો કેટલેક દરજ્જે આભારી છે, માટે સંજોગ ઉપર વિચાર કરવો, ને ઉદ્યોગથી દુઃખનો ત્યાગ કરવો. ઉદ્યોગની સાથે આનંદી રહેવું. કેટલાકના સ્વભાવ કુદરતી રીતે એવા જ હોય છે કે તેઓ દરેક નજીવી ચીજથી પણ ખુશી થઈ શકે છે. કોઈ પણ એવી આફત તેઓને જખરી લાગતી નથી, કે જેમાંથી તેઓ હિલાસો ન મેળવી શકે. ભલે આફત આવે પણ ઈશ્વરને યાદ કર. તે કોઈ પણ તોડ પાડશે. ઉસ્તવદ ગાથામાં ગવાએલું છે કે,

હુદા વેસ્તા વહુમેંગ સેરઓપા રાદઘહો યે વીચિન્યોત દાયે-
મ્યા અદાયેમ્યા દંત્રા મન્તુ અપા મજદાઓ અહુરો.

“જે કોઈ ડરાવ્યા મુજબની તાબેદારીથી કરેલી બંદગીઓને પીછાને છે, ખડું શું અને ખોટું શું તે જે કોઈ પીછાને છે, તે દરેકને અહુરમજદ પોતાની સર્વ જ્ઞાની પવિત્રાઈથી રસ્તો બતાવે છે.”

કોઈએ વાદળું ખુશમીનજીને ઘનઘોર કે લયાનક લાગતું નથી, કે જેમાંથી તેઓને સૂર્યનાં પ્રકાશિત કિરણો દીસતાં ન હોય. આવા સુખી સ્વભાવ ખરેખર અદેખાઈ કરવા યોગ્ય છે, દુઃખી માતા! નારાજ ના થાઓ બસર! દુઃખમાં સમાયું સુખ હશે; કુલી જતા ના એશથી. સુખમાં છૂપાયું દુઃખ હશે. ખુશમીનજીની આંખમાં સદા ખુશાલીનું કિરણ પ્રકાશિત રહે છે. તેઓનાં જીવન આસપાસ શાંતિ હોય છે, કોઈએ ભારી કામનો બોલો તેઓને લાગતો નથી. કારણ, સખત મહેનત મજૂરી સામે બળાપો કરવો યા બબડીફફડી કામ કરવું એવો તેમનો સ્વભાવ નથી. પોતાના ખુશમીનજીથી તેઓ ગમે એવું મુશીબતનું કામ શાંતિથી, બહાદુરીથી અને મરદાનગીથી બજાવે છે. માહું થાય તે જ સારાને જ કાળે, એમ ખચિત બાળો. એક માખાપ વગરની પણ પૈસાદાર માલે-તુબર ખૂબસુરત જવાન અબળા પોતાની ૧૭ વરસની ઉંમરે એક જવાન સાથે પરણી. થોડાં વરસ સુખચેનથી પસાર કર્યા બાદ પેલી બાઈએ પોતાના ઘણીથી છૂટાછેડા મેળવ્યા. લોકોમાં ભારે અબળખી સાથે હોહા થઈ. પેલો જીવાન બાપડો ઘણો દિલગીર થયો, ને ઘણો મુંઝાવા લાગ્યો. આખરે થોડા દહાડામાં પાછી તે ઓરત પેલા જ જવાન સાથે પરણી. પેલા જવાને ખુદાના શુકર કર્યા, અને બાયડીએ તેનું કારણ તેને સમજાવ્યું, કે કાયદા પ્રમાણે ૨૧ વરસની ઉંમરે જો હું તને નહીં પરણું, તો મારી દોલત મારાં બીજાં સગાંઓને મળે, ને તું રખડી બીચ, તેથી ૨૧ વરસની ઉંમર થતાં જ હું કાયદાપૂર્વક તને હવે પરણેલી હોવાથી મારી બધી દોલત તને જ મળશે.

હૈ માતા! એવી જ રસમે માહું થવાનું તેમાંથી સાડું જ થવાનું, એમ અનુભવથી તને કહું છું. નબળી હાલતમાંથી સારી હાલત થાય જ થાય.

જેમ વાંટ જેવો શોધક ઓછી બુદ્ધિનો હતો, તેથી નામના મેળવી નહિ, એમ નથી પણ ઓછી બુદ્ધિ છતાં અવલોકન કરવાની અને દરેક બાબતનો અનુભવ લેવાની જિજ્ઞાસા હોવાથી, અને માઠી હાલતમાં ઉદ્યોગ કરવાને ટેવાયલો હોવાથી જ તે પાર પડ્યો હતો. અચ-પણમાં રમકડાં રમતો; તે રમકડામાં પણ તે ઉદ્યોગ કરીને વિજ્ઞાન શોધતો. સુતારની દુકાને પડેલી તરેહવાર આકૃતિઓ ઉપરથી તેણે નેત્રવિદ્યા અને ખગોળ-વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો ત્યારે ઘણી હાડમારી તેણે ખમી હતી. ઘણી માંદગી, ને આખે શરીરે દુઃખ થાય ત્યારે આદ-મીઓ દુઃખી થઈ પડે, પણ એ વાંટને જ્યારે સખત માંદગી થઈ ત્યારે તો તેણે પ્રાણવિદ્યાના ગુપ્ત સિદ્ધાંતો શોધી કાઢ્યા. માઠી સ્થિતિ થઈ ત્યારે એકાંતે ગામ બહાર ફરતો કર્યો. તેમાંથી તેણે ઝાડપાનવિદ્યા, અને ઇતિહાસનો શોધ કર્યો! માટે ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ મુંઝાયાં ના કરો. માહું થાય તે સારાંને જ કાજે.

“બુદ્ધ રાખે તેમ તો ખુશ રહી, સખર શુર કરો;
સુખે હર્ષી, ના રડ દુઃખો સહી, એ ધડો તો ધ્યાનમાં ધરો.
દુઃખી દહાડા નીત નહીં ટકશે, જયમ ન ચમન રહ્યું,
ચ્છાશે દાદાર ઝટ દફે થશે, ઓ અજીજ સમજો કહ્યું.
ના રડો ગમથી, રે ના રડો તમે;
અસ રાખી ધીરજ તેમ જ રહો, જેમ દાદારને રે ગમે.
નહોં રહેશે ફરસ એક જ સદા, ગરમ નરમ કદિ,
અંન શાહો મીસ્કીન અને ગદા, રે સુકે સાગર ને નદી.
અરે આથમે નિત સુરજ જુવો, દિવસ ખતમ કરી,
વર્ષી વર્ષાદ ઝટ ભરે કુવો, તેજ સુરજ ઉગે ફરી.
ના રડો ગમથી, રે ના રડો તમે;
અસ રાખી ધીરજ તેમ જ રહો, જેમ દાદારને રે ગમે.”

શાયરોનો શાયર જગપ્રસિદ્ધ ફીરદોસી તુસી જ્યારે અમર શાહનામું લખતો હતો ત્યારે પાદશાહ મહમુદ ગજનવીએ તેની એકેક ઉમદા બેત બદલ તેને એક એક સોનાની મોઢોર આપવા કબુલાત કરી હતી, પણ જ્યારે ત્રીસ વરસની અથાગ મહેનત પછી પ્રખ્યાત શાહનામું લખાઈ તૈયાર થયું ત્યારે, એ જ પાદશાહના કેટલાક ઈર્ષાભર દરબારીઓએ અદ્દેખાઈથી બળી જળીને પાદશાહને ઉધુચત્તું સમજાવીને તેનું દિલ ફેરવી નાંખ્યું, તેથી આ નામીઓ શાયર નારાજ થઈ દરબાર છોડી ચાલી ગયો.

૩૦ વરસની મહેનત પાણીમાં જાય, ને આબરૂ ધૂળધાણી થાય, ત્યારે એક મનુષ્યના મનની સ્થિતિ કેવી થવી જોઈએ તેનો વિચાર કરીને જ નિષ્ફળ થનારાંઓએ અને હાર પામનારાંઓએ ખુદાની યાદ કરી શું સંતોષ લેવાની જરૂર નથી ?

“ખુદાની ખુશીનું થયું ને થશે,
રહત કે દરખથી ન ઉલટું જશે;
કમુ તો ખુશી ને કમુ તો ગમી,
તેહના હુકમને રહીયે નમી.”

લાંડનનો સઘળો ભાર ટેઈમ્સ નદી ઘસડી જાય છે; પારીસના કચરાનો સીન નદી નિકાલ લાવે છે; તેમ જ ગ્લાસગોમાં એ કામ ‘કલાઈડ’ નદી બજાવે છે. અને રત્ની ચીજો ધોવાઈ જવાથી માણસોના જીવને નિરાંત અને સુખ મળે છે. પણ વળી તે જ રત્ની જણસો મનુષ્યો પોતાના ખોરાકમાં લેતાં કાંઈક પોષણનો ભાગ દે છે; જેમ કે દરિયામાં પાકતા મીઠાંને એ રત્ની વસ્તુઓથી પોષણ મળે છે. બધી જાતની મચ્છીઓનું એ જણસો ઉપર ગુજરાન ચાલે છે, અને વળી પાછી તે નજીવી વસ્તુઓ ઉપર જીવેલી મચ્છીઓથી મનુષ્યોને ખોરાક મળે છે. દુનીયામાં આ ચક્રનું પૈડું દુઃખીઓ માટે દિલાસા સમાન છે. કાંઈ નિર્જીવ ચીજ પણ નિરૂપયોગી

નથી. કુદરત તેને હર બહાને ઉપયોગી બનાવે છે. ત્યારે મનુ-
ષ્યોના દેહ જેવી અમૂલ્ય પેદાશને ચક્કરે ચઢાવવામાં, તેનો ઉપયોગ
બરાબર કરાવવાની જ પરમાત્માની નેમ છે, અને નિર્મળ કરવાનો
તેનો હેતુ છે. માટે દુઃખના ચક્કર ઉપર ચઢેલી રે માતા! તું
એટલી જ બંદગી કર, કે;

“ખુદા તું નેક હીદાયત મને એવી જ દેજે.
સદા રાખી અશોષમાં મહારી દાદ તું લેજે.
બની હું નેકખા હરદમ ભલાં કામો કરું બસ,
સદા તેમાં જ સમજું આય જહાંને સુખ ખરું બસ,
મુરાદી મંજીલે પહોંચાડ જલદીથી મને તું.
દેરે મુશકીલ અને જો દાદગર રાદખર અને તું.”

દુઃખના રાગડા કાઢવાને બદલે એ દુઃખભંજન મનરંજન
ગાયન ગાઈ દિલ બહેલાવજે. જ્યારે પણ તારા ઘરમાં વઢવાડ
કે ઉંચાં મન થયેલાં જણાય ત્યારે તારાં બચ્ચાઓને ખુદાઈ ગીતો
ગાવા બેસાડી દેજે. ગાયન પણ દુઃખ મટાડવાની દવા છે. વ્યુથર
પાસે દુઃખનું ઓસડ ગાયન જ હતું.

We all know how essential to our pleasure music is.
What a charming effect it has on our spirits. Luther
was very fond of music, when he was tossed and troubled
with his many trials and anxieties; he used to take up
his guitar and calm his troubled spirit. Next to theo-
logy, he said, stood music, and he added, there was
nothing more successful in tranquilising the soul and
putting the devil to flight,

“આપણા આનંદને માટે સંગીત કેટલી જરૂરી વસ્તુ છે તે
આપણે સર્વ જાણીએ છીએ. આપણા મન ઉપર તેની કેવી સુંદર

અસર થાય છે ! દ્યુથર સંગીતનો ઘણો શોખીન હતો અને જ્યારે ઘણી કસોટીઓ અને ચિંતામાંથી તેને પસાર થવું પડતું ત્યારે તે સ્ત્રીતારથી પોતાના દુઃખી આત્માને શાંત પાડતો. આત્મવિદ્યાની પછી સંગીતની પ્રથમ પદવી આવે છે એમ એ કહેતો. વળી એ પણ કહેતો કે આત્માને શાંત કરવામાં અને સંતાપને દૂર કરવા માટે તેના જેવું ક્ષેત્રમંદ બીજું કંઈ જ ન હતું.”

એટલાં માટે દુઃખીને દિલાસો દેનારા મિત્રો મધુર વાણીના હોવા જોઈએ. વળી દુઃખીઓને દિલાસો દેનારા દોસ્તોમાં બહાદુરી અને હિમ્મત સાથે માયાળુ સ્વભાવ વધુ હોવો જોઈએ. તેવા જાણીતા દિલસોજોમાં સર ચાર્લ્સ નેપીયર, તેના ભાઈ સર વીલીયમ, તથા સર જેમ્મ આઉટરામ્સે દુઃખીયાંઓને દિલાસો દેવા માટે હિંદુ-સ્થાનમાં જેવું નામ કાઢ્યું છે તેવું થોડા જ હિંદીવાનોએ કાઢ્યું હશે. દુઃખીઓની દાઝને લીધે એ નરોએ શિકાર કરવાનું પણ છોડી દીધું હતું.

સર ચાર્લ્સ નેપીયરની દુઃખીઓ પ્રત્યેની દાઝનો એક દાખલો એવો છે, કે એક વાર વેરાન જંગલ તરફથી તે એકલો આવતો હતો; તેવામાં ખેતર આગળ પાંચ વરસની એક છોકરી ઉભી રહીને રડતી નજરે પડી. તેને નેપીયરે પૂછ્યું, કે “રડે છે શાને?” તે બોલી: “બાપાનું ભાણું ખેતરમાં લઈ ગયેલી, ને પાછી ફરતાં વાડકી ભાંગી ગઈ છે, તે મારી મા મને મારી નાંખશે તેથી રડું છું. તું કંઈ મને મદદ કરશે?” નેપીયરે દિલ પીગળવાથી ખીસામાં હાથ નાંખ્યો, તો એક પાઈ પણ ન નીકળી, ત્યારે પેલી છોકરીને કહ્યું: “બાબા! રડ ના. હું આ જ વખતે, આ જ જગાએ આવતી કાલે તારે માટે રૂખ્યા લાવીશ, ને તે તારી માને નવી વાડકી ખરીદવા સાડૂ આપજે, ને તારી માને આજની વાત કહેજે!” બીજે દહાડે તે જ સાંજે એક ખાણા ઉપર ખીરાજવાનું નેપીયરને

નોતડું આવ્યું; તેની તેણે ના પાડી જણાવ્યું કે “મારે આજે ઘણું જ રોકાણ છે, ને હું અંધારી ગયેલો છું!” જો કે આ ખાણ ઉપર તે જેને ઘણો મળવાને તલપી રહેલો હતો તે હાજર થનાર હતો! એનું નામ તે દિલાસો.

દિલાસા પત્ર ૪ થો.

“Flowers never emit so sweet and strong a fragrance as before a storm. Beauteous soul ! when a storm approaches thee be as fragrant as a sweet-smelling flower.”

“તોફાન સામું આવતાં જેવી મધુર અને તીવ્ર સુવાસ ફૂલો આપે છે તેવી અન્ય કોઈ કંઈ આપતાં નથી. સુંદર આત્મા ! જ્યારે તોફાન તારી નજીક આવે, ત્યારે મધુર સુગંધવાળાં ફૂલ જેવો મધુર થજે.”

રે બેટી ! તું જન્મથી જ દુઃખી છે ત્યારે તને દુઃખ શેનું ? સુખનો સ્વાદ આખ્યો જ નથી ત્યાં સુધી તેની મીઠાશ વિષે તું અજાણ છે જ, અને તેથી તું સુખી જ સમજ.

દેખતા માણસને કાંઈ પણ વસ્તુ દેખવાથી તને સુખ છે, પરંતુ તે જ દેખવાનો વ્યવહાર અંધ થતાં તેને જે દુઃખ થાય છે તે જન્મથી આંધળાને થતું નથી. ન્યાયાધીશ જો કોઈ ગુન્હેગારને અંધારી કોટડીમાં રાખવાની સજા કરે છે, તો થોડા વખતમાં તેને ગાંડાપણ લાગે છે, કેમકે વસ્તુઓ જોવાનું જે સુખ તે જેને એકદમ અંધ થઈ જાય છે, અને તેથી તેને બેહુદ દુઃખ થાય છે; પરંતુ એક આંધળાને અંધારી

કેટડીની સજા દુઃખકર બીલકુલ લાગતી નથી. કેમ કે અપંગપણાનું દુઃખ તેણે વેડી જ લીધું હોય છે; અને ગુમાવવાનું તે ગુમાવી ચૂક્યો છે, એટલે અપંગપણાનું દુઃખ સહન કરવાને ટેવાઈ ગયેલો હોવાથી અધારાપણાનું દુઃખ તેને છે જ નહીં. દુઃખ સહન કરવાની પણ ટેવ રાખવી જોઈએ. ફ્રાન્સના છેલ્લા નેપોલીયન બાદશાહની પડતી આવી, તે કેદ થયો ત્યારે તેની રાણી યુજીનીને ઘણું દુઃખ લાગ્યું. પતિ કેદી થયો તે પછી તેને ઘણી હાડમારી પડી, પણ દુઃખના ઘા વાગી ચૂકેલા હોવાથી પહેલાંના જેટલું દુઃખ ન લાગ્યું. મહેલો તારાજ થયા ત્યારે વળી આખું આછું દુઃખ લાગ્યું. નેપોલીયનનું મોત નીપજ્યું, ત્યારે તેનાથી પણ કમી દુઃખ લાગ્યું. છોકરો મરી ગયો ત્યારે બોલી કે “એ તો ધારેલું જ હતું.” છેવટ આજે ઓશિયાળી હાલતે રાણી યુજીની રહે છે, અને તેના એક વારના પોતાના બાગમાંથી માત્ર એક કુલ તોડતાં માળી તેને અટકાવે છે! ત્યારે દુઃખની સીમા કેટલી ગણવી જોઈએ? પરંતુ દુઃખેદુઃખે શૂન્ય મારી ટેવાઈ ગયેલી હોવાથી હજી તે જીવવા ને જોવા જીવતી રહી છે! માટે હે બેટી!

છીન ગઈ લાય સે તહરીર, ન ખુલને પાઈ,
હયક્ર! શીરોજ કા તકદીર ન ખુલને પાઈ.
લાખ તદખીર કરે કોઈ તો કયા હોતાં હય,
વહિ હોતા હય જો મંજુરે ખુદા હોતા હે.

ભાવીમાં લખેલું મિથ્યા થતું હોત તો નળરાજ અને યુધિષ્ઠિર
જેવા ધર્મરાજ દુઃખોથી પીડાતે કાં?

ન સમજેથે બલાખાના હય ઇસ દુનિયાકા મયખાના!
મયે ગમસેબી ઇસ મયખાનેમે ભરતા હય પયમાના.
મુરરો અયશમે મસરર થે હમ કયા સમઝતે થે,
ફકીરાં નાબી હોતા હય, યહાંકા તાજે શાહાના.

ગુરો માલો દૈલન લશકરો શૌકત પનાખં થે,
 ખખર કયા થી પરેગા એક દિન હમકોબી ગમખાના !
 મકામેં જખત હય રોકો જખાં ફરિયાદસે અફસૂં,
 ન કલસાયે કહીં દીવાનાં પન ગહે તેજ મસ્તાના.

રણોમાં ફરતાં તરસ્યાં જનવરોને મૃગજળ દેખાય છે, ને તેનું પાણી પીત્રા હોડ્યાં કરે છે, તોએ આખર કરતાં પણ પાણી મળતું નથી; કેમકે તે ઝાંઝવાનું જળ છે, તે ખોટો દેખાવ આપે છે. તેવો જ આ ઝાંઝવાનાં જળ જેવો મિથ્યા સંસાર છે. વાંઝણીના પુત્રને પરણાવવાની ફીકર ખોટી છે, કેમકે વાંઝણીને તે વળી પુત્ર શેનો? તેમ જ સંસારની ફીકર જુઠ્ઠી છે. અસત્ય જગતમાં ખડું કંઈ જ નથી. ક્ષણં ચિત્તં ક્ષણં ચિત્તં ક્ષણં જીવિતમાવયોઃ ॥ વિત્ત-ધન ક્ષણિક છે, ચિત્ત ક્ષણિક છે. આપણું જીવન ક્ષણિક છે. તો પછી દોરડી જોઈને સર્પની ભ્રમણા કરી ભીતિ રાખવી ફેકટ છે. તેવી જ આ માયાની ભીતિ રાખવી મિથ્યા છે. સીનેમેટોગ્રાફમાં કિંવા નાટકમાં દેખાતા દેખાવો, જોકે ખોટા ને ધારણ કરેલા હોવા છતાં ખરા દેખાય છે, તેવું જ તારૂં ઘર અને તેનો કારોખાર દેખાય છે તો ખરાં, પણ વસ્તુતઃ તે ખોટાં જ છે. ઓ દુઃખી બેટી ! દુનિયાનું દુઃખ ના પકડ ! બેટી ! તું ડચુક ઓફ વેલીંગટનના જેવો ચીરડાઉ સ્વભાવ રાખે છે. બેટી ! તું નેપોલીયનના જેવો સ્વભાવ ધણે જ આકળો રાખવાથો દુઃખી વિશેષ રહે છે તેઓ કટાકટીના ઐન વખતે પોતે પણ દુઃખી થતા ને બીજા અમલદારોને પણ દુઃખમાં નાંખતા હતા. તેમ તું તારી માને ને આખા કુટુંબને સોશારો ને બળાપો કરાવે છે. તો એટલું પણ બાણજે કે એ બન્ને યોદ્ધાઓ આખર આવવાનો વખત આવતો ત્યારે શાંત સ્વભાવ રાખી, આનંદી સ્વભાવ કેળવી દેતા, ને કામ રાસ્ત ઉતારતા. વૉટરલુની લડાઈના કટાકટીના દુઃખમય સમયે આવો જ પ્રઘાત થયો હતો. માટે જ્યારે તે તેઓના દુષ્ટ સ્વભાવ અખત્યાર કર્યાં છે,

ત્યારે તો તેમના ગુણો પણ ગ્રહણ કર. લલચામણી જીંદગી ઉપર જીવ
ના લગાડ. ખુદાકા ખાસ બંદા નાપાયાદાર દુનિયા કે લાલચ પર
કદિ લલચાતા નહીં. દુઃખના વખતે જે હિમ્મત એક આસ્થા અને
ચક્રીનદારીવાળો માણસ રાખી શકે છે, તેવી હિમ્મત ડામાડોળ
વિચારનો માણસ રાખી શકતો નથી. માટે તું ડામાડોળ નહી રહીશ,
બેટી! પોતાના અંતઃકરણ મુજબ વર્તતાં જે પુરૂષો અને સ્ત્રીઓએ
સત્યાગ્રહ પકડેલો છે, તેઓએ ગમે એવાં દુઃખોમાં હિમ્મત હારી
નથી. જો તેઓને હડધુત કરવામાં આપો જનસમાજ સામેલ
હોય તોએ જો માત્ર એક જ અવાજ તેઓને દિલાસો આપતો
સંભળાય છે તો તેઓ ભારે હિમ્મત રાખે છે. લડાઈના મેદાનમાં
શાબાશીનો એક જ બોલ એક સિપાઈને ગમે એવાં ભયંકર
યુદ્ધમાં મોટા આશીર્વાદ સમાન થઈ પડે છે, તેવો જ દિલાસો
એક સખુન સાચવટથો નિંદાતા એક સાચા પુરૂષને રાહત સમાન
થઈ પડે છે. તેની કદર બધા નહીં કરે, પણ એક માણસ પણ
કરે છે તો તેની બધી મુશકેલીઓનો બદલો વળી રહે છે.

સુખ દુઃખ સરખું આ સંસારે જોઈ લો અજમારી રે,
ચંદની અંધારી આવે જાવે, ઓટ ભરતી પણ તેવી રે;
દિન રજની, ક્ષય વૃદ્ધિ થાય છે, સૃષ્ટિરચના એવી રે.—સુખ.
પત્રક પલકમાં ઉલટ સુલટ જને માટે સમજણ લેવી રે,
પુણ્યમાર્ગથી કમણ કરીને કીર્તિ રેહવા દેવી રે—સુખ

બેટી! મેં અનુભવ ઉપરથી જોયું છે કે, આ દુનીયાની મોજ-
મજાહ, હાથ ઉપર કીડ લાગે ત્યારે ઘવડીએ છે, અને જેવી મિઠી
ગીલી લાગી મજાહ આપે છે, તેવી એ દુનીયાઈ મોજમજાહ છે. કીડ
ઘવડતાં, પ્રથમ તો ઘણી મિઠી ગીલી છુટે છે, પણ પાછળથી તો
એક હાથથી તે બીજા હાથ સુધી આપે બદને આગ ઉઠી રહે છે. તે
જ પ્રમાણે આ દુનીયાની તકલીદી મજાહનું સમજવું. એ મજાહમાંથી

સુખની સુગંધ નહીં આવે. કચુકાને પીલ્યાં જ કરો, પણ તેમાંથી તેજ નહીં નીકળે. તારી પેઠે મીઠુન ગરીબ હો, માંદો હતો, ઘરડો હતો, આંખે અપંગ હો, અને નિંદક જીભગીથી હીણાયેલો હતો, અને તે ઘણી રીતે લોકોથી પજવાયેલો હતો છતાં તે જ હાલતમાં તે મોજ માનતો હતો, ને તે જ હાલતમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગ્રંથો તેણે રચ્યા હતા !

વિનંતિ છે સકેની હે પ્રભુ ! તુજને, ભાસાગર પાર ઉતારી દે.
 છે સંસારનું અમર દુઃખ અહુ, તું દયાથી અમને ઉગારી દે.
 હે નિરંજન ! સજ્જનરંજન તું, મુકિતનો સુમાર્ગ અતાવી દે.

બેટી ! પરવારતી બેસતાં તને ઝુરાપો થયાં કરે છે. તું ઘર કામમાં મદદ કર. ઉઘમ કાંઈ પૈસા જ કમાવા થકી નથી. ઉઘોગથી ગમે એવી દરિદ્રતા દૂર થાય છે.

રાજદ્વારીઓ અને સાહિત્યસેવકો ઉઘોગ, અને ખંતીલો મહેનતથી ઉગી નીકળ્યા છે. તેઓમાં પામસ્ટન, ડરમો, રસલ, ડીઝરાયલી, અને ઝેડસ્ટન, એ પાંચના દાખલા અવશ્યના છે, તે હું તને કહું છું. તેઓએ રાતદહાડો મળી ઘણી વાર ૨૦ કલાક પણ મજુરી કરી છે. અને રૉબર્ટ પીલને માટે તો કહે છે, કે એક ગરીબ મજુર જેટલી જેહમત નહીં કરે એટલી જેહમત તે ઉઠાવતો હતો. બેટી ! જો તારામાં બુદ્ધિ, જ્ઞાન કે યાદદાસ્ત ઘણી સારી ન હોય, તો પણ જો ખંત અને પરિશ્રમ તું લઈશ, તો બુદ્ધિશાળી કરતાં પણ તું ઘણું સુખ લોગવીશ. રૉબર્ટ પીલે ૪૦ વર્ષ પાર્લામેન્ટમાં દેશ-સેવા બજાવી, પણ ચાળીસે ચાળીસ વર્ષ સતત મહેનત, જેહમત ને ખંત ઉઠાવ્યાં હતાં ત્યારે તે પૂજ્યો છે હો. શું બેટી ! તું તારી ન્હાની બેનનું મોત યાદ આવવાથી મુંઝાય છે ? ના રે પુત્રી ! મુઆં પાછળ શોક કેવો ! એ તો કરોળિયો જેમ હૃદયમાંથી નીકળેલી લાગને મોંઘમાંથી વિસ્તારી તેની સાથે રમીને પાછો તે લાગને

ગળી જાય છે, તેમ જ ઈશ્વર પોતામાંથી જગતને સરજી, તે સાથે વિહાર કરીને પાછો જગતને ગળી જાય છે. તે ક્રિયાને માણસો મરણ પામે છે એમ આપણે કહીએ છીએ. વાસ્તે મરણસમયે શોક કરવો ન જોઈએ. કારણ કે તેનું આપેલું તેણે પાછું લીધું છે. God knows his own work. જીવતાં જીવત નહીં જોયું, ને મુવા પછી રોયું, તે શા કામનું? જીવતાં કોઈ જાણે નહીં ને મુવા પછી ઘડાપીટ, તેમાં શું વળ્યું? જીવતાં નહીં પૂછ્યું, ને મુવા પછી ઘડાઘડ કુટ્યું, તેમાં અર્થ શો? મુઠ માને ધાવવું, તેમાં શો માલ? નહાના બાળકનું કેક એક મોટો છોકરો લુંટી લે છે ત્યારે જાણે કે શું એક દુનિયા જ લુંટાઈ ગઈ હોય એમ કેક-લુંટાયેલું બચ્યું કળવાઈ કળવાઈને રહે છે, પણ તે વેળા આપણે ઉમરે પુગેલાં હસીએ છીએ. તેને દુઃખ થાય છે ને આપણને મજાડુ પડે છે. તેવી રીતે કુદરતની ખુદાવંદી માટે અજ્ઞાન એવાં આપણે બાળકો કાંઈ પૈસા ગયાથી, કે કોઈ મરણ પામવાથી રડીએ છીએ, પરંતુ જાણકારો તો આપણને હસે છે. પેલા કહે તેમ ભરવાડને માટે કાંઈ મેંઠાં સરજેલાં નથી. પણ મેંઠાંની જાળવણીને માટે ભરવાડ સરજાયેલો છે. કુદરતની સરજત એવી જ છે. ખુશીગમી ચાલી જ જાય છે.

દુનિયામેં સાથ શાદીઓ ગમકા જુરર હો,
 ગુલશનમેં પાસ ફુલ કે કાંટા જુરર હો—દુનિયાં
 દરિયાએ દહે રંજમેં જો પએરતા રહા,
 કરતી મુરાદકી કમી પએદા જુરર હો—દુનિયાં

હે બેટી! ગરીબ ઘરમાં જન્મી છે તેનો શું તને બળાપો છે? નહીં, નહીં. ગરીબ ઘરમાં જેમ પથરા જ પેદા પડતા નથી, તેમ તવંગરને ત્યાં કાંઈ હીરા જ જન્મતા નથી. સૌ સેજલેજ દુનિયા ચાલી રહી છે. ઉમરાવના મહેલમાંથી હંમેશાં જ કાંઈ આજસુ અને કુબુદ્ધિયા પુત્રો જન્મતા નથી. હંમેશાં જ કાંઈ ગરીબ ઘરમાંથી ખુદ્દિ બહાર પડી નથી.

એક્ષેક્ષીસ ડી. રાવીલેલેનો દાખલો આ બાબતમાં યાદ રાખવા જેવો તને હું કહું છું. શ્રીમંત ઉમરાવ બાપ અને અમીરજી માતાની કૃપે જન્મેલો હોવાથી ૨૧ વર્ષની ઉમરમાં જ તેને મોટો હોદ્દો મળ્યો. જે હોદ્દા ઉપર પોતે લાયક ન હોવાનું માની થોડુંકમાં જ રાજીનામું આપ્યું, અને વધુ અભ્યાસ માટે અમેરિકા વગેરે પરદેશોમાં જેહમતભરેલી મુસાફરીઓ કરી પોતાની ખરી લાયકાતથી નામના કાઢી. બેટી બેને! હાલે લૉર્ડ રોઝબરી એવું સિદ્ધાન્ત લાવે છે કે, ગરીબ કુંપડીમાં જ બુદ્ધિશાળીઓ બહાર પડે છે, ને લૉર્ડ કર્ઝન કહે છે કે, શ્રીમંતના ઘરમાંથી ઘણા નામાંકિત વિદ્વાનો પ્રકાશેલા છે. બન્ને ખરા છે. પરંતુ ખરી વાત એ છે કે, જેટલાં ગરીબની કુંપડીમાંથી નરરત્નો પેદા થાય છે, તેટલાં શ્રીમંતની હવેલીમાંથી વીરરત્નો બહાર આવ્યાં નથી. માટે દિલથી દિલાસો જ લેજે. ફલક દરિયાવ છે.

જે હરગુનએ બુગજરદ રોજગાર,

બેદાં તા તવાંની તો અદોહ મદાર.

માટે જાણુ અને વાકેફ થા બેટી ! કે જ્યાં સુધી તારાથી બની શકે ત્યાં સુધી એ આસ્માનની વાંકી સીધી ચાલ ઉપર તું ગમગીન ના રહે. કાંકે હરેક તરેહથી એ જમાનો તો ચાલ્યો જ જાય છે.

દિલાસા પત્ર ૫ મો.

“Danger, long travel, want, or woe,
Soon change the form that best we know;
For deadly fear can time outgo.
And blanch at once the hair.”

Sir Walter Scott.

આપણે પિછાનતા હોઈએ તે આકારને. ભય, લાંબી મુસાફરી જરૂરીઆત અથવા દુઃખ એકદમ બદલી નાંખે છે; કારણ મૃત્યુમય ભય સમયને વટાવી જઈ શકે છે અને વાળને એકદમ સફેદ બનાવી નાંખે છે.—સર વૉલ્ટર સ્કૉટ.

ચિંતાનું મૂળ શું છે, તે તમે પિછાણો. ચિંતા પોતાના પ્રકારમાં તેમ પ્રમાણમાં દરિયાકિનારાની રેતીના દાણા જેટલી અસંખ્ય છે. હજીનસે આ બાબતમાં એક કથા કહી એવો સાર કાઢ્યો છે, કે ચિંતાનો ખોરાક જ માણસ છે એક દિવસે ચિંતા એક ભયંકર નાળા આગળથી પસાર થતી હતી. તેણે તે નાળા ઉપર જમા થયેલી નજીશ ચીકણી માટી ભેગી કરી, અને તે મલિન માટીનું એક પુતળું તેણે બનાવ્યું. થોડા વખતમાં તે રસ્તેથી જ્યુપિટર પસાર થતો હતો તેણે તે પુતળાંને દિવ્ય અગ્નિ અડકાડ્યો, અને ઉજાડા આપી તે પુતળામાં જીવ મૂક્યો. પરંતુ આ પુતળાને શું નામ આપવું તેનીતેને સમજ નહીં પડવાથી, તેમજ હવે એ પુતળું કોની માલિકીનું ગણાવું જોઈએ તે વિષે વસવસો પેદા થવાથી એ બન્ને મુદ્દાને નિવેરો કરવા સેતાનને લવાદી સોંપી. સેતાને ચુકાદો આપ્યો કે, Homs ab hums એટલે એને માણસ કહેવો, કારણ કે આ મલિન પદાર્થમાંથી તે પેદા થયેલો છે; અને મગજનો કબજો એના મરણ મુધી ચિંતાને સ્વાધીન રહેવો જોઈએ; પણ

જ્યારે એ મરી જાય ત્યારે એનું શરીર ટેલસ એટલે મટીને
સ્વાધીન રહેવું જોઈએ; અને તેમાં જે દિવ્ય તત્ત્વ રહેલું છે તેનો
ફડચો જ્યુપિટરે પોતાની મરજી માફક કરવો.

આ પ્રમાણે માણસ પોતાના જન્મથી જ ચિંતા અને કાળ-
જીની જ મીલકત ગણાય છે. એ ચિંતાનાં બાળકો આશા અને
અસંતોષ છે, જે પોતાની માતાને કદિએ છોડી જતાં નથી. સખબ
કવિએ જીવને શિક્ષા કહી છે કે,

દોહિ ધડી કો શ્વાસ, કરે મન લાખ બરસડી આસ.
તનકે ગ્રહકો નહિં ભરસો, પલમે હોવે નાશ;
તખલિ નિલયકો આંધત જાને, જીવન અગણિત માસ.
કુંદન કંચન વૃદ્ધિ દેખત, રહત મગન તું ખાસ;
કોડીબી નહિ સંગ ચલે જખ, છોડ ચલેગો ખાસ.
પીરત તૃપ્તિ બાહુતહી રાખે, કામધેનુકી છાસ;
અમૃતક્ષકો ત્યાગ કરી, તું ખાવે ખારો દાસ.
પલકમેં નિશિ દિન ગુમાવે, નહિ ભકિત અવકાશ;
સત્ય નામ સેં ઝગડા હોવે, પંચ-દૈત્ય કો દાસ.
અજાણુ હી હૈ સમય સમજ લે, નાય નાય કો રાસ;
ઐસી કરણી કર ફિરોજ કે, રહ જાવે ઝુલ ખાસ.

આશા એ હિમ્મત છે, અને ભલી ઉમેદ તે જાંઘળીની આબાદી
છે. અલ્લાહ એ તો કયા ગમ હુએ, એ વેણ આશા બોલે છે. માટે
ચિંતાભરેલી આશા ન રાખ બાપા! એ આશા દુઃખીને મન
દિલાસો છે, જ્યારે નિરાશા, તો હિમ્મત અને ઉમેદનો છેડો લાવે છે.
નાહિમ્મત અને નાઉમેદી તન અને મનને કમજોરના દુઃખમાં નાંખે
છે. જેથી અગણિત વિપત્તિઓ તેઓ વ્હોરી લે છે, અને તેનું છેવટ
તે નિરાશી છે. બાપા શું? ફીકર ફીકરને? બાપા! ફીકર
ફીકરને તો નથી, પણ તને છે.

શીકર સખડા ખા ગઈ, શીકર સખડા પીર,

શીકરકી ફાકી કરે, ઉસકા નામ ફકીર.

સંસાર માંડ્યો, ધંધો સ્થાપ્યો, એટલે છએ છ શત્રુઓ
આવી મળવાના જ. સંસારમાં તો તું ઘર સાચવશે, પણ ધંધામાં
તો જગત સાચવવું પડશે. બાપા ! ધંધાની હરીફાઈને લીધે જેટલાં
શત્રુવટ, દુશ્મનાઈ, વેર, અદેખાઈ અને નિંદા જન્મ પામે છે એટલાં
ખીજી રીતે જન્મ પામતાં નથી. લાયકીના દુશ્મનો ઘણા હોય છે.
ડા. હારવેએ જ્યારે શરીરમાં લોહીના ફરવા વિષેનો સિદ્ધાન્ત
બહાર પાડ્યો ત્યારે “મારા લણેલા ડાક્ટર મિત્રો” તેની સામે થઈ
તેને વૈદ્યાનો દુશ્મન અને વૈદક વિદ્યામાં મૂર્ખ ગણવાને પણ ચૂક્યા
નહોતા ! લોકો પણ દોરવાઈ ગયા, ને તેની ઘરાકી તદ્દન ઘટી ગઈ
હતી. ધંધાની દુશ્મનાઈ બહુ પીડાકારક છે, માટે ગાળ ખાય તે
પણ સંતાઈને ખાવામાં માલ છે, બાપા ! વળી લાયકીના શત્રુ ઘણા
હોય છે.

ઇરાની પાદશાહોમાં નૌસીરવાન અદલના બેટા હોરમઝુદે
પોતાના વજીર બેહરમ ચોખીનને તેની રાજ્યસેવા ઉપર કુરબાન
થઈ ઘણીક રીતે નવાજ્યો. તે દેખી ન શકાવાથી એક અદેખા
દરબારીએ બેહરમની કેટલીક બદગોઈ કરી તેને પાદશાહની ઇત-
રાજમાં લાવી મૂક્યો. તે ઉપરથી આ કાચા કાનના પાદશાહે બેહ-
રામને માટે રેહેંટીયો ને ચાતરી ભેટ મોકલ્યાં. એનો મર્મ એ થયો, કે
ચોખીને ખુદીયા ચોરતની મીસાલ ખૂણે પડીને રેહેંટીયો કાંતવો !
ચોખીને મન મોટું રાખ્યું. કેમકે જે સત્યથી સાબીત થાય છે તે જ
“સાફ” અને સાબૂત કહેવાય છે. તમારી ગમે તેવી ઉમદા કલ્પના-
શક્તિને ભાવતું “સાફ” લાગે, તે કંઈ “સાફ” ન કહેવાય.

તમો અજાયબી પામી બાણશો કે ઘણીક બાબતો જે સારી દેખાય
છે, તે ઘણી ખરી સત્યથી વેગળી હોય છે. જેમ એક સ્ત્રીમાંથી એક

નાનો ભાગ નીકળી જાય, અથવા તો એક સાંકળીમાંથી એક પણ કડી નીકળી જાય, તો તે સંઘા અથવા સાંકળીનું જે નિયમિત કામ થતું હોય એ બંધ પડી જાય, તેમ જો કુદરતી કાયદાઓ અને પરિણામો, સંપૂર્ણ ગોઠવણ અને રચનાને આધારે સીલસીલાબંધ નહીં ચાલતાં હોય તો તેઓ જાતે નાશ પામશે, અને એક જ નકારું તત્ત્વ આખી કુદરતી યોજનાને કામ કરતી અટકાવી દેશે. તેથી આપણે સાર્વજનિક કાયદાને આધારે આ ખસુસ અનુમાન ઉપર દોરવાઈએ છીએ, કે જે સંજોગ અને સ્થિતિ તે વખતે હસ્તી ધરાવતાં હોય, તે દરમ્યાન જે ઉપજે છે તે સારું જ છે. જ્યારે તારી ઉપર કાંઈ હાદેસો કે સખ્તી આવી પડે ત્યારે નાકમેદ ના થતો. જેમ કાળાં વાદળાંમાંથી નિર્મળ પાણી વરસે છે, તેમ આકૃતની અંદરથી આશાયેશ મળી આવશે, જૂઓ બાપા ! ચિત્તોડના ઘેરા વખતે રાણી પદ્મિનીએ જે શૂરાતન બતાવી ચિત્તોડનું અને રજપૂતોનું રક્ષણ કરી પોતે અતિ ઘણા દુઃખોમાં ધૈર્ય અને સખુરી રાખી હતી તે યાદ કરો. જ્યારે તેના ઘણી ભીમસિંહનું લડાઈમાં મરણ નીપજ્યું, તેના દીકરાઓ અફેક પછી મરણ પામ્યા, તેના ઉપર અલાઉદ્દીનની બદનજર થઈ. એવા એવા એવા હાદેસા પડ્યા, છતાં દરેક દુઃખને તેણે સહન કરી સખુરી રાખી હતી, તેનો દાખલો લ્યો.

બાપ ! અમો જવાનીઆઓને તો આત્મજ્ઞાનનું શિક્ષણ મળ્યું છે કે, માણસના સાચા મનુષ્યત્વના પ્રકટીકરણને માટે દુઃખ પડવાની તો ખાસ જરૂર જ છે. દુઃખ ઘણું ઉપયોગી ને આશીર્વાદ સમાન છે. જેના ઉપર ખીલકુલ દુઃખ પડ્યું જ ન હોય એવો માણસ ખીજાં દુઃખીઓના દુઃખની વેદના શી રીતે બરાબર સમજી શકે? જો દુઃખની વેદના તે સમજી ન શકે તો ખીજાં દુઃખીઓને મદદ કેમ કરી શકે? દુઃખમાં આવેલાંને સુખી માણસે તો સહાય આપ્યાના ઘણા દાખલા રોજ બને છે, પણ એકનું દુઃખ કાપવા ખીજે તેટલો જ દુઃખી દોડી આવે છે ત્યારે તો ખુદાતાલાના તેના ઉપર આશીર્વાદ ઉતરવા જોઈએ જ.

એક વાર પારીસના રસ્તા ઉપર એક મોટું મકાન બંધાતું હતું. તે કામ ઉપર એક હુશિયાર કારીગર કામે લાગેલો હતો. તે મકાન ઉપર બાંધેલી પરાંચ છૂટી ગઈ, ને સર્વ મજૂરો નીચે પડી મરી ગયા; પણ એક બુદ્ધો અને પેલો જવાન કારીગર પરાંચના એક ભાગી જતા ભાગને પકડીને લટકી રહ્યા હતા. પરંતુ જે વાંસને તે વળગેલા, તે વાંસ જે માણસનો ભાર ઝીલી શકે એમ ન હતું; ને તે વાંસ કરકર થવા લાગ્યો, ત્યારે બુદ્ધો બોલ્યો:—“પીઅરી! તું છોડી દે, ને નીચે નંખાવ. હું તો કુટુંબનું પાલન કરનારો છું.” “આ-આ નંખાવ્યું!” એમ કહી, જવાન પીઅરી નીચે પડી મરી ગયો, ને પેલો કુટુંબનો બાપ બચવા પામ્યો. દુઃખમાં સહાયતા તે આનું નામ. છેક મરતાં મરતાં પણ આશા ન છોડવાથી બુદ્ધાનો જીવ બચ્યો.

“કહીં લાખો નિરાશામાં, અમર આશા છુપાઈ છે,
ખફા ખંજર સનમનામાં રહ્યો ઉડી લપાઈ છે.
બુદ્ધાઈ જાંઘળીબરની, કરી રોરો બધી કાઢી,
રહી ગઈ વસ્ત્રની આશા, અગર ગરદન કપાઈ છે.
ઘડીના વસ્ત્રની આવી, સનમ પણ છેતરી ચાલી,
હજારો રાત વાતોમાં, ગમાઈ એ કમાઈ છે,
જખમ દુનિયાં જખાનોમાં, મુસીબત ખોફના ખંજર,
કતલમાં એ કદમખોશી, ઉપર ઠયામત બુદ્ધાઈ છે.
શમા પર ગય પરવાના, મરે શીરી ઉપર ફરલાદ.
અગમ ગમની ખરાબીમાં, મજેદારી હુંટાઈ છે,
ફના કર્યું, ફના થાયું, ફનામાં રાહ સમાઈ છે,
પરીને જીવવાનો મંત્ર, દિલબરની દુદાઈ છે.”

ઈરાનનો નામીયો શાયર શેખ સાદી તેના વખતમાં હરેક તરેહની દિલખુશ ગઝલો અને ઉમદા બેતો તથા દાનાઈના સખુનો

લખીને દુનિયાના લોકોની જાળમાં આક્રીન મેળવતો હતો. તે વખતે એક અદેખો સખસ તેના તરફ ઘણી ઈર્ષ્યાની આંખે જોતો હતો. હવે આ શખસ પણ તે વેળાએ કવિમાં ખપતો રતો. એક દહાડો આ ઈર્ષાખોર આદમી જાણીતા કવિ સાદીની ઘણીએક તારીફ મોંઢેથી સાંભળી બળીજળીને ખાળમાં પડ્યો. ત્યારે તેણે સ્વપ્ન જેવું કે આસમાન ઉપરથી ફિરેસ્તાઓ હાથમાં ઝગઝગતી તબક્ક લઈને નીચે ઉતર્યા છે તે જોઈ આ અદેખા શખસે તેઓને પૂછ્યું કે, “તમારા હાથમાં શું છે?” ત્યારે જવાબ મળ્યો કે “અમારા હાથમાં નુરાનીની તબક્કો છે અને તે અમે ખુદાપરસ્ત શેખ સાદીને માટે લેટ લઈ જઈએ છીએ.” ત્યારે તેણે પૂછ્યું કે, “સાદીએ એવાં તે શાં કામો કર્યાં છે. કે તેને માટે આવી નાદર બક્ષીસ લઈ જાઓ છો?” જવાબ મળ્યો કે, “એ ભલા સાદીને ખુલ ખુલે ગુલીસ્તાન” નો ખેતાબ મળ્યો છે, અને એવી બેત જોડી છે કે તેના ઉપર પરવરદેગાર અને તમામ કુદરત કુરબાન થઈ ગઈ છે, જેથી ગંબઘી આ નુરાનીની તબક્કો તેને માટે લેટ આવી છે” પેલા ફિરેસ્તાઓ સાદીની પાસે ગયા, અને જૂએ છે તો તે વખતે તે પરદેઝગાર શખસ પવિત્ર મસ્જદ ખીછવીને હક્કતાલાની સીકતમાં નીચડી લીટી બોલતો હતો:—

અગે દરખતાને શખસ દર નજરે દુશીયાર,

દર વરકી દક્તરીસ્ત, મરેફતે ફરદેગાર.

“દાનાવોની નજરમાં ઝાડનું અકેક લીલું પાંદડું ખુદાઈ જાનના દક્તર મીસાલ છે.”

ઉપલી ઉમદા લીટી સાંભળી પેલો ઈર્ષાખોર આદમી બેદાર થયો, અને ત્યાર પછી અદેખાઈની આદત છોડી; સાદી પાસે જઈ તેની કદમબોશી કરી, માફી માગી.

છોડ દુનીયાં કે ખુદા પરહી જો કુરબાન રહે,

શીર મુસીબતમેં ભલા કાહેકો ઇનસાન રહે?

અદેખાઈ કરવાથી મનની થોડી વારની તૃપ્તિ થતી હશે, પણ બાપા! તેનું પરિણામ મનનું માની લીધેલું માહું જ નીપજે. “શું ત્યારે બધામાં જ મનનું માની લીધેલું થતું હશે?” હા; બાપા! હા. કોઈ પણ કાર્ય એકના મનથી સાફ હોય તે બીજાના મનથી ખુફ હોય. ક્રાન્સનો ૩ જો હેત્રી જેણે જર્નાક ખાતે મોટામાં મોટાં લશ્કરને હરાવી બહાદુરી મેળવી હતી, તે બહાદુર નરના પેટમાં બીલાડીની ફાળ પડી રહેતી હતી! બીલાડીને જોતાં જ તે પગથી તે માથા સુધી ધ્રુજ ધ્રુજ જતો હતો. આ કંઈ જ નહીં પણ મનથી માની લીધેલી માત્ર ધાસ્તી જ હતી. એવા તો કંઈ કંઈ દાખલા છે બાપા! “શું ત્યારે મારે પગે સંધિવાનો દુઃખારો થાય છે, તે પણ મારો મનનો માની લીધેલો છે? હું તો રોજ રોજ સાબ થવાની આશામાં ને આશામાં ઉમેદભરે ઉંઘું છું.”

ખુબ કહી બાપા! એ તમારી આશા તો છોડતા જ ના. આશા રાખવાનો સ્વભાવ તમારું દુઃખ ઓછું કરે છે. બધાં સુખ, અને બધા દિલાસામાં મુખ્ય સુખ અને છેવટનો મુખ્ય દિલાસો આશામાં જ છે. સિર સલામત, તો પાઘડીયાં બોત, એ જરૂર યાદ રાખો. સિર સલામત તો પાઘડી પંચાશી, એ કહેવત ખોટી નથી. આશા એ ગરીબનો મોટો મદદગાર છે. આશા એ ગરીબનો રોટલો છે. આશાથી જ મનુષ્ય મહાન કાર્યોનો આરંભ કરે છે, ને તે પારને પામે છે. સુખ મેળવવા માટે સૌથી ઉત્તમ ચીજ આશા છે. જેઓ પાસે કુટી બદામ પણ નહીં હશે પણ જેમના ગજવામાં આશા હશે તે હિમ્મત રાખીને દુઃખ જોવાનો નહીં. આશા એ અનાથનો ટેકો; ગરીબ માણસની રોટલી તે આશા છે. ઈશ્વર ઉપર આશા બાંધ, પછી ગમે તે તારી વિરૂદ્ધ પડે તો શો મુંઝકો? નારાયણ આગળ નારદ શા લેખામાં? મેશીડાનનું તખ્ત જ્યારે સીકંદરને મળ્યું ત્યારે તેણે પોતાની બાપીકી સર્વ માલમીલકત પોતાના મિત્રોમાં વહેંચી દીધી. જ્યારે પરકીદાસે તેને સલાહ કર્યો કે, “તારે માટે શું રાખ્યું?” ત્યારે સીકંદરે જવાબ વાળ્યો: “સર્વ ચીજનો કબજો મેં રાખ્યો છે, અને તે મીરાશ એ આશા છે.”

હિલાસા પત્ર ૬ હો.

"So Providence for us, high, infinite,
Makes our necessities its watchful task,
Hearkens to all our prayers, helps all our wants,
And e'en if it denies what seems our right,
Either denies because't would have us ask,
Or seems but to deny, and in denying grants."*

ના રડ! દુઃખી જાહેન! ના રડ! તારા એકલાં ઉપરજ
કાંઈ આફત આવી પડી નથી. આગલી પાછલી તવારીખો વાંચ,
અને તારા બળાપા કરવાનું છોડી દે. દુઃખીયારી જાહેન! જરા
હિમ્મત રાખીને કામ લે. આફતની સામે હિમ્મતથી લડતાં ઘણી
વાર તે સુખનું રૂપ ધારણ કરી દે છે. દાનાવ એનેકાં કહેતો, કે
વિપત્તિ વારંવાર લાભકારક થઈ પડે છે, અને ભારે આફત ઘણી વાર
ભારે કીર્તિમાં બદલાઈ જાય છે. શ્રીલક્ષ્મી હૃદયમહોલ્લાસે માંદગીના
હુમલાને લીધે સાયન્સમાં માથું માથું અને વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.
પ્રખ્યાત સંયોનરો પ્રખ્યાતિને પામ્યો, તે ભારે નાઉમેદી અને
કચડી નાંખનારી ઉદાસીમાં રાખેલી હિમ્મતને લીધેજ. જ્યારે
તેણે પોતાનું મોત નજીક આવેલું માન્યું ત્યારે તો તેનું અમરપણું
દુનિયામાં કાયમ રહેવાની શરૂઆત થઈ! દુઃખીયારી જાહેન! યાદ

* તેથી કુદરત-વિધાતા-આપણને જાણી, અનંત લાગતી વિધાતા આપણી જરૂરી-
યાતો ઉપર રાંબાજબર્યું ધ્યાન આપે છે, આપણી સર્વ પ્રાર્થનાઓ સાંભળે છે, આપણી
સર્વ ઇચ્છાઓને પૂરી થવામાં મદદ કરે છે અને જો કે જે આપણો હુકમ દેખાતો હોય પણ
તે ન આપે તો તે ન આપવાનું કારણ કાં તે એ આપણી પાસે તેની માગણી કરાવવા
છે અથવા પણ ન આપતું ફક્ત દેખાય છે અને ના પાડવામાં જ તે આપી દે છે.

રાખજે કે ખલકતમાં બધું જ ભલું સરભાયેલું છે, અને બદીની ઉત્પત્તિ પણ થયેલી છે ખરી. દુઃખ એ ખરાબ ગેબી શક્તિઓથી પેદા થયેલું છે એમ ઘણાઓ માને છે, ને સંવેજ પણ તેમ જ જણાવે છે. ગ્રીક લોકો પણ એમ જ માનતા હતા કે દેવતાઓ અને દેવીઓની અદેખાઈ અને અભાવને લીધે આદમીઓ ઉપર કુદરત આક્રોશ વરસાવે છે. બીજાંઓ બેખુદાઈ શક્તિઓને માની કહે છે, કે સારી શક્તિ સુખ આપે છે, ને બદ શક્તિ દુઃખ આપે છે. આપણે આપણું કર્મ કરવાનું છૂટાપણું મેળવેલું હોવાથી સુખદુઃખનાં પરિણામ આપણાં જ છે. દુનિયાની કોઈ પણ પેદાશ કરતાં સર્વથી ઉત્તમ આત્મા ધરાવનાર માનવી છે. જ્યારે તે ઉત્તમ આત્મા ધરાવે છે, ત્યારે તેનાં કર્મો પણ ઉત્તમ હોવાં જોઈએ, અને કર્મો ઉત્તમ હોય તો દુઃખ રહે ક્યાં? મૂર્ખ આદમીની ગમગીની તો દૂર કરી શકાય, પણ ડાહ્યા આદમીની ગમગીની તો તેના પોતાના જ ડહાપણથી થઈ શકે. આપણાં સુખદુઃખના પેદા કરનારા આપણે જ છીએ. આપણાં ઘણાંક દુઃખો તો ઘણાં નિર્જીવ હોય છે, જે સહેલાઈથી દૂર કરી શકાય, પણ તે દૂર કરવાની જેની મરજી જ ન હોય તો પછી તે દુઃખી રહે, તેમાં શો ઇલાજ છે?

વહાલી દુઃખીયારી બહેન !

“ સંસારસુખ આપજે તું, પ્રીતને નીલાવજે,
ખરામે લાગું જહાજ છે, સંભાવજે, બચાવજે.
દુઃખો તણાજ પહાડ છે, વિનાશનાંય ઝાડ છે,
હવાપે સર્વ લાડ છે, વિચારી ખુશ આવજે.
વિકટ વાટ આજ છે, હરિને હાથ લાજ છે,
મનુષ્ય જાન કાજ છે, છે રાય રંક રાવ જે.
પ્રીત, ના કર દ્રેપને તણને સઉ કલેશને
વિચારી કરી લેશને, લોખંડી ચણા ચાવજે.

જમશેદ સમના પાદશાહ જે ગર્વથી થયા ફનાહ,
કીધા જગતથી પૂર ચાહ, એ સૃષ્ટિના બનાવ છે.
અનંત માયા “સુખ”માં આવે જે કામ દુઃખમાં,
ઉભો રહે આવી દુઃખમાં, તું સાથી તે બનાવજે.”

ગભરાટ, અકળાટ તથા ગુસ્સાની વેગાએ દરેક બાબતને
અર્થ ઉઠાવવામાં આવે છે તેમ તું કરીશ નહીં. ખુદા કાંઈ માણુ-
સોને હેરાન કરવાને દુઃખો ને વેદનાઓ આપતો નથી, પણ તેને
સાફ કરવાને જ દુઃખ રૂપી ભઠ્ઠીમાં તાવે છે. ઘટતા વખત કરતાં
વધારે વાર તાપમાં તે તાવી નાંખતો નથી, તે સંભાળ રાખતો રહે
છે. સ્વચ્છતા જેવી જણાય કે તરત તાપમાંથી કાઢી લે છે, કેમ કે
તે મહાન સોનીને પોતાને મનપસંદ ઘરેણાં ઘડવાં છે. ખુદા સોની
પણ એટલું જ માગે છે કે માનવી રૂપી સોનામાં પોતાનું નૂર તેને
દેખાય ને તેની જ છાયા તેને માલમ પડે. તે કાંઈ માણુસનો
દુશ્મન નથી, માનવીનો તે પિતા છે. પાદશાહ પોતાના સોના-
રૂપાના શિક્કા પાડવા સાફ સોનારૂપાને નરમ કરાવે નહીં, તો શિક્કો
બરાબર ઉઠે નહીં. અગ્નિની ગરમી વગર સોનું રૂપું નરમ થાય
નહીં, તેમ જ દુઃખ રૂપી ગરમી વગર પાપી મનુષ્યનો મેલ
ઘોવાય નહીં. માનવી રૂપી ધાતુ નરમ થયા બાદ ખુદા પોતાનો
શિક્કો તેના ઉપર પાડે છે. મનુષ્યદેહ ઉપર દુઃખ રૂપી તાપ
બરાબર પડે નહીં, તો શહેનશાહોના શહેનશાહ પરમેશ્વરનો
શિક્કો પણ બરાબર ઉઠે નહીં.

“જગમાં તું પેદા થયો તો પડશે દર સંસારમાં
રગમાં રક્ત ભર્યું જે છે તો વળશે દર સંસારમાં.
પગમાં તું ઉંચો વધે તો સળડે દર સંસારમાં,
દગમાં દગ જ્યાં છે સુધી મરશે દર સંસારમાં.
જગમાં સૌ આયા છે ‘તાહમ્મુલ’ પડવા દર સંસારમાં.”

વિપત્તિ અને આકૃત જે માણસો ઉપર ઈશ્વર પાડે છે. તે તો સોનાને તેના ખરા રૂપમાં લાવવા માટે છે. સોના જેવી કિંમતી ધાતુ જમીનમાં દટાઈ રહે તે ખરાખર નથી, માટે તેને ખોદી કાઢવામાં આવે છે, તે હાલતમાં તે ગદલી હોય છે. કેમકે તેની આસપાસ અનેક કાદવકચરા લપેટાયેલા હોય છે. તેને સ્વચ્છ કરવાને ધગધગતી લઠ્ઠીમાં મૂકવામાં આવે છે, અને બહુ જ તાપ લગાડવામાં આવે છે. આથી કાંઈ સોનાને સતાવવામાં કે ઇંજ દેવામાં આવતી નથી, માત્ર તેને વિંટળાયેલું જે ગદલું છે તેટલું જ કાઢી નાંખવામાં આવે છે, અને પછી સોનું તેની ચકચકિત હાલતમાં મૂકાય છે. જેટલી વાર તાપમાં મૂકાય છે તેટલી વાર સોની તેના ઉપર કાળજીપૂર્વક ધ્યાન આપે છે, અને જ્યારે સોનીનો ચહેરો તે ધાતુમાં દેખાય એટલું ચકચકિત તે થાય છે, ત્યારે તેને તાપમાંથી બહાર કાઢે છે, અને સોની પોતાને ગમતો તેનો રૂડો ઉપયોગ કરે છે. તેમ જ માનવી ઉપર દુઃખો પાડવામાં પરમેશ્વર સોનીના જેવી જ ક્રિયા કરે છે; ને પાપ રૂપી મેલને દુઃખ રૂપી લઠ્ઠીમાં બાળીને સાફ કરે છે.

ખેન! શું ત્હારી ભોળઈ તારી નિંદા કરે છે? તેનું તું દુઃખ માને છે? તેની જીભથી તારી નિંદા નથી કરતી, પણ તેનું સ્થાન નિંદા ચલાવે છે. જોને, એક બકરાનું બચ્ચું એક હવેલીના છાપરા ઉપર ચઢ્યું હતું. તે જુંપડા તળે એક ચિત્તો ઉભો હતો. તેને જોઈને બાકલ્યાએ ગાળો દેવા માંડી, ત્યારે તે ચિત્તો કહેવા લાગ્યો, —“અરે નીચ! તારા આ બુરા બોલવાથી મને દુઃખ લાગતું હશે, એમ તું મનમાં બાણતો નહીં. હું બાણ છું કે તું કાંઈ આ ગાળો દેતો નથી, એ તો જે જુંપડે તને ઉભો રહેવાને આશ્રય આપ્યો છે, તે જુંપડું બોલે છે.” કહેવાનો સાર એ છે કે, જે ગાળો દે છે અથવા નિંદા કરે છે, તે માણસ પોતાનું હલકાપણ માત્ર દેખાડે છે. આશ્રય બળથી એક વખત ગાળો દેનારને અથવા હુલાંબણ કરનારને પ્રત્યક્ષ

શિક્ષા કરાતી નથી. માટે તેણે “હું મોટો” એમ મનમાં આણવું નહીં. તેના શરીરને પ્રત્યક્ષ દંડ થયો નહીં ખરો, પરંતુ પ્રતિષ્ઠાને બદલે લાગ્યો તે શું શિક્ષા ન કહેવાય? માટે જે કોઈ એવા હલકા મનુષ્યથી અપમાન પામ્યો હોય તેણે પોતાના જીવથી ખેદ પામવો નહીં. વિચાર કરવો કે આ સામર્થ્ય અપમાન કરનારનું નથી, એ તો જેણે એને આશ્રય આપ્યો છે તે આશ્રયનું સામર્થ્ય છે. તેમ જે કોઈ આપણી પછવાડે આપણી નિંદા કરે, તે સાંભળીને પણ સંતાપ કરવો નહીં. જાણવું કે તે નીચ, મોંઢા ઉપર જોલવામાં બીડે છે, માટે પછવાડે જોડે છે. નિંદાખેર ઉપર તરે ગુસ્સે થવું જ નહીં, કેમકે ગુસ્સો માણસ જાતની ખરાબી અને દુઃખોનું મૂળ છે, અને જે જે સખખોસર આપણે ગુસ્સે થઈએ, તે સખખો તો આપણને જેટલું નુકશાન કે ખરાબી કરી શકતા નથી, તેટલી આપણા ગુસ્સાથી જ આપણી ખરાબી થાય છે.

બહેન ! તું સહનશીલ થા. સહનશીલતા રાખવાથી ઘણા લાભ છે. સર સીડની સ્મીથ જેવા બહાદુર નર સાથે મારામારી કરવાની ઘાનતથી તેની સાથે છેડતી શોધવા એક જવાન ઉલ્લુએ તેનું એટલે સુધી અપમાન કર્યું કે તેના મોં ઉપર થુંક્યો? સીડનીએ થુંક લુછી નાંખતાં કહ્યું, — “અધ્યા ! મારા મોંઢા ઉપરથી જેટલી સહેલાઈથી આ થુંક હું કાઢી નાંખું છું તેટલી જ સહેલાઈથી હું આહું તો તારો પ્રાણ લઈ શકું એમ છું એની તું ખાત્રી રાખજે.” આમ કહી તે જવાનને માફ કર્યું. આ બહાદુરી ! આવું નિર્મળ મન પશ્ચંદ હોવાથી God has not a more fitting abode on earth than a pure and unblemished mind એક શુદ્ધ અને નિષ્કલંક મન સિવાય પૃથ્વી ઉપર પરમેશ્વરને વધારે યોગ્ય સ્થાન બીજું કોઈ જ નથી.

મેરા દુસ્મન અગરચે જમાના રહે, તેરા તોબી મએ દોસ્ત યગાના રહે
ન તો અપના રહે ન તો બેશના રહે; જે રહાસે કીસીકા ફસાના રહે;

બહેન! જે બલા આકાશથી ઉતરી હોય તેનો અંત લાવવો અશક્ય, તથા જે દુઃખ નસીબમાં રચાયેલું હોય તેનાથી દૂર ભાગવું અશક્ય છે. આપણા ચારિત્ર અને આપણી વર્તણૂકમાં જે વિચક્ષણતા ને વિચિત્રતા છે તે આપણે જાણતા નથી; માટે આપણા અવગુણોની ક્ષમા ચહાવી હોય તો બીજાના અવગુણો વિષે બદગોઈ કરવી એ મૂર્ખતા છે. દક્ષિણ અમેરીકાના એક ગામડાના લોકો ગોટોસના એટલા તો શોખીન છે, કે ગોટોસ વગર એક પણ માણસ ફરી શકે નહીં. તે ગામમાં કેટલાક અંગ્રેજોની ટોળી જઈ ચઢી ત્યારે છે ગામડીયાઓ આશ્ચર્ય સાથે ઠાઠા-ઠીઠી ને મશ્કેરીથી તે ટોળીની મજાક કરવા લાગ્યા કે, ‘જુઓ, જુઓ, આ મૂર્ખા! એમાંથી કોઈની પાસે પણ ગોટોસ નથી?’ ન્હાની સરખી જીભનો, જૂદોજૂદો ખવાસ; કોઈમાં રીજ ને, કોઈમાં કડવાશ. તું અને હું જીવી જીવીને કેટલાં સૈકાં જીવવાનાં! આ ભવતું ટુંકાપણું તથા તેને લગતાં દુઃખો, બિમારી, જંજળીયતો તથા સઘળી વર્ણ અને હાલતનાં માણસોના મોંડેવહેલે ફના થવાના અસંખ્ય દાખલા, એ સઘળાંનો ગંભીર ખ્યાલ કર્યાથી એવું સાબીત થાય છે, કે અહીં આપણું હિમેશનું રહેઠાણું નથી. શહેનશાહ નોશીરવાન અદલની પાવડી ઉપર મોતીના હારથી ચાર નશીયતો લખી હતી જે નીચે મુજબ છે:—

(૧) દુનિયાંને ખુદાએ ઉત્પન્ન કરી, તેમાં હું કાંઈ કરી શકતો નથી.

(૨) જીંદગી કોઈ બીજાએ જ રચી છે, તેમાં મારી કોશિષ ફેલકટ છે.

(૩) સઘળી દુનિયાં જ ફની થવાની છે, તો હું કયાં સુધી જીવું ?

(૪) ભૂંડું કે ભલું સઘળું જણાવવું જ જોઈએ.

આવી નશીયતો પણ દુઃખીઆરાઓ માટે દિલાસા જ છે, એમ સમજો. કમનસીબ દુઃખીઆરાઓને મદદ કરવાની શક્તિ જેઓ ધરાવતહોય નહી, તેઓ દિલસોજ હિત દેખાવીને પણ તે લાચારોને કાંઈક આત્મ આપી શકે. સામાંઓનાં સંદેહો તરફ દિલસોજ દેખાડવાની જેઓ લાગણી ધરાવે છે, તેઓ પોતાનાં દુઃખોની ફરિયાદ કરવામાં હંમેશાં પછાત હોય છે મોટાં માણસો જ તેઓ છે, કે જેઓ પોતાનાં દુઃખ છૂપાવી પારકાનાં દુઃખો કમી કરવા સખુરીભરી જેહમત ઉઠાવે છે. દુનીયાનું બલુ કરવા માટે પરિણામ મોડું આવે કે વહેલું આવે તે તરફ તેઓ જોતાં જ નથી.

રોલેન્ડ હીલની માફક કાંઈ દરેક મોટો જાહેર પુરૂષ હમણાં કામ કીધું ને અબઘડી જ તેનું કૃણ મળે, એ જોવાને તલપાપડ થતો નથી. એડમ સ્મીથે દુઃખીનાં દુઃખ લાગવા સારૂ અને સંસાર-સુધારણા માટે જે બીજ રોપેલું તેનાં ૭૦ વરસે એ દુઃખી લોકોએ કૃણ ચાખ્યાં. ઘણે ભાગે તો જે સુધારાવધારાનો કે પરમાર્થી કાર્યોનો પાયો જે નરોએ નાંખ્યો હોય છે, તેઓ તેનાં મીઠાં કૃણ ચાખતા કે જોવા જીવવા પામતા જ નથી. તેમાં જ તેઓની મોટાઈ છે. ધીરાં કામ સાહેબનાં.

ધીર ધર, ના કર ગમ, પ્રિય મિત્ર! તું.

તું ના બન ગમખાર, રાખ રખે ધતખાર,

તે મુશ્કેલી કરશે આશાન, એવો છે બલવાન—ધીર.

મુણી દુઃખી વાતો તારી, ધ્રુજે જાતી મારી,

રહી તુજને વફાદાર, બની તુજનો ખાકસાર;

ધન તન જાન સૌ સદંક કરું, વચન લેઆ મુજનું ખરું—પ્રિય.

દિલાસા પત્ર ૭ મો.

"No might nor gteatness in mortality
Can censure 'scape; back-wounding calumny
The whitest virtue strikes. What king so strong,
Can tie the gall up in the slanderous tongue !" *

Shakspeare.

હે પ્રિયા! મહોદલાના લોકો તારી નિંદા કરે છે, તેનું દુઃખ તારે કરવું જોઈતું નથી. તે દુઃખ તો તે લોકોને જ માટે છે. તારા આત્માના પ્રકટીકરણમાં એ જ નિંદા તને વહેલી ઉચકી આપશે. એ નિંદા કરનારા તો ધોખીઓ છે. ધોખી જેમ કપડાંનો મેલ ધોઈ કાઢે છે, તેમ નિંદાખોર તારાં પાપ-કર્મનો મેલ ધોઈ કાઢે છે. તારી નિંદા થાય તેની તું કનવાર નહીં રાખે તો તે નિંદા જન્મીને તરત જ નાશ પામશે; પરંતુ નિંદાથી તું દુઃખી કિંવા આજેજ થઈ છે એવું તું તેને બતાવશે, તો તે નિંદામાં કાંઈ સચ્ચાઈ છે એમ બહારથી દેખાવા માંડશે. નિંદા કે જે સમુદ્રને ઓળંગી જનારી છે; નિંદા-કે જે હિમાચળ જેવા મહાન પર્વતોને તોળી શકે છે; નિંદા-કે જે એક સીધ્યન એખેરીસના કરતાં પણ વધુ ઝડપે રણનાં રણ ઓળંગી જઈ શકે છે; નિંદા કે જે ઝેર પાચેલાં તીર-કામઠાં ઉપર ચાલી શકે છે; તે નિંદામાંથી ખુદાતાલા નથી બચવા પામ્યો, તો પીર પેગમ્બરો તો ક્યાંથી જ બચી શકે? ને પીર

* મનુષ્ય નીતિબલમાં ગમે તેટલો જોરાવર અથવા મોટા હોય છતાં નિંદામાં બચી શકશે નહિ; પીઠ પાછળથી ધા કરનાર નિંદા ગમે તેવા શુદ્ધમાં શુદ્ધ સદ્ગુણને મારે છે. નિંદાખોર જીભમાં રહેલા ઝેરને રૂંધી શકે એવા કયો રાજા જોરાવર છે.

શેક્સપીયર.

પેગંબરો જ્યારે નિંદાના પંજામાંથી છટકી શકતા નથી ત્યારે માણસ તેમાંથી કેમે કરીને પણ બચવાનો નહીં. આ વખતે તો નિંદા કરનારને જ પસ્તાવાનું છે.

જૂઓ જ્યારે અકબર પાદશાહે સઘળા ધર્મોનું દોહન કરી એક અકબરી એલાહી ધર્મ મુકરર કરવા દેશદેશના ધર્મગુરુઓને દિલ્હીમાં લેગા કરી ધર્મની ચુનોચેરા કરવા માંડી, ત્યારે દિલ્હીમાં એવી અફવા ફેલાઈ કે, અકબરે મહમ્મદી ધર્મ છોડી કાફરોનો ધર્મ અખત્યાર કર્યો છે. મુસલમાન કોમ ઉશકેરાઈ ગઈ, અને અકબર ઉપર હુમલો કરી તેને તખ્ત ઉપરથી ઉઠાડી મેલી તેનો ઘાટ કરવાનો એક જ રાતમાં કસદ કર્યો. આથી અકબરે પોતાના અરકાને દોલતો સાથે મસલત કરી પારકો ધર્મ અખત્યાર કર્યાનો ઇનકાર કરી પોતાની નિંદા થતી અટકાવવા માટે એક જાહેરનામું બહાર પાડ્યું. તેને મથાળે કોણ કોણની નિંદા થાય છે તે આ અરખી શ્લોકમાં બતાવ્યું છે,

“કીલ ઇન્નલ અલ્લા ઝુ વલદીન,

કીલ ઇન્નલ રસુલો કદ કલના;

માનજ અલ્લાહો વ અલ રસુલે માન

મીન લેસાન અલ વરા ફકે અફ અના.”

ભાવાર્થ:—કોણે ખુદાતાલાને વટીક સ્ત્રી સાથે સંબંધ કરેલો, ચાને છોકરાનો બાપ હોવા બદલની નિંદામાંથી છોડયો છે? કોણે પાક પેગંબર મહમ્મદ સાહેબને વટીક જાદુગર હોવાના તહોમતથી છોડયા છે? જ્યારે આ દોરંગી દુનિયાએ પાક પેદા કરનાર ખુદા-વિંદને અને પાક પેગંબરને આવી નિંદા અને બદગોષમાંથી છોડયા નથી, ત્યારે પછી અકબર જેવા નાચીજ બંદાને ખોટાં ખોટાંનામાંથી દુનિયાની જીલસડી કેમ છોડે?

વાત કહું તે સાંભળ. મેન્ચેસ્ટરના એક વેપારીએ, “ગ્રાંટ પ્રધર્સ” નામની મોટી વેપારી પેઢી સામે નિંદા, બદગોઈ, અને લાઇબલ કરનારૂં ચોપાનિયું છપાવ્યું. કેઈએ તે કંપનીના મુખી મી. ગ્રાંટને આ વાત કહી. મી. ગ્રાંટે જવાબ આપ્યો કે નિંદા કરે તેને નિંદા કરવા દો. ખુદા છે. જ્યારે વખત આવશે ત્યારે તે પસ્તાશે. ખરેખર તે નિંદક વેપારી થોડા જ વખતમાં તૂટ્યો, ને દેવાગું કાઢ્યું. ‘આખરે ફરીથી વેપાર શરૂ કરવાની સરટીફિકેટ ગ્રાંટ પ્રધર્સની કંપની આપે નહીં’ તો તેનાથી વેપાર શરૂ થાય નહીં’ એવો વખત આવી લાગ્યો. નિંદાખોર બાપડો લજવાતો લજવાતો મી. ગ્રાંટ પાસે આવ્યો. મી. ગ્રાંટે કહ્યું: “અમે તને સરટીફિકેટ આપતાં અચકાતા નથી, કેમ કે તું કાંઈ ખીન ભરોંસેદાર માણસ તો નથી. ભલે તે અમારું લાઇબલ કયું. જો, મેં તને પહેલેથી જ કહ્યું ન હતું, કે તારા બદનક્ષીભર્યા લખાણથી તું પસ્તાશે?” પેલાએ કહ્યું: “હું તે માટે ખરે જ પસ્તાઉં છું.” મી. ગ્રાંટ:—“હું તને ધમકી આપવા નથી માગતો, પણ પૂછું છું કે તારૂં ટટું હવે તું કેમ ચલાવશે?” પેલાએ કહ્યું: “દોસ્તો મદદ કરશે.” ગ્રાંટ:—“પણ હાલ કેમ?” પેલાએ કહ્યું: “સાહેબ! હાલ તો હું ભુખે મરું છું, ને બાયડી છોકરાંને પણ ભુખ્યાં મારું છું!” એમ કહી તે જરજર રડી પડ્યો. એટલે મી. ગ્રાંટે મોટી રકમ તેનાં બચ્ચાંછોકરાંને ખાવા માટે આપી. એટલે પેલો નિંદાખોર પસ્તાઈ આંખો હાથ વતી દાખીને ડુસકે ડુસકે રડતો રડતો પેલી નાણાંની રકમ લઈ શરમીદો થઈ ચાલી ગયો. માટે કહ્યું છે કે; નિંદાખોર માણસની સંગત શોધવી નહીં; તેને ધીરજથી સાંભળવો, એ પણ જે બદીને માટે સારાં માણસો તેને ધિક્કારે છે તેમાં ઉત્તેજન આપવા તથા તેના પાપમાં ભાગ લેવા ખરોખર છે. નિંદા કરનારા કરતાં નિંદા સાંભળનારાં ઘણાં હોય તો જ તેઓનો ધંધો ચાલે. નિંદાને વેપારી એક છે, ગ્રાહકો ઘણાં છે; ત્યારે જ તો તેનો ધંધો ચાલે છે; માટે હે પ્રિયા! નિંદાનું દુઃખ ખીલકુલ તારે માનવું નહીં.

નિંદા અને બદગોઈ એ એક જાતનો ખોટો સિકકો છે; જે એને બનાવે છે અને જે તેને લોકોમાં ચલાવે છે તે બંને એક સરખા જ ગુનેહગાર છે. તેઓના અને ખોટા સિક્કા પાડનારાઓના ગુનાહમાં કશો તફાવત નથી. નિંદા કરે તે નરકમાં પડે. આપણે બોલીએ છીએ કે ચાડીયા! ચાડીયા! શું જડયું? તો કહે કહે ટોપલો ભરીને....જડયું નિંદાખોર માણસ ત્રણ જણાને જખમી કરે છે: એક તો પોતે જ જખમી થાય છે; બીજું જેની નિંદા તે કરે છે, તેને તે જખમી કરે છે; અને ત્રીજું જે માણસ તે નિંદા સાંભળે છે તેને પણ જખમી કરે છે. જે આપણે બીજાઓનાં મોંઢાંને બંધ કરી શકતાં ન હોઈએ તો આપણા પોતાના કાનોને જ બંધ રાખવા જોઈએ, જેઓ નિંદા સાંભળવામાં મોજ લે તેઓ નિંદા કરનારા કરતાં વધારે બદતર છે. હે પ્રિયા! વાતચિતમાં બીજાઓની ઉપર ટીકા ના કરો; નવરાં બેઠાં હો, તો તમારી જ કસુરો ઉપર વિચાર કરજો. પંખાલ નામની માછલીની પીઠ ઉપર કાદવ ચોંટતો નથી, કેમ કે તેની પીઠ સાફ, સુંવાળી, ને ડાઘ વગરની હોય છે. તે જ પ્રમાણે નિર્દોષની પીઠે નિંદાનો કાદવ ચોંટતો નથી. ચાડી ચુગલી, ને બદગોઈ કોઈને છોડતી નથી. મૈનાવતી જેવી પતિવ્રતા ત્રૈલોક્યચંદની પત્ની હતી. પતિ મુઆ બાદ તેને દૈરાગ આવ્યો હતો. તેથી ઈશ્વરજ્ઞાનની વાતોથી જ્ઞાન મેળવવા જાળંધર નામે યોગીની સેવકી થઈ, આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતી હતી. તે આમ એકાંતમાં બોધ લેતી હોવાથી તેના પુત્ર ગોપીચંદને, તેની સ્ત્રીઓ કુસુદા, ચૌમા, સુલક્ષણા, અને રસિકમાલતી પૈકી ચૌમાએ લેરવું કે, જાળંધર જેવા જોગટા સાથે સાસુજી એકાંતમાં રહે છે, તેથી નિંદાને પાત્ર થાય છે. તે ઉપરથી ગોપીચંદે જાળંધરને સમાધિમાં બેઠેલા જોઈ કુવામાં પુરાવી દીધા. આ કામથી મૈનાવતી દુઃખી થઈ. દીકરાની વરસગાંઠને દહાડે તેને ચોકમાં તેની સ્ત્રીઓ અધોળ કરાવતી જોઈ, મિથ્યા દેહ વિષે મૈનાવતીને ગોપીચંદની

હયા આવ્યાથી ઝડપામાંથી આંસું ટપકાવ્યાં, જેથી ગોપીચંદના ખુલ્લા બદન ઉપર ગરમ ગરમ ટપકાં પડવાથી ગોપીચંદ દિલગીર થઈ માતા પાસે આવી માફ માગવા લાગ્યો, ત્યારે તેણે બોધ આપ્યો:—
 “પુત્ર ! આ સંસાર તો અસાર છે, જે જન્મ્યું તે જવાને માટે જ. કાયા તો કાચના કુપા જેવી ક્ષણભંગુર છે, સૌ સ્વાર્થનાં સગાં છે, કષ્ટબુદ્ધિથી ભરપૂર છે. આ કાયા અને માયા મિથ્યા છે, તેને સત્ય ગણી કેમ ભૂલ કરે છે ? આ સંસારને નાશવંત માને. જે અનિત્ય એવી કાયા વડે ગુરૂપ્રતાપે જ્ઞાની થઈ શ્રી હરિના પદને પ્રાપ્ત કરી લઈ, વિશ્વ તરી જા ! કાલની કોને ખબર છે ? પુત્ર ! ફરી ફરીને આ મનુષ્યદેહ મળવો મુશ્કેલ છે. માટે આ એ દેહથી જ તું વિશ્વ તરી જા, ને યોગ ગ્રહણ કર !” આખરે ગોપીચંદને ખાત્રી થઈ કે ચૌમા રાણીએ માતાને વિષે ખોટું ભલેયું હતું, ને નિંદાથી તે ભોળવાયો હતો, તેથી પવિત્ર માતૃશ્રીના શિયળ ઉપર શંકા લાવવાનું મહા પાપ કરેલું ગણી વેરાગી થઈ, રાજ પાટ છોડી, જંગલમાં તે નીકળી ગયો. માટે હે પ્રિયે ! નિંદા સાંભળવી એ પણ પાપ જ છે. તેથી અંતે દુઃખ થાય છે. નિંદાના વખતે પણ ધીરજ જ કામની છે.

સખુરી થકી શુભ સંસાર ચાલે,
 અધીરા થવે ઉતરો નીચે હાલે,
 સદા માગણી તે ગણાશે ગરરી,
 પ્રપંચી પીડાઓ મટાડે સખુરી.

મોહોલ્લાના લોકો ભલે તારાં દુશ્મન થયાં હોય. યાદ રાખ, કે કોઈ પણ કોઈના નિરંતર વૈરી હોતો નથી. તેમ મિત્ર પણ હોતો નથી. કાર્યકારણને લીધે મિત્રથી છૂટો થયો હોય તે શત્રુની રક્ષા તળે રહેલો નજરે પડે છે. દુશ્મનથી પણ અંતે ભલું જ થાય છે. આપણા ભલા માટે ઘણી વાર આપણે આપણા દુશ્મનોના જ આભારી

છીએ. ટોર્ગેટને જ્યારે તેના દુશ્મનોની સતાવણીથી મોટા ઓછા ઉપરથી ખેળલત ને નામોશી વચ્ચે દૂર થવાનો મોટો સંતાપ આવી પડ્યો ત્યારે પદાર્થવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવામાં તેણે દુઃખનું ઓસડ જોઈ લીધું હતું; તેમ જ સાહિત્યની સેવા ખળવવામાં પોતાનું મન ઘાલી દીધું હતું. દુઃખમાં દુઃખ. તે બાપડો દુશ્મનોથી કંટાળીને તેઓથી છૂટવા સાડ સફરે નીકળ્યો તો તેને સંધિવા લાગુ પડ્યો. નખળી વાડે છિંડાં ઘણાં. રાતને વખતે જ્યારે વાથી બહુજ વેદના ખમવા લાગ્યો ત્યારે લેટીન કવિતાઓ રચીને દુઃખ ભૂલાવતો હતો. અર્થાત્ તેની કીર્તિ તેના દુશ્મનો અને તેનાં દુઃખોને જ આભારી હતી.

ખુદા રાખનાર છે, તો દુશ્મનો શું કરનાર છે? ખુદા રાખે તેને કોણ ચાખે? વાત કહું: કેટલાક ગોરા શિકારીઓ શિકાર કરવા ગયા. શિકાર નહિ મળવાથી ગોળીબાર છોડવા સાડ એક મોટું કાદવનું માટલું હતું તેના ઉપર તેઓએ ગોળીઓ છોડી. એકની ગોળી માટલાને પૂર્વેથી ઘસડાઈને પસાર થઈ ગઈ. બીજાની ગોળી ઉત્તર તરફ ગ્રહણ કરીને માટલાને લાગ્યા વગર જતી રહી. એમ ચાર પાંચ ગોળી, નજીકની નેમ છતાં, માટલાને છરકાઈ ને ગઈ પણ તેની જરા પણ અસર ન થઈ. પરંતુ ૬ ત્રી ગોળી માટલાની તળેના કાદવને લાગવાથી માટલામાં એક ન્હાના બાળકનો રડવાનો અવાજ સંભળાયો, કેમ કે માટલામાં મૂકેલું બચ્ચું બારના અવાજથી ઉઘમાંથી ઉઠ્યું હતું, અને તેના વાલીઓ બીજાં ખેતરોમાં કામ કરતા હતા! શી રાખનારની વડાઈ છે! આહ! મોત, મોત શું કરો છો? રાખનાર ખુદા છે, તો મારનાર જખ મારે છે.

“કળ દીગર ન શવદ ગર હગર નામે ઓ આહ,
બ શુકર પા બ શેકાએત બર આરદ અજ દેલને;
કરેશ્તએ કે વકીલ અસ્ત બર ખગતએ બાડ,
એ ગમ ખોરદ કે બે મીરદ ચરાગે બે વજને.

અર્થ:—હજારો પોકાર અને હાય અફસોસ સાથની પ્રાર્થના, કોઈ પણ વિપત્તિનો ખમનારો, પોતાના મુખમાંથી બાહ્ય કાઢે તો પણ પરમેશ્વરનો હુકમ પાછો કરતો નથી. જેમ કે: પવનના ખબ્બના ઉપર જો કે ફરેસ્તાની જોખમદારી છે, તો પણ તેને દયા નથી આવતી કે ખુદીયા ઓરતના દીવાને હું કેમ ખુબ્બુ વાડું? મતલબ કે ઈશ્વરી હુકમ કદિએ પાછો ફેરવવાને એક ફરેસ્તાની પણ તાકાત નથી, તો જો કે તેને તે હુકમ અમલમાં લાવતાં દયા આવે છે.

જે માણસ મુશ્કેલીઓ તથા હાદેસાઓની સંકટામણમાં આવ્યાં છતાં સુખની દરેક આશા રાખે છે, તથા દુઃખોને તે કીરતાર તરફથી વરસતા આશીર્વાદો સમાન ગણે છે, તે ગમે એવા હાદેસા અને જફકારીઓ સહેલથી પસાર કરી જવાને લાયક થાય છે. એક માણસ કે જે ‘ઉવોટન’ શહેરમાં ‘રોલંડ હીલ’ ના બાગમાં કામ કરતો હતો, અને જે પોતાની આગલી પાપી જીંદગીનો ત્યાગ કરીને ધર્મના આશરા હેઠળ રહેવાનું ડોળ ધાલતો હતો, તે આખરે મોટી ચોરીઓ અને લુટફોટોથી તે શહેરમાં પ્રખ્યાત થયેલી એક ટોળીનો સરદાર નીકળ્યો! ‘ગ્લોસ્ટર’ શહેરમાં તેની તપાસ ચાલી, જ્યારે અપરાધી ઠેરવી તેને ફાંસીની સજા ફરમાવવામાં આવી, અને તેનો શેઠ રોલંડ હીલના બંદીખાનામાં જ્યારે તેને મળવા ગયો, ત્યારે તેની આગળ ઘણા અજીમ ગુનાહો તેણે કબુલ કર્યા. આથી તેના શેઠે અજબ થઈને પૂછ્યું: “એમ કેમ ‘વીલીઅમ’? કે આટલી બધી તકો મળવા છતાં તે કોઈ દિવસ મને લુટવાની કોશિષ કરી નહીં?” “સાહેબ!” તેણે જવાબ દીધો, “જમવાના ઓરઠાની સામે જ આવેલો પેલો હંમેશ લીલો રહેતો. રોપો તમારા ધ્યાનમાં છે? તમારું ઘર લુટવાની મક્કસદથી હું ઘણીક વાર રાત્રે તેની પાછળ સંતાયો હોઈશ, અને જો કે સહેલાઈથી હું અંદર દાખલ થઈ મારી ધારણામાં ફાવી શકત. પરંતુ

સાહેબ! હું ખીન્ચો. તે વેળા મને જાણે માફ અતઃકરણ એમ કહેતું સંભળાતું કે:—“એ ખુદાનો માણસ છે; એ ઘર પાકી જેહ બંદગીનું ધામ છે; અને જો તેની અંદર દાખલ થઈશ તો ગરૂર પકડાઈ જવાનો સોદો થશે; જેથી તમાફ ઘર લુટવા માટે હું હંમેશ હિમ્મત હારી જતો.” આ બાબતથી સર્વની પૂર્ણ ખાત્રી થશે કે, તે રેહેતી ખાવિંદ હંમેશ આપણને પોતાની મજબુત પનાહમાં રાખી આપણું રક્ષણ કરે છે. પાપીઓને હંમેશાં પસ્તાવો કરવો પડે છે કે,

ખુદાયા મેરે! અબ મય જાઉં કહાં?
ખગયર ખાને કે મેરી જાતી હય જાં.
અમીરજાદા હો કે મફ્ત બુકસે,
નહીં દિલમેં અબ મેરે તાબો તવાં.
કહું કીસે જાકર ચેહ મય અપના હાલ,
કરમ કર તું મુઝ પર ખુદાએ જહાં.

પ્રિયે! તમે જે સ્થળે શોધો છો ત્યાં કાંઈ સુખ જડવાનું નથી. સુખ કાંઈ જોર. બળ કે શક્તિમાં સમાયેલું નથી. કેમ કે મોટા પહેલવાનો માધહો, રૂમ, ઓફીસ, હરકયુલીસ અને એકીલીઝ એ કાંઈ સુખી ન હોતા. સુખ કાંઈ ધનદોલતમાં ભરાયેલું નથી; જો તેમ હોત તો તવંગરો કોસસ કે કાફર સુખી હોત. હકુમતમાં તું સુખ શોધતી હો, તો તારી બૂલ છે. રાજા, પાદશાહો ને કોન્સલો સુખી હોતા નથી, એટલું જ નહીં પણ તનનું બળ, ધનનું જોર, અને હકુમતનું પ્રાબલ્ય એ બધાં વાતો ધરાવનાર સાદાંનિપેલસ, અને એગેમેન ઉદાસી રહી રહ્યાં કરનારા અને ખાલે ખાલ પીંખી જતી કરનારા દુઃખીયારાઓ હતા, તેનું કેમ? તેઓ તો સંજોગના ગુલામ અને સહેજમાં ઠગાય એવા હતા. સુખ તો તારા પોતાનામાં વસે છે, બહાર શું ફાંફાં મારે છે? સુખ તો ખરા છટા-પણામાં, કોઈ પણ અણુદીઠ ચિંતાની ગેરહાજરીમાં, ને સંપૂર્ણ સ્વકાબુમાં વસે છે. સુખ તો સંતોષ અને શાંતિમાં વસે છે; સુખ વસે

છે ગરીબી, દેશનિકાલ, અને દહીં અવસ્થામાં; તે મોતની ખીણમાં વસે છે, તેમ જ્યાં મન નિર્મળ રાખી જીવંતી ગુજરવામાં આવતી હોય ત્યાં વસે છે. આવા ઓલીમ્પીક અખાડા જેવા સંસારમાં તું ટકી શકશે ? એ સહન કરવાના તારા સાંધા ને સ્નાયુઓ મજબુત છે ? આપણાં આરંભેલાં ભલાં કામોમાં નિરાશ તો થવું જ નહીં, ઉદાસ તો રહેવું જ નહીં. કુસ્તીખાનામાં કુસ્તી રમતાં જે ચેલો હેઠળ પડે છે તેને તેનો ઉસ્તાદ મારે છે ને પાછો ઉઠવા ફરમાવે છે, અને રોજ બે રોજ કુસ્તી લડવા કહેતાં તે છેવટે બળ મેળવે છે. તે જ પ્રમાણે આપણે પણ કરવું જોઈએ. નહીં કેટલાક લાચાર ગરીબો હાર પછી નાખાઈ જઈને પાણીના રોહમાં તણાઈ જાય છે, તેમ જણાઈ જવું નહીં જોઈએ. તમારે દૃઢ ઇચ્છા રાખવી જોઈએ. પડ્યા કે ઉઠવાની જ વાત કરજો. 'ધુટાક' કહે છે કે, સુખ અને દુઃખ, મોજ અને ગમગીની, એ એક જાતના ખીલા છે, જે ખીલાની મારફતે શરીર તથા આત્માને જોડવામાં આવ્યાં છે, દુઃખ અને સુખ આવી રીતે સમતોલ હોવા છતાં ઇનસાન જાત જાણી જોઈને સુખને પડતું નાંખી દુઃખનો વિસ્તાર અને બળ વધારી તો મૂકે તેમાં ઇનસાનની પોતાની જ કસુર ગણાવી જોઈએ. દુઃખમાં ઈશ્વર સિવાય કોઈ કામ આવવાનું નથી. પ્રિયે ! રામલાલે 'પદ ગાયું' છે તે તને સંભળાવું:—

“હરિ ખિન કોઈ હિતૂ નહિં તેરા, યહી જગ સ્વાર્થહીકા ચેરા.
માત, પિતા, બ્રાતા, ભગિની, સુત, તારી નેહ ફાંસેરાં;
ફાંસ લેત મમતા ફસરીમેં, કહિ કહિ મેરા મેરા—હરિ
કામ દોષ મદ મોહ લોભ બશ, કર્યા મારત ભટ મેરા;
છલ બલ ફૂલ બૂઝ સખ જૈહો, કાલ કરે જગ દેરા—હરિ.
હે સંસાર રૈન સુપનાવત, પક્ષી પથિક બસેરા;
બોર હોત જિત તિત રમ જાવે, દિયે રહે નહિં ડેરા—હરિ.
સોવત કહા રૈન સખ બાતી, ભાઈ ચલનકી બેરા;
રામલાલ હરિચરણ ચિત દે, અખ હું ચેત સમેરા —હરિ

દિલાસા પત્ર ૮ મો.

"Death, thou art he that will not flatter princes,
Th't stoops not to authority, nor gives
A specious name to tyranny; but shows
Our actions in their own deformed likeness."

Shakspeare.

મૃત્યુ! તું તે જ છે કે જે રાજકુંવરોની ખુશામત કરતો નથી,
જે અધિકાર આગળ નમતો નથી, જે જીલ્લમાટને મોટું નામ આપતો
નથી. તેમ અમારાં કૃત્યોને તેમના પોતાના બેડોળ રૂપમાં દેખાડે છે.

શેકસ્પીયર.

હે જવાન! મોતના ડરામણા દેખાવનો એ તો હજી તને પહેલ-
વહેલો અનુભવ મળે છે. આગળ તો ચાલ, હજી, ઘણાં અવલોકનો
અને અનુભવો હવે પછી તારે લેવાં પડશે જ. આવો કાંઈ કારી ઘા
ખમવાને માટે જ તો આ દુનિયા તારી કહેવાય છે. એવા ઉપરા ને
ચાપરી બનાવો બનશે ત્યારે જ તારું અતઃકરણ અને આશા જીવંત
જીવંત રૂપો લેશે. જેઓ ઘણું જીવે છે તેઓ પોતાના એક પછી
એક મિત્રોને મરતા જુએ છે, અને તે ઘરડો જાણી શકે છે, કે
ગુજરનારાંઓએ કાંઈ ખોટું નથી પણ મેળવ્યું છે. આ કાંઈ મગ-
જનો ખાલી તર્ક કે સદ્દો નથી, પરંતુ અનુભવ છે.
તે ઘરડો બોલ્યો:—મારાં બાળપણથી જેઓ મારી સાથે હતાં તે સહુ
ચાલ્યાં ગયાં. મારા ભાઈઓ—બહેનો—મિત્રો—માબાપ—બચ્ચાં—અને
સ્ત્રી સર્વ પાછાં એક જગાએ ભેગાં થયાં છે, અને તેઓમાં હું હવે
છેલ્લો જઈને ભળીશ ત્યારે કેવી રીતનો પરમ આનંદ થશે! આ
વિચારથી સર્વ બુદ્ધિઓને અડેક પછી ચાલ્યા જતાં મેં સંતોષથી જ

જેયાં છે. દુનિયા ક્ષણભંગુર છે. આ ખુશનુમા વિચારો રાખવાથી જીવદાઈનું દુઃખ મને કંઈ જ લાગતું નથી. એવા જ સુંદર ખ્યાલો તમે રાખો, તમને આજીવં જીવદાઈનું દુઃખ લાગશે નહીં.

જોખનીયું માફ ધોલી ભયું, ને ધોયા ચારો દેશ;
બિન સાણુ, બિન પાણી, રામા ઉજળા થયા કેશ.
જોખન માફ જતું જાણતે, તો મોઢું કરતે મૂલ;
ચાપુ ચાપુ બેચતે, જેમ માલી બેચે કુલ.

હે માયાના પુતળા! હે કાયાના પૂજારી! માયા કે કાયા શું અમર છે? હજાર વરસ ઉપરની એક પણ કાયા આજે હસ્તી ધરાવતી નથી. પીર કે પેગમ્બર પણ કાયાને બચાવી ગયા નથી તો

મન માયાના કરનારા રે! જરી જોને તપાસી તારી કાયા!

પૂછી જોને તું પડિત પુરાણા રે, કોઈના અમર છે લેખ લખાયા?

કાચી છે કાયા, આ માટીની માયા, છે માટીના ખેલ બનાયા!

ચાણા તો સમજી અવગ ઘવા, પણ બાળક બિચારા લપટાયા રે!—જરી.

લાખોની પાંખો ગઈ છે પીંખાઈ; જેણે મુંઝપર લીંબુ ઠરાયા,

કાળના કુહાડથી કાણુ બચ્યા છે? ભલે રંડે હોય, ભલે રાયા રે—જરી.

સંધ્યાના જેવા રંગ સોનેરી, વંધ્યાને લાડ લડાયા,

જોખન ને તન ધન તેવાં સમજવાં, પાણીમાંના પડખાયા રે.—જરી.

જેણે આંખોમાંથી ઘણાં આંસુની રેલ કાઢી, તેના દિલમાં દુઃખ અને દિલગીરી પણ ઘણી લાગતી હશે એમ તું ના માનતો. આંસુ કાંઈ દિલગીરીનું માપ નથી, કારણ કે જેમ અતિશય ખુશાલીના ઉભરાથી વારંવાર મોંમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શકતો નથી, તેમ અતિશય દિલગીરી દિલની બહાર બરોબર દેખાઈ શકતી નથી. આ તન અને આ દેહનું અભિમાન ખોટું છે. મટોડીનાં રમકડાં કેટલાકે દહાડા સુધી રમવાના?

ઇસ તન ધનકી કોન બડાઈ, દેખન નેનોમેં મટી મીલાઈ.

હાડ જલે જેસી લકરેકી મોલી, બાલ જલે જેસી ધાંસકી પોલી.—ઇસ.

અપને ખાતર મહેલ બનાયા, આપલી બ કર જંગલ સોયા.—ઇસ.

કહત કબીરા સુન મેરે ભાઈઆ, આ પવે પીછે કુખ ગઈ દુનીઆ.—ઇસ.

હે જવાન ! તને ફરી ફરી હાથ જોડીને કહું છું કે નિંદા અને જોડી કાઢેલી બદગોઈથી તું દુઃખી થતો જ ના ! બિલાડીના કહેવાથી સીકું તૂટનાર નથી ઉઠી ઉભી કરેલી તારી ખોટી નાલેશી તને નુકશાન કરી શકનાર નથી. આપણે સુલેહસાલાર પાઠશાહ મરહુમ ૭ માં એડવર્ડ સર્વને પ્રિય હતો, તો પણ એક ચોપાયાનીમાં તેની નીતિ વિષે બહુ જ નાલેશી છાપવાની કોઈ નિંદાખોરે હદ કરી, અને તે નિંદક કલમે એટલે સુધી છાપી માર્યું, કે એડવર્ડને ભલો એડવર્ડ શા માટે કહેવો જોઈએ ? તેણે તો ઘણા સંસારોનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે ! વળી એડવર્ડના બેટા પ મા જ્યોર્જને માટે ‘લિબરેટર’ છાપાએ તો એટલે સુધી બદનક્ષી છાપી, કે એ જ્યોર્જ તો સર ઓમુરની છોકરી સાથે એક વાર પરણી ચૂકેલો છે, અને રાણી મેરીને તો ઢોંગને ખાતર પરણ્યો છે, તથા તે નામદાર છાકટ છે !! વિગેરે પાપી કલમડીએ નિંદા કરવામાં કંઈ જ પાછી પાની કરી નથી. એટલું જ નહીં; પણ ૧૯મી સદીની સીતા રાણી વિક્ટોરિયા માતા વિષે પણ તેમના જમાનામાં તેમની ચાલચલણ વિષે તરેહવાર તહોમતી બદગોઈ થઈ હતી ! આવાં માતપિતા તુલ્ય અને પૂજ્ય રાજ-રાણીને પણ જ્યારે દુનિયાની નિંદક જીભલડી પોતાની બત્રીશીમાં ભચડવાને ચૂકતી નહી, તો હે જવાન ! તારા મારા જેવાનો કોઈ ને પણ શોહિસાબ ? હે જવાન ! તારી ને મારી શી ગણત્રી ? જમશેદ જેવા ઇરાનના પેગંબર પાઠશાહની નિંદા થઈ, તો તારી શી બિચાત ?

શેખ સાદી કહે છે કે જે હંમેશ તારા ઉપર મહેરબાનગી અને નવા-જેશ રાખે તે ધણી, ઉમરમાં એક વાર કહાપિ તારા ઉપર સીતમ કરે

તો તે તારે રવા રાખવો જોઈએ. નિંદા એસી ડાકણી, કે કુલને સારો ખાય; કહું છું કે “નિંદા ન કર્યે, કોટી કોષ સમાય.” બ્યારે નિંદા-ખોર જીભલી પોતે જે નથી સમજતી તેને માટે કાંઈ પોતાના હલકા મગજને ખર આવતો ખુદો જોડી કાઢી ખરા તરીકે લોક સન્મુખ મૂકતાં જરાએ અચકાશે નહીં. વળી જેના કાન કાચા હોય તેઓ તો જરૂર જ આવાં પરવારતાં, ને લોકને સંતાપવાનો ધંધો લઈ બેઠેલાં-ઓના હાથમાં વેચાવાના! કાચા કાનની ખરાબી વિષે કોઈ પણ ના પાડશે નહીં ને જેઓ મજબુત મનનાં અનુભવી આદમી છે, તેઓથી કાચા કાનની ખરાબી થવાનો ભય રહેતો નથી તે બીજાના બોલેલા તરફ વગર સમજાવે દોરવાઈ કોઈને દુઃખ આપતાં નથી જે પોતે પોતાને પિછાણતાં શીખે છે, તે કદિ કોઈને સંતાપતું નથી. જેમ જે માણસ વધુ ખામીથી ભરેલું તેમ તે બીજાને વધુ સંતાપે છે. પેલી કહેવત છે કે “કાળી કાળી હુમાય ઓઠે ઓઠે ચાલે.” તેમ પોતે પાપમાં રમે છે, તેથી દરેકને ખુરાં ધારે છે તેની આંખો સઘળું જ કાળુ કાળુ બુવે છે. તે એમ જ સમજે છે કે આ દુનિયામાં ભોળાઈ, પવિત્રાઈ કે અંતઃકરણની લાગણી જેવું તો કાંઈ જ નહીં તે સઘળાંને પોતાના જેવાં મતલબી, બેદરકાર ને લાગણી વિનાનાં ઢોર સમજે છે. તેઓ તો મડદા ઉપર બેસીને લાડુ ખાવા જેવું જ કરે છે, દુનિયાના લોકો ડાબાતના કાન ધરાવે છે: ૧લો વર્ગ એવો છે કે, જે કાંઈ વાંચે જે કાંઈ સાંભળે, જે કાંઈ બોલાય તે એકદમ ખરું જ માની લે છે. રજો વર્ગ તેથી ઉલટો જ છે, કે તેઓ કાંઈ જ ખરું માનવાની ના પાડતા જ રહે છે. અને ૩જો વર્ગ એકદમ કાચાકાન રાખી માની પણ ન લે, ને એકદમ નહીં માનવા જેવી હઠ પણ ન લે, પણ વિચાર કરે છે. ત્યારે જે કાચા કાનના અને હઠીલા વર્ગો છે તેમના મનનું સમાધાન કરવા તું બીલકુલ દોડી જતો ના. સાફ પરિણામ લાવ્યા વગર દુઃખો કાંઈ અમર્યાદા આવતાં નથી કૌરવોએ જીલમ પાડ્યો ત્યારે જ તો પાંચે પાંડવો એકમેક સાથે સંપત્તિ એકત્ર ગાંઠથી

અધારિદ્યા રામને વનવાસ ભોગવવો પડ્યો ત્યારે જ તો રાવણજી અભિમાનનો અંત આવ્યો પાંડવોના વનવાસને લીધે જ દુર્યોધનનાં કપટ ઉઘાડાં પડ્યાં ને યુધિષ્ઠિર ધર્મરાજ કહેવાયા. માટે જે પ્રથમ દુઃખકર જણાય તે આખરે સુખકર જ છે. હુન્નરમંદીરમાં નામ કાઢનારાઓનાં જીવન વાંચતાં આપણને માલમ પડે છે. કે, વિખ્યાત હુન્નરમંદ લોકો ઘણી વિપત્તિઓ, ઘણી વેદનાઓ, અને ઘણી પીડાઓ વચ્ચે પોતાની હાલત શ્રેષ્ઠ, અને સર્વોત્કૃષ્ટ કરી ગયા છે. કલ્હણલારૈન નામનો પેત્રી બનાવનાર, ટીન્ટોરેટો નામનો રંગારો, કુરેવેગ્યોસ નામનો એક રંગ મેળવનારો, અને બીજો કુરેવેગ્યોસ ચુનો અને કોલ કાદવ ઉચકનારો, તથા સાલ્વેટર રોઝા જે બહારવટીઆઓનો સાથી હતો તે, ઝીંગારો જે બારોબાર રખડતો હતો તે, કેવેડોન જેને તેના પિતાએ પોતાના ઘરમાંથી હાંકી કાઢી ભીખ માગવાનો ધંધો કરવા કહ્યું હતું તે, કેનોવા જે ધાંડફાંડો હતો તે, વિગેરે બીજા ઘણા પ્રખ્યાત હુન્નરમંદો ભારે અભ્યાસ અને સખ્ત મજુરી અને વળી હજારો જાતની આફતો ખમીને દુઃખી જીંદગીમાંથી સુખી સુખિયારી ને કીતિવંતી જીંદગી ભોગવી જવાને ભાગ્યશાળી થયા હતા, માટે હે જવાન! તું પણ યાદ રાખજે કે હાડમારીનું પરિણામ સુખમાં જ આવે છે. ચાલુ હાલેસા ને હાડમારીથી જે માણસ પોતાનો મિત્રજ ખોઈને તરત ઉશ્કેરાઈ જાય છે, તે પોતાના જ્ઞાનતંતુઓના બળનો એક સારો જથ્થો ખપાવી નાંખે છે તે શિવાય બીજું કંઈ હાંસલ કરતો નથી. સુખના આશીર્વાદ અહુરમઝદ કનેથી માંગજે. અહુરેમનની પાસે આશીર્વાદ માંગશે તો દુઃખનું દુઃખ. સોવાસણે રાંડીરાંડ પાસે પગે લાગીને આશીર્વાદ માગ્યા, તો કરે બહેન! તું મારા જેવી થજે! તેવા આશીર્વાદ એરેમન કહેતાં ભૂંડાઈના હોય છે.

શાંતિસમાધાનીના વખતમાં તો દુઃખમાં દિલાસો આપવા લેવાનું પહેલું છે. પરંતુ ન્યારે ઉપરાચારી ચાલુ ફટકા પડે છે,

અને લવિષ્યમાં ખીજા ફટકા પડવાની પેટમાં ફાળ પડેલી રહે છે ત્યારે જ દિલાસા આપવાલેવાની ખરેખરી કસોટી જણાય છે. ડેસ્કાર્ટીસની ફીલસુફીને લોકોએ વગોવી નાંખીને ધર્મ વિરૂદ્ધની ગાંડાઈનું નામ આપ્યું હતું તેમ જ પડિત લોકના શુદ્ધ મતોને લોકોએ ધિક્કારથી રદ કર્યા હતા અને પ્રો. બ્રૂલેંક, મી. સંગવીક અને ખીજા ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓને જગતની તવારીખની વિરૂદ્ધની વાતો કરનારા અધર્મી પુરૂષો તરીકે તાણાજોણી ને હીણપસ્તી ખમવી પડી હતી, તેથી તેઓ કાંઈ નિંદાખોરોને માનવા દોડી ગયા ન હોતા, પણ પોતાની જેહમતનું જ્યાં પરિણામમાં પડેલું હતું તેને જ પકડવા દોડી ગયા હતા. આપણે પોતે જ નિંદાપાત્ર થઈ ભૂંડાં કર્મો કરતા હોઈએ ત્યારે તો ભૂંડા જીવતર કરતાં મરવું ભલું.

હજી લુટાયાનું અને ખરાંનું ખોટું થઈ ખોટાંનું ખરું થવાનો ઇનસાફ પામવાનો વખત આવે છે ત્યારે દુઃખ વધારે લાગે છે. તેનું કારણ એ જ છે કે દ્વેષ, અદાવત, અદેખાઈ, મમત, અને લોભને લીધે આપણું અંતઃકરણ બળેલું બળેલું રહે છે, અને તેના તાપથી અન્યાયનું દુઃખ ખેવડું લાગે છે. માટે કામ-કોપ લોભ-મોહ-મદ અને મત્સર એ જ દુઃખ વધવાનાં કારણ છે. એમ તું સમજતો થા. સર્વ કોઈ અન્યાય પામનારાં, ને હાડમારી પામેલાં પણ આખરે તો શાંતિના સ્થળમાં સુવાનાં છે.

સોતે હયેં હજારોં એ માંહાં એ યાર કબરમેં-દુનીઆકી જફાસે, કયા પીરે જવાં એકસા હયેં ખોઆર કબરમેં-અજલકી હવાસે. લયલીકી બુદાઇ મેં થા મજનુ તો દીવાના, -ઐર એકસો નલાન, ગમ અપના ન વોહ કરશકા ઇજહાર કબરમેં-નાલાઓ સદાસે. રસ્તમ પેકીયા ગલ્યા અજલને જે ઉછલ કર,-વંહી ઉસકો દખાયા, હો કુશલા પડા જા કે અસફ દયાર કબરમેં.-હો જેર કબરમેં ફરહાદસે જીસ દમ કીઆ શીરીને કીનારા,-લીઈ કીસને કહો દાદ, અજલને ભેજ ઉસકા હો ગમખાર કબરમેં.-કહ મહેરો મયાસે.

તારા ઉપર જીલમ કરનારા જીલમ પામશે જ, એવો દૃઢ મત કરી જો. એક સીતમગર, ગરીબ કઠીયારાઓ પાસેથી લાકડાં સસ્તામાં પડાવી લેતો અને શ્રીમંતોને તે ઘણી જ મોંઘી કીંમત વેચતો. તેની આવી ગરીબ કઠીયારાઓને નીચાવીને પોતાનું તર કરવાની નીતિ જોઈ એક પરહેઝગાર ગરીબ માણસે તેને કહ્યું કે શું તું તે કાંઈ જોરી સાપ છે કે જેને જીવે છે તેને કરડે છે? અથવા તો અપશુકનોઆળા ધુવડ છે કે જ્યાં પણ ઉડે છે ત્યાં ખરાબી જ પાથરે છે? તારો જીલમ હવે લાંબો વખત નથી ચાલવાનો. ગરીબ લોકો પર જોરેમંદી ના કર, નહીં તો આસમાન વેર તારી સામે ફરિયાદ જશે. તેનું આવું કહેવું ખરું સમજતાં પેલા જીલમગારને ઘણું જ ફફડાટ લાગ્યો. તેણે એક રાતે જોયું. તો તેના રસોડાનાં લાકડામાં એક ચિણુગારી દીડી એટલે તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો: “આ ચિણુગારી ક્યાંથી આવી હશે!” તે વેળા પેલો જ પરહેઝગાર ભક્ત ત્યાંથી જતો હતો તેણે જવાબ આપ્યો. કે એ તો ગરીબોની હાયમાંથી ચિણુગારી કુટી!

હજર કુન ઝ હુદે હરનહાઈ રીશ, કે રાશે કેરન આકેખત સર કુનદ;
બહમખર મકુન તા તવાંતો દેરી, કે આલી જેહાંની બહમ બર ઝનદ

ઘાયલ થયેલાં હૈયાંઓની હાયથી ખુબ સંભાળજે! કારણ કે, એક દુઃખી દિલના ઘાની અસર થયા વગર રહેતી નથી. જેમ બને તેમ એક પણ દિલ કદિ દુઃખવતો ના! કારણ કે, ફક્ત એક જ હાય એક આખી દુનિયાને પાયમાલ કરવા પૂરતી શક્તિવાન છે.

દિલાસાપત્ર ૯ મો.

'Each pang subdued, his longing soul respires,
The gales of glorified eternity;
And round him, hues ethereal, harps of light,
And lineaments of earthless beauty, throng,
As, winged on melody, the saint departs,
While heaven in miniature before him shines.'

Montgomery.

“દરેક વેદનાને જિતીને, તેનો અતિ આકાંક્ષાવાળો આત્મા પ્રતિ-
ષ્ઠિત અનંતતાની લહેરોને બહાર કાઢે છે; અને તેની આસપાસ
જ્યારે મધુર સૂર રૂપી પાંખો ઉપર, તે સાધુ પ્રયાણ કરે છે ત્યારે દિવ્ય
રંગો, પ્રકાશની વીણા અને અપાર્થિવ સૌન્દર્યની કાન્તિથી સંયુક્ત
થાય છે અને તે સમયે નાના પાયાપરનું સ્વર્ગ તેની આગળ
પ્રકાશિત થાય છે.”

મૅટગોમરી.

બાપુ! તું સમજી થઈ રહ્યો ના થા. તારે તો હિમ્મત
રાખી દુઃખના વખતમાં ઘરનાં બચ્ચાંઓને સંધ્યારો ને ધીરજ
આપવી જોઈએ. ભલે તારા પિતાજી અશો નર ને બલા હતા, પણ
સત્યવાદી અને ધર્મી પણ મરણ પામે છે, અને તેનો પણ કોઈ માણસ
વિચાર કરતું નથી; તેમ હયાળુ આદમીઓને પણ ખુદા ઉઠાવી લે
છે, પરંતુ કોઈ વિચાર કરતું નથી કે પાછળ આવનારાં સંકટમાંથી
પરમેશ્વર તેને તો ઉગારી લે છે. કારણ કે પવિત્ર માણસનું મોત
એક રીતે ફલવાળા ફળદ્રુપ ગ્રાહ ઉપરથી કાચી કળીઓ એક બટકે
ઉતારી લેવા બરાબર છે, અને આસપાસનાંઓની, ખાલી શોકજનક

રડાપીટ વચ્ચે સત્યવાદી પોતાનું નામ-લડું નામ-પાછળ મૂકી
આજ્યો જાય છે, અને આ ક્ષણભંગુર જગતની પરવા રાખતો નથી.
કેમ કે એક લેહલરેલી કીટલી અથવા છૂપા ચંબુમાંથી તેનો પવિત્ર
ધુમાડો ઉંચે આકાશ ઉપર ઊડી જાય છે, જે શાંતિમય સ્થળના
આયનામાંથી પવિત્ર અને સત્યવાદીઓ જ દેખાઈ આવે છે. મરણ
પછી પેટી જહાનમાં મળવાના ખ્યાલથી ઘણાંઓ દિલાસો લે છે,
તેમ તું પણ લે.

મીઝીસ રોસની અદ્ભુત કહાણી સાંભળ. તેનો ઘણી
મરણ પામ્યો ત્યારે તે ખુશાલ ચહેરે ફરતી હતી અને કાર-
ણમાં એમ જ કહેતી, કે બનવાનું હતું તે બન્યું. આખી જીંદગી
વિધવાપણામાં હું કાઢીશ. પણ મને સંતોષ છે કે સ્વર્ગમાં જ્યારે
હું જવાની તૈયારી કરીશ ત્યારે મારો ખ્યારો ખાવિંદ ત્યાં મને હ મે-
શને માટે ભેટવા આવશે, અને અમે ત્યાં અખંડ સુખ ભોગવીશું.
બાકી તો “દેવને શી દયા, ને જમને શી મયા?” કારણ કે “બન્યું”
તે “નહીં બન્યું” કેમ થઈ શકે? ‘ન આયદ બન્યું બાઝ આબી કે
રફત.’ વહી ગયલું પાણી કાંઈ પાછું ઝરામાં નહીં આવે.

કાઉન્ટેસ સેગુરનો ખ્યાલ પણ એવો જ હોવાથી તે બળાપો
એટલો જ કરતી, કે રખે મારી જીંદગી લાંબાય, ને મારા ખ્યારને
વહેલાં મળવામાં વિલંબ લાગે! તે કહેતી કે મરવાનું દુઃખ હું
તો માનતી જ નથી, પણ હાલો ગયા પછી પત્નીની ઉમર લાંબાય,
તેને જ હું તો મોટું ને ખરું દુઃખ સમજું છું.

અમે એવા દુઃખમાં પણ ઉદાર દિલ રાખવાથી શાંતિ મળે છે.
ઈંગ્લેન્ડનો રાજા રીચર્ડ પહેલો જીંદગીમાં ને મોતમાંયે ભલો ને દયાળુ
કહેવાતો. અરબાંડ ગૌરડન જેણે તેને ગોળીથી વિધીને ઠાર કર્યો તેને
પણ મરતાં મરતાં તે કહી ગયો:—“જીવાનિયા! હું તને માફ કરું
છું.” પછી પોતાના માણસોને તેણે હુકમ કરાવ્યો કે, “એની

સાંકળ હાથ પગપરથી કાઢી નાંખો, એને એક સો શીર્લીંગ આપો અને જતો મૂકો.” મરણે કોને મૂક્યો છે? મૃત્યુર્વે પ્રાણીનાં ધ્રુવમ્ ॥

એક શખ્સે પોતાના મિત્રને પૂછ્યું કે, “જો આ વાત ખરી છે કે મોત પછી બીજી દુનિયામાં આપણે જીવીશું, તો એ વિષેનું ચોક્કસ જ્ઞાન આપણને કેમ મળ્યું નથી?” પેલા મિત્રે જવાબ દીધો કે, “આ દુનિયામાં તું વસવાટ કરવા આવ્યો તે આગમ્ય એ વિષે જ્ઞાન મેળવ્યા વગર તું શું ધક્કેલા ખાવા આવ્યો?” કેટલાકો કહે છે કે, અમે તો નજરે જોયા વગર અને દરેક ચીજનો જાતિ અનુભવ મેળવ્યા વગર કંઈ પણ ખરું માનવાના નહીં તેઓ આમ કહેતા જાય છે ખરા, પણ દવાદાર કેમ બને છે તેની જાત માહિતી મેળવ્યા વગર પીયાં જ જાય છે, યુરોપના રસ્તાના જાતિ અનુભવ નહીં છતાં મુસાફરી કરે છે અને ટુંકમાં દરરોજના વહેવારો અનુભવ વગર તે કયે જ જાય છે. તેમ જ મનુષ્યો એક ગમથી દુઃખથી છૂટવા માગે છે, પણ જાત માહિતી વગર તેના ઇલાજ કરતા નથી!

દુઃખી થવાનો ઇલાજ.

બેટા! શું તું એમ કહે છે, કે દુઃખી થવાના ઇલાજનું તારે શું કામ છે? બેટા! શું તારે દુઃખી થવું નથી? જો દુઃખી થવાનું તને ગમતું ન હોય તો દુઃખ પ્રાપ્ત કરવાની તજવીજો તો આખું જગત ચલાવી રહ્યું છે! કોઈ પણ પ્રાણી દુઃખી થવાની કોશિષ કર્યા સિવાય દુઃખી થતો નથી. ઉદ્યોગ કર્યા વિના દુઃખી થવાતું નથી. દુનિયાનાં બધાં માણસોને દરરોજ પોતાની જાતે દુઃખી થવાની કિંવા બીજાંઓને દુઃખી કરવાની મહેનત કરતાં આપણે તો જોઈએ છીએ, તેથી મને તો એમ જ લાગે છે, કે લોકો દુઃખી થવા સારૂ આ બધી જ જાણો માથે ઉઠાવે છે, તો દુઃખમાં કંઈ મિઠાશ હોવી જ જોઈએ. દુઃખનું પરિણામ કંઈ લાભકારક જ હોવું

જોઈએ. માટે દુઃખની પ્રાપ્તિ માટે મહેનત ઉઠાવવા કરતાં સહેલા ઉપાયો બતાવવાની હું મારી ફરજ વિચારું છું.

૧ છું:-તારે દુઃખી થવું હોય તો ખીજી ત્રીજી ભાંજગડ છોડી દઈને બેઠા! તું એકલપેટો થા. તારી વાતનો જ અને તારી બાબતનો જ આખો દહાડો તું વિચાર કર્યાં કર! ખીજા કોઈની દરકાર કરતો ના. કોઈનું દુઃખ જોઈને તું દુઃખી ખીલકુલ થતો ના. કોઈનું સુખ જોઈને મનમાં સુખ ના ધરીશ! કોઈને સુખી દેખે ત્યારે તું અદેખો થાજે, કે જે ચીજ તારી પાસે નથી તે એની પાસે કાં હોવી જોઈએ? તારા કરતાં સારી સ્થિતિમાં કોઈ હોય તેની તું અદેખાઈ તો જરૂર જ કરજે, તેને વિષે મનમાં માકું લાવજે અને તેની નિંદા હાટખજારે હર પ્રકારે કરતો રહેજે. હમેશાં તું ખીહતો રહેજે કે રખે તારૂં કાંઈ પણ કોઈ લઈ લે. તારૂં ખાસડું પણ જો કોઈનીચેથી ઉંચકીને જૂએ તો તેને તરત ઝડપ મારી ઘુંટવી લેજે. તારી કાંઈ નિર્જીવ ને હલકી વસ્તુ પણ કોઈએ લીધી હોય તો તેની સાથે બાથમબાથ લડજે, કેમકે ગમે એવી વગર કિંમતની ચીજ હોય તો પણ તે તારી છે તેથી તે લઈ લેવાનો ખીજનો હુકમ શો? તું જીદ પકડે તો પૂરેપૂરી જ પકડજે. હમેશાં તારો જ બોલ ઉપર થવા દેજે. કોઈની કાંઈ વાત માનતો જ ના તારા કાન કાચા રાખજે. કોઈના ઉપર દુઃખ પડતું જોઈને તું મલકાજે.

ગર તું નજીર અલ મદદ હો, તો જલમેં બી શાદ હો,
દસ્તારમેં બી હો ખુશી, રમાલમેં બી શાદ હો;
આઝાદગી બી દેખ લે, જંગલમેં બી શાદ હો,
ઈસ હાલમેં બી શાદ હો, ઉસ હાલમેં બી શાદ હો.

દીકરા! કોઈ મજાકમાં પણ કાંઈ હસે મૂકે તોએ તું ગુસ્સે થજે. હમેશ તું એવો જ વિચાર રાખજે, કે તારા સોબતીઓ તને જોઈએ એટલું માન આપતા જ નથી, અને એના એ જ

ખ્યાલમાં વેર લેજે. તેઓને પણ તું અપમાન જ આપજે; અને મોંઢું ચઢાવીને જ ફરજે. તારી કીકલી જોઈને, કે તારો મગનભાઈ કોઈ પણ પાસે આવે તેના ઉપર ચીડાઈ જઈ ચીથરાં ફાડજે. ભોંય ઉપર કાંઈ પડેલું આખડેલું નજરે આવે તો ઉંચકીને તેને ભોંયપર અક્ષણજે. નાક ઉપરથી ગાલ ઉપર માંખી આવીને બેસે તો જોરથી તમાચો મારજે. સારી અને ખૂબસુરત વસ્તુનાં વખાણ તારે કરવાં જ નહીં. દુનિયામાં દરેક વસ્તુમાં તું એમ ને ખોડખાંપણ શોધવા ઉપર જ મંડ્યો મચ્યો રહેજે દીકરા! દુનિયાની જેટલી ખૂબસુરત અપ્સરા જણાય તે સહુના પ્યારમાં પડ્યા વગર રહેતો ના હોં! નોકરચાકર ઉપર તો ફફડેલો જ રહેજે. શ્રીમંતને ત્યાંનું તો નર્ક પણ ખોળીને તેમાં પડેલી પાઈ ઉંચકી લેજે. તારી જીંદગીનો એક દહાડો પસાર થયો તે તારા હાથમાંથી લુટી લેવાયો એમ સમજી સૂર્યને બીજે જ દહાડે ધુળે ભરી નાંખજે. તને પૂછે તેને ખુદા પૂછે, એવું મજબૂત અભિમાન રાખજે. દીકરા! તારા શત્રુને કે મિત્રને કોઈ માન આપે તો માન આપનાર તેમ તે ગ્રહણ કરનાર, એ બન્ને ઉપર ગાળોનો વરસાદ વરસાવજે. દીકરા! એટલું કરશે તો દુઃખી થવાનો સહેલો ઇલાજ છે! દુનિયાના ખેલ એવા જ છે.

હાએ ખટકા ઉસકે સાથ લગા, જો ઓર કીસીકુ દે ખટકા,
ઓર ગેબસે ઝટકા ખાતા હાએ, જો ઓર કીસીકુ દે ઝટકા;
ચીરે કે બીચમેં ચીરા હાએ, પટકે બીચ જો હાએ પટકા,
કેઆ કહીએ ઓર નઝીર આગે, હાએ જોર તમાશા ઝટપટકા.

શું ખોલ્યો દીકરા? અલંકારની વાત છોડી દઈ સીધી વાત કહું? હા, ત્યારે તો એમ જ બાણજે, કે જે કાંઈ બને છે તે સારાંને જ માટે બને છે. પાદશાહ નાદીરશાહે પોતાના શિક્ષક પડાવ્યા તેની એક બાબત ઉપર કોતરાવ્યું હતું કે, “અલ ખચેર ફીમા વકઅ” અથવા જે કાંઈ બન્યું છે તે સારું જ છે. (આ આ અરબી શબ્દોમાંથી અબજદને કાયદે શિક્ષક પાડ્યાની સાલ

નીકળે છે.) અર્થાત્ ખુદાતાલાએ જે જે કાંઈ કરેલું છે તે સારું જ છે. આમ છતાં નાસ્તિક લોકો, ઉપલા ઉમદા વેણને “લા ફીમા વકઅ” અથવા જે કાંઈ બન્યું છે તે સારું નથી, એવી રીતે વાંચીને દુઃખી થતા હતા. તેમ જ દીકરા! તું ભૂંડામાં પશુ ભલું જ નહીં દેખવાની ખાસીયત ધરાવતો હોય, ને દુઃખ માનતો હોય, તો તારે માટે મારો દીધેલો દિલાસો કાંઈ કામ આવવાનો નથી. મોતનું દુઃખ મિથ્યા છે. મોત જેવું છે જ શું? એ તો બુદ્ધિબળની બાજી છે.

શતરંજની બાજી રમતાં આપણે કહીએ છીએ, કે ફલાણું “મ્હોડું” મરી ગયું,” “ફલાણી સોકટી મરી ગઈ,” “પાદશાહ મરી ગયો,” “વઝીર મરી ગયો.” ઇત્યાદિ ખરેખર કાંઈ, કોઈ પાદશાહે મૂઓ નથી. ને વજીરનોએ પ્રાણ જતો રહ્યો નથી. પરંતુ તેટલા દાવ પૂરતું જ મોત છે. ફરીથી દાવ મ’ડાય કે હરેક મ્હોરાં ને સોકટાં પુનર્જન્મ લે છે. તે જ પ્રમાણે આ દુનિયા આદમીઓથી બનેલી શતરંજના દાવ જેવી છે. ઢાળાઈ ગયેલા દુધ ઉપર વિલાપ કેવો કરવાનો! There is no crying over spilt milk.

પૈડાંનું ચક્કર ફરે છે, તેમાં એક દાંડો ઉંચે શિખર ઉપર આવ્યા પછી નીચે પડ્યા વગર રહેતો નથી, ને નીચે પડ્યા પછી પાછો ઉંચે ચઢ્યા વગર રહેતો નથી. તે જ પ્રમાણે દુનિયાનું ચક્કર ફરે છે; તેમાં ઉંચે ગયા પછી નીચે પડવાનું છે જ. કોઈ દશા, કોઈ વિશા ને કોઈ ત્રીશા. ૧૦-૨૦ કે ઘણાં તો ૩૦ વર્ષ સુખ કે દુઃખ ભોગવે. દુઃખનીએ હફ ને સુખનીએ હફ. “દુઃખ” એવું નામ પડ્યું તેનો એ નાશ; ને “સુખ” એવું નામ પડ્યું તેનો એ નાશ; નામ તેનો નાશ, સિવાય ખુદાના ‘નામ’ નો ચઢતીમાં કુલાઈ ગયેલો આદમી પડતીમાં પડેલાંઓને હીણે છે. પશુ તે બાજી નો નથી, કે તે જ ધોરણે તેને નડવાનું જ.

ના સંઝાઈરા સુ બીની બખ્ત્યાર. આઠેલાંન તસવીમ કરદન; અખ્ત્યાર.

જ્યારે પણ નાલાયક માણસ નસીબવંત હોય છે અને મોટા ઓદ્ધાપર ચઢે છે ત્યારે દાનાવ માણસ પોતાનો અખત્યાર દોડી દઈને ફર થઈ જાય છે તેમાં જ હડાપણુ છે. તે ભૂંડા માટે આપણી જીલ બગાડવી કામની નથી. ઝાડની પરીક્ષા જેમ તેનાં પાંદડાં ઉપરથી થાય છે, તેમ મનુષ્યની પરીક્ષા તેના બોલવાથી થાય છે. જે મનુષ્યની પરીક્ષા કરવાની હોય તેને બોલાવી જોઈએ, એટલે તે પોતાની યોગ્યતા પોતાને જ મુખે જેવી કહે છે, તેવી બીજાથી કહેવાતી નથી. માટે જે પુરૂષના મનમાં પોતાની મૂર્ખતા લોકોને જણાવવાની ન હોય, તેણે જીલ બંધ રાખવામાં કેટલું સાફ છે તે જોવું. આવી સહેલી યુક્તિ છે તો પણ મૂર્ખાઓથી બાધ્યા વિના રહેવાતું નથી. છીછરી ને છાલકી નદીનો ખળખળાટ ઘણો. અધૂરો ઘડો શબ્દ કરે જ કરે, તેમ જેમાં સમજણુ ઓછી, તે કોઈ પણ વાત સીધી ભટ્ટ કરીને બોલી જાય છે. એટલે લૂગડાં, ઘરેણું, આકૃતિ ઉપરથી તેના મોટાપણાનો પણ સંદેહ પડ્યો હોય છે, તે ઝટ કરીને નિઃસંશય થઈને તેની મૂર્ખતાને ઉઘાડી પાડે છે. Artificial decoration of the body is neither fine enough to deceive nor handsome to use, nor wholesome to please.

‘શરીરને અકુદરતી રીતે શણગારવું એ છેતરવાને માટે પૂરતું નથી તથા વાપરવાને માટે પણ સાફ નથી તેમ જ ખુશી કરવાને માટે પણ સાફ નથી.’

યાદ રાખ બાપુ! કથીરનું સોનું નહિ થાય, ને સોનાનું કથીર નહિ થાય. શાયર નજીરે નસિયત કરી છે કે, જે કરશે તેવું પામશે.

જો ઓર કીસીકા માન રખે, તો ઉસકુ ભી અરમાન મીલે,
જો પાન ખીલાવે પાન મીલે, જો રોટી દે તો નાન મીલે;
નુકસાન કરે નુકસાન મીલે એહસાન કરે એહસાન મીલે;
ને જેસા જીસંક સાથ શીરે, શીર વેસા ઉસકુ આન મીલે.

દિલાસા પત્ર ૧૦ મો.

“He raised a sigh so piteous and profound,
As it did seem to shatter all his bulk,
And end his being.”

“તેનું આખું શરીર તોડી નાંખતો હોય અને તેના જીવનનો અંત આણતો હોય તેવો કંઈ જાનનક અને ઊંડો નિઃશ્વાસ તેણે મૂક્યો.”

હે મુક્તાબાઈ! બલે ધણીનું સુખ તને નથી. બલે રમાડવા સારૂ તને એક બેટા રૂપી રમકડું મળ્યું નથી. બલે પૈસે પૈસે તને ધણી તંગી પડે છે, પણ જ્યારે તું તંદુરસ્તી ધરાવે છે ત્યારે તો હે મુક્તા! હું કહું છું કે તારા જેવું સુખી કોઈ નથી. માંદગી, કાયદી અને ખાટલે પડેલી દર્દી સ્થિતિનાં દર્દીને દુઃખ તેં અનુભવેલાં નથી, તેથી જ તને તંદુરસ્તીની કદર આવતી નથી. તંદુરસ્તી એ જ દોલત. અરે મુક્તા! તું ગરીબાઈ અને મુશ્કેલી માટે શા વાસ્તે પોકાર કરે છે? જો તારી પાસે બેશુમાર દોલત હોય, પણ તું દેહથી દુઃખી હોય તો તે તને શા કામની છે? માટે એમ સમજ કે તંદુરસ્તી છે તે જ અતિ ઘણું ખજાનો છે. આખરૂં દાર કેદીને મરવું કબૂલ છે, પરંતુ ખાટલે પડેલા દુઃખી આદમીને તો બેઆખરૂં થઈ કેદખાનું પણ કબૂલ છે. એક તંદુરસ્તી હજાર દોલત. તંદુરસ્તી હોય તો ગરીબ માખાપનો દીકરો પણ પોતાને સુખી કહેવડાવે છે.

આપણે “સુખી હંટીંગ્ટન” માટે શું નથી જાણતાં કે, હંટીંગ્ટન જેવો પ્રખ્યાત વાયજી કરનારો વાયજીકાર તરીકે પણ પોતાને સુખી કહેતો, ને તે પહેલાં જ્યારે તે વહાણમાં કોલસા ભરવાની મજૂરી કરતો ત્યારે પણ પોતાને સુખી કહેતો! લાકડાં ઉપર ઉત્તમ કોતરકામ કરવા માટે વિખ્યાત થયેલો બેવીક પણ કોલસા ખોદવાની મજૂરી કરતાં કરતાં પોતાને

“લહેરી રાજ” કહેવડાવતો હતો! તેમ જ દાડસલે એક કિંકર હોઈ ખેપિયાનું કામ કરતો, અને હોલકોઈટ એક અશ્વપાળ અથવા રાવતનું કામ કરનારો હલકો ચાકર હતો. પરંતુ એ ચારેય મનુરો માત્ર પોતાની તંદુરસ્તીને જ લીધે સર્વથી સુખી, આનંદી અને આશ્વહાર કહેવાતા હતા. તેઓ મનુરમાંથી જ મહાન પુરૂષો થવા પામ્યા હતા. માટે હે મુક્તા! ઈશ્વર પાસે પૈસા ટકા. પુત્રપ્રાપ્તિ કે પતિપ્રેમ તું હમેશાં માંગે છે! છતાં, તે તો તને તંદુરસ્તી જ માત્ર આપે છે, ત્યારે તેમાં જ તારૂં તે લલુ જૂએ છે એમ ખચિત જાણજે. આપણા અજ્ઞાનપણામાં આપણે ઈશ્વર પાસે જે કેટલીક ચીજો માગીએ છીએ તે આપણો જ ઘાત કરે એવી હોય પણ તે પરમ-કૃપાળુ દાતાર આપણા અર્થ સાડ તે આપણને આપતો નથી. માટે જે બંદગી આપણે વગર ફળની કરીએ છીએ તેમાં આપણને ઉત્તરો ફાયદો જ માલમ પડે છે. સ્વાર્થી બંદગીમાં ઈશ્વર તને એ જ આપશે કે, નખલર સુખ, ને હાથલર દુઃખ. મુક્તા! એ વગર માગવે મળેલાં દુઃખો છે કે જેવાં દુઃખો જીવાનીઆઓને વારંવાર આવી મળે છે.

ઘણા જીવાનીઆઓ મોટી ઉમરના થવા છતાં ડીઝીઓ મેળવવાને ભાગ્યશાળી નથી થતા, અગર નાપાસ થાય છે, તો નિસાસો નાંખી દુઃખી હાલતમાં પોતાને લાવી નાંખે છે, એ વગર માંગેલું દુઃખ છે તેઓ તો સવારે ઘી ખાઈ સાંજે પોતાને માતેલા થયલા જોવા માંગે છે, બીજ રોપીને તરત જ ઓકતું ઝાડ ઉગેલું જોવા માંગે છે, તે ક્યાંથી બને? તેઓ કેળવણી અને જ્ઞાનને બળડ ચીજ સમજી પૈસે ખરીદવા માંગે તે કેમ બને? તેઓએ અભ્યાસ કરતાં જોયું તો હશે, કે મહાન કેટોએ ૬૦ વર્ષની વયે ગ્રીક ભાષા શીખવા માંડી હતી. મહાન પ્લુટાર્કે મરવાના દહાડા ઉપર લૅટીન ભાષા લખવા માંડી હતી. હેત્રી સ્પેલમેને રમતિયાળ નિશાળીયા માફક જીવાનીમાં વિજ્ઞાન મેળવવા તરફ દુર્લભ કર્યું, ને ૫૦ વર્ષની

ઉમ્મરે સાયન્સનો અભ્યાસ કરી તેનું ઉત્તમ ફળ લોકોને અપાડ્યું ! ફેરફેરે પણ લશ્કરી નોકરીમાંથી ફારેગ થઈને ધાયદાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ પ્રધાન કોલમ્બર્ટે પોતાની ૬૦ વર્ષની ઉમ્મર થઈ ત્યારે જ લૅટીન ભાષાનો અને કાયદાનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો. ફ્રાન્સનો ચાન્સેલર ટેલ્વર ઘરડોખખ મમાવોખપાવો થયો ત્યારે જ પોતાના પૌત્રાદોત્રાઓની સાથે ગમત કરવાના ઇરાદાથી જ તેણે તર્કશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો. માટે જીવાનીઆઓ જે મોટી ઉમ્મરે પરીક્ષામાં નાપાસ થવાથી નિરાશ થઈ દુઃખી થતા હોય તેમણે તેમનું જોઈ અભ્યાસ ચાલુ રાખવો, પણ તેથી શીખવામાં ઢીલ કરવાની નથી (Late learned) મોડા ભણેલાનો એલકાબ કાંઈ બધાએ જ મેળવવાનો નથી, તેમ (Early-learned) વહેલા ભણેલાનો એલકાબ પણ સર્વથી જ મેળવાતો નથી.

જેઓ અભ્યાસી છે, જેઓ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના અભિલાષી છે, અને જે પુરૂષો ભાગ્યશાળી છે, તે તે પુરૂષો દુઃખી થયેલા મિત્રને. શત્રુએ પાયમાલ કરેલા પોતાનાં સ્થાનને, દેશના નાશને અને કુળના ક્ષયને નજરે જોતા નથી. કીર્તિની કલગી કાંઈ મુશ્કેલી વગર ખોસાતી નથી. (No cross, no crown) બાપ ચમાર હોય તેથી દીકરો સોદાગર ન થાય, એમ કાંઈ કુદરતનો નિયમ નથી. બાપ કસાઈ હોય તો દીકરાથી પાદરી ન થવાય એમ કાંઈ નથી. કસાઈના નખીરાઓએ કુદરતને ખરી પાડી વિખ્યાતિ મેળવી છે. કાર્ડીનલ વુલ્સી, ડીફે, એકેનસાઈડ અને કર્ક વ્હાઈટ ખાટકીના દીકરાઓ હતા, છતાં હરકત અગવડ લોગવીને પણ નામદારી મેળવી ગયા છે. બંદો હામ ભીડે, તો ખુદા કામ પાર કરે.

દુગ્ધ કોઉન દેવ હે, ચેહ મન આપ અલેખ;
તુટે રૂં જાહી પર, રાખા રહે ન રેખ.

મન મારીને, મન કડવું કરીને પોતાના જ કાળુ મેળવી જે

જવાને ઇન્દ્રિયો જિતી તેણે સર્વ જિત્યું. ખીજા વિદ્વાનોએ મોટી ઉમ્મરે કેળવણી લીધી તો આપણે પણ લઈશું એવા હુવાઈ ખ્યાલો ખોટા છે. તૈયારી તો હરદમ રાખવી જ. દરેક કાર્યમાં હંમેશાં જ તૈયાર રહેવું. આગ લાગે ત્યારે કુવો ખોદવા જવાની અથવા પરીક્ષાની વેળાએ પાઠ ગોખવાની જીવાનીઆઓની રીતિ તદ્દન ભૂલ-ભરેલી છે. તેઓએ તો જાન જરવીસની માફક હરદમ તૈયાર જ રહેવું. જરવીસ, જે પાછળથી અર્લ સેન્ટ વીન્સેન્ટ બન્યો હતો, તેને કહેવામાં આવ્યું, કે લડાઈ શરૂ થઈ ગઈ છે, માટે તમે મનવાર ઉપર ચઢવાને કેટલા વખતમાં તૈયારી કરો છો? “આ ચાલ્યો!” એમ કહેવાની તે દરેક પળે તૈયારીમાં રહેતો. આવી જ તૈયારી પરીક્ષાને માટે જીવાનીઆઓ રાખે તો તેઓને નાપ સીની નિરાશી, અને તે નિરાશીનો અંત આપઘાતમાં લાવવાનું પાપ કરવાનું રહે જ નહીં. જૂઓ! સર ફ્રાંલીન કંમ્પબેલને હિન્દના લશ્કરમાં નિમવામાં આવ્યો, ત્યારે તેને ઉતાવળે હિન્દ માટે ઉપડવાને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે, “હું એટલી તો તૈયાર સ્થિતિમાં હમેશાં રહું છું” કે, આવતી કાલે જ કહો તો સ્ટીમર ઉપર ચઢી જઈશ!” મુક્તા! તારા જીવાન બંધુઓ ત્યારે જ સુખી રહે કે તેઓ પણ પરીક્ષા આપવા કહેતાં એમ ખોલવાને તૈયાર હોય કે “આવતી કાલે જ બે પરીક્ષામાં બેસવા કોઈ કહે તો અમે તૈયાર છીએ!”

મુક્તા! તને તારા ધણીનું સુખ નથી, પણ તારા ભાઈની સ્થિતિ તે વળી ક્યાં જૂઠી છે? તારી જહેનપણી મૃગનયનીની સ્થિતિ પણ તેવી જ તું જૂઠી છે. તારી સખી જમનાને હમેશાં મૈયરે જ પડીને દહાડા કાઢવા પડે છે, તે પણ તું જૂઠી છે. તારી સહી ગુલબાનુનો ધણી બહાર ફરતો હોવાથી તેણી કેવી મુંઝાય છે.

અરેરે! ધણીથી વિખૂટી પડનારી ધણીઆણીઓ! કદિ તમે નિરાશ નહોં થતાં. મીલ્ટન કવિનો દાખલો જોઈ સખુરી પકડો. મીલ્ટનની સ્ત્રીને તેની સાથે વચકંવાથી મૈયરે જ રહેવું પડ્યું

અને મીલન બીજી બાયડી કરવાની તૈયારી કરતો હતો, તેવામાં એક દોસ્તે મીલનને પોતાને ત્યાં બોલાવી પેલી સ્ત્રીને છૂપાવી રાખી હતી. વાત દરમિયાન પેલી સ્ત્રીએ બહાર નીકળી આવી રહતી કકળતી મીલનના પગ ઉપર માથું મૂકી આજીજીથી માફ માગી. મીલનનું દિલ તેથી પીગળી ગયું ને તેનો ગુનાહ માફ કરી એક ખ્યારા બેડા લેખે કાળ ગુજર્યો હતો. તેવું તમોને પણ કાં નહીં થાય? અરેરે! તેજ મીલનને બીજી બાયડીનું દુઃખ કેટલું બધું હતું! જે ધણીઓ પોતાની પહેલી પરણેતરને નિવારી છેડાછૂટકા કરી સુખી થવા ગયા છે, તેઓને બીજી બાયડીથી તો દાંતમાં જ ખાસડાં લેવાં પડ્યાં છે.

જગત વિષે જન સર્વદા, સુખી કદિ નવ કાય,

દિન પાછળ તો રાત છે, મરણ જનમ પછી હોય.

જેને ધણીની હઠ બહાર પ્રીતિ હોય, જેને વિદ્યા અને સરસ્વતીની પૂરી પ્રસન્નતા હોય, અને જેને લક્ષ્મીનો હઃ બહાર ઉછાળો હોય એવી ત્રણેય જાતની નારીઓની પછાડી ભયનો દેવ ઉભો જ રહે છે. કેમ કે એ ત્રણેયની સાથે સાથે અહંકાર દોડે છે. એટલા માટે, બીજાં કરતાં હું શ્રીમંત છું, બધી બાયડીઓ કરતાં મારે ધણીનું સુખ વધારે છે, અને બીજાં કરતાં મારું ડહાપણ વધતું છે, એવું બધીને જે શેખી કરે, તે ધણુ કરીને મૂખ હોય. બુદ્ધિમાને પોતાની બુદ્ધિનો પ્રસંગ પડે ત્યારે અનુભવ લેવો; પણ લોકો આગળ બડાઈ હાંકવી નહીં. એક જ બુદ્ધિ, પણ તે જેને સમય પડે સુઝે અને જેથી તરવાનો ઉપાય થાય, તે હજાર બુદ્ધિના ધણીને થનાર નહીં. તે વિચાર કરતાં કરતાં બધું થઈને છેલ્લી વારે ફસે. તેમ એક જ વિદ્યા પણ સારી આવડતી હોય અને સમય પડે સાંભરતી હોય તો તે કામની. ધણી વિદ્યા આવડતી હોય, પણ સમય પડે તેમાંની એક ઉપયોગમાં આવતી ન હોય તો, ત્યારે તે માત્ર દુઃખ રૂપ થાય. તેવું જ લક્ષણ

હાલતનું છે. સમયે ખીસામાં પૈસો મળે નહીં ને પ્રાણ જાય, અને ઘરમાં તો કોટી રૂપિયા હોય, તો તેથી સુખપ્રાપ્તિ શેની ?

‘ જો કે ઇસ દુનિયાંમેં હય ભગવાન કો ભુલા હુવા,
જો અગર સરદારે આલમ બી હુવા તો ક્યા હુવા ?
ચાર દીનકે વારતે ખરતર હુવા, ખાલા હુવા,
ખાકકા પુતલા થા, આખિર ખાકકા તૂટા હુવા.
એક દિન સારી ખાઈ ખાકમેં મિલ જાયગી,
આયગી તો ભકિત હી ભગવાનકી કામ આયગી.’

ઈશ્વરે પોતાના ઠહાપણથી જૂદી જૂદી હાલત ને જૂદી જૂદી ખવાયશ અને ખુબી આપેલી છે. માટે હે મુક્તા ! જે હાલતે હાલ તારાથી પહોંચી શકાય નહીં, તે પામવાનાં ફેકટ ફાં ફાં મારતી ના, અથવા નાહક પસ્તાવો કરી આમ ન કહેતી કે, ‘ રે ઈશ્વર ! હું ફાં નહીં એના જેવી પતિપ્રિય થઈ ? મેં તે શો એવો ગુન્હો કર્યો કે જેવી ઉત્તમ હાલત સુભદ્રા ભોગવે છે તેવી હું નથી ભોગવી શકતી ? ’ ના છટ્, છટ્, મુક્તાના પતિ ! આ તે તારા કેવા બેઠંગા વિચાર ! એક માતખરની રેલ-છેલ અને ગરીબની તકવક એછી જ વખત તું રાખવા ચાહે, તે કેમ બને ? એક વિધવાના સદ્ગુણ તારી ગરીબ ધણીઆણીમાં ન હીસે તો તેટલા માટે શું તારે તારી મહોરદારને ધિક્કારવી જોઈએ ? એક વિધવાની સાદાઈ અને એક સોવાશણની શોભા એક આરતમાં જ એછી જ વખતે કેમ હોય !

જયસે મીઠી પાનીસે કરતાર રચી તનકી પુલવારી,
લાજમ હય અયસે હર જન કો આપ સજે મનકી પુલવારી;
ધર્મ, દયા, ઉપકાર, દાન, સત, ગુન હય સજજનકી પુલવારી,
મનકા ગુલશન હરા સદા, દો દીનકી જોમનકી પુલ વારી.

હિલાસા પત્ર ૧૧ મો.

“Know then this truth, enough for men to know,
Virtue alone is happiness, below.” *Pope*

“તો પછી મનુષ્યોને જાણવા માટે જે પૂરતું છે તે આ સત્ય જાણ કે નીચે (અહીંઆં—દુનિયામાં) સદ્ગુણ જ માત્ર સુખ છે.”—પોપ.

ઉર્મિલા! ઉર્મિલા! તું શું એમ સમજે છે, કે પુરૂષ ઉપર સ્ત્રી કરતાં ઓછું દુઃખ પડે છે? શું તું એમ જાણે છે, કે સ્ત્રી ઉપરનું આળ આલ ફાટે તેવું છે, ને પુરૂષ તમાંથી છૂટો છે? ના, ખરેખર ના. પુરૂષો ઉપર ઘણાં આલ ફાટે છે. એક ગમથી પૈસા જતા રહે, ઘરન આગ લાગે, ખેતર ઉપર ખીજો જ દાવાદાર ઉભો થાય, દીકરો કેદમાં પડે, તેના ઉપર ફોજદારો ગુન્હાના આરોપો અદાલતમાં મૂકે, એવામાં ખાયડી ખાટલે પડે ને મોટી છોડી રડાઈ બેસે, ને નાની દીકરીને ઘણી છાંડી મૂકે, અને તેને ક્ષયરોગ લાગુ પડે. આવી આવી સામટી મુશ્કેલીઓ આવી પડે તે વેળા તેને હિલાસો કોણ આપશે, ને કેવો આપશે? કદાચ તે વેપારમાં ખોટ ગયાથી પાચમાલ થશે, કિંવા સ્ત્રી જરકર્મી નીવડવાથી તો ભારે દુઃખ લાગશે. આવાં આવાં ખરેખરાં દુઃખો વેળા હિલાસો દેવાની લોકોને દેવ ક્યાં છે? મરણ થાય તો જ હિલાસાપત્ર લખવાનો ચાલ પડવાથી પુરૂષની ખરી મુશ્કેલી તો તેને પોતાને એકલી જ સહન કરવાની રહે છે. પરંતુ ‘ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો’ એ કહેવત પ્રમાણે ચાલવાથી પેલા દુઃખી રાજાની પેઠે તેનો પણ ફક્કાડો ફરી જશે. “ફરે કપાળ, તો શું કરે ભૂપાળ?”

એક ખંડિયા રાજાનું કલમ ઘડતાં હાથનું આંગળું કપાયું. સર્વ કોઈ હિલગીર થયાં, પરંતુ રાજાખંડિતે હસીને કહ્યું, “સારું થયું!”

એ વચનથી રાજાને પંડિત ઉપર ગુસ્સો ચઢ્યો. વળી પાછી તે રાજાની રાણી મરણ પામી, ત્યારે તો તમામ રાજ્યમાં દિલગીરી ફેલાઈ. જ્યારે રાજપંડિત મહેલમાં આવ્યો ત્યારે રાજાએ તેનાથી કાંઈ દિલાસો મેળવવા રડીને કહ્યું:—“મારી પ્રિય રાણી મરી ગઈ, પંડિતજી!” પંડિત કહે:—“ઘણું સાડું થયું.” આથી રાજાને વિશેષ રોષ ચઢ્યો, ને અદેખા કારભારીઓએ વધારે ભંભેરણી ચલાવી. આમ કરતાં દેવયોગે રાજાનો દીકરો હતો તે પણ મરી ગયો. એટલે રાજાના દુઃખનો પાર રહ્યો નહીં. એટલે તેણે શાસ્ત્રના કાંઈ પવિત્ર મંત્રો સાંભળી દિલાસો મેળવવાની જિજ્ઞાસાથી દરબારમાં બેઠેલા પેલા રાજપંડિતને પોતાનો એક પૂરો પુત્ર મરી ગયાનો ખબર નાસીપાસીથી કહી. પંડિત કહે:—“એ તો વળી બહુ જ સાડું થયું.” રાજાએ ખિન્ન થઈ પંડિતને શહેર બહાર લઈ જઈ મારી નાંખવાનો હુકમ કર્યો. પછી તે રાજપંડિત પોતે જ રાજાનો હુકમ ઉઠાવવા સાડું સવારના પહોરમાં જલ્લાદને ઘેર જવા સાડું બારણું ઉઘાડવા લાગ્યો. પરંતુ તે ન ઉઘડવાથી બારણાંને લાત મારી. એટલે તે બારણું સમેત દિવાલ પંડિતના પગ ઉપર પડવાથી પંડિતનો પગ ભાંગ્યો, અને તે ખાટલે પડ્યો. એવામાં બીજો એક બનાવ એ બન્યો, કે સામ્રાજ્યના શહેનશાહની રાજધાનીના નગરના તળાવનું પાણી સુકાઈ ગયાથી તે તળાવમાં જો કોઈ ખત્તિસા ખંડિયા રાજાને કાપવામાં આવે તો તળાવ પાણીથી ભરપૂર થાય એવું પંડિત લોકોએ કહ્યું. બાપડો પેલો ખંડિયો દુઃખી રાજા હેરાન થઈ પડ્યો હતો, ત્યાં અધુરાંમાં પૂરું તેને જ એવું બાદશાહી ફરમાન મળ્યું, કે તળાવમાં કપાવા સાડું તરત હાજર થવું! ગભરાયેલા રાજાએ પંડિતને ઉચકાવી મંગાવી કષ્ટની વાત કહી, ત્યારે પંડિતજી બોલ્યા:—“હવે તો અત્યંત સાડું થયું!” આ દુઃખાર્પક વેણથી રાજાને મહા દુઃખ થયું, અને પોતાને મરવા જવાનું થતાં આ કૂર પંડિતને રસ્તામાં જ ઠાર મારવાના ઇરાદે પોતાની સાથે લઈ ચાલ્યો. રસ્તે ચાલતાં રાજપંડિતે રાજાને કહ્યું:—“અંતે સાડું જ થશે!” આખરે ખંડિયા દુઃખી રાજાને

તળાવમાં લઈ જઈ કાપવા કાઢ્યો ત્યારે રાજાના પંડિતે સામ્રાજ્યના પંડિતોને કહ્યું, કે “શાસ્ત્ર પ્રમાણે અમારો રાજા ‘અત્તિસો’ કહેવાય નહીં. જેના શરીરે ઘા પડ્યો હોય, જે રંડાયેલો હોય, અને જેનો એક પૂરો પુત્ર મૈયન થયો હોય તે અત્તિસો કહેવાય નહીં. એની આંગળી ગઈ છે, ખાંચડી મરી ગઈ છે, પુત્ર વગરનો છે. માટે એને કાપવાથી અનર્થ થશે.” આ વાત સાંભળી સમ્રાટ રાજાએ પંડિતને કહ્યું:- “હું તારા રાજાને હવે કાપીશ નહીં, પણ તળાવ પાણીથી ભરપૂર થાય એવું કાંઈ કરો !” આ ઉપરથી પંડિતે મંત્રોચ્ચાર કર્યા, અને તળાવ છલાછલ ભરાઈ ગયું ! પાદશાહ ખુશી થયો, અને ખંડિયા રાજાને પોતાની પુત્રી પરણાવી કેટલુંક રાજપાટ પણ આપ્યું, અને ખંડિયાની માંથી મુક્ત કર્યો. રસ્તે પાછા ફરતાં પંડિતે ખંડિયા રાજાને કહ્યું:- “તારા ઉપર ઉપરાચારી દુઃખો પડ્યાં તે વેળાએ મેં કહ્યું હતું કે, બહુ જ સારું થયું, તેનો મર્મ આ જ છે.” પછી રાજાને નવી રાણીને પેટે ચાર પુત્રો થયા અને સુખ રૂપ નાજય ચલાવ્યું, ને પંડિતને નવાગ્ર નાંખ્યો કહેવાનો સાર એ જ, કે દુઃખને અતે સુખ છે, પછી તે રાજાનું દુઃખ હો, કે ફકીરનું હો.

આ વાર્તા ઉપરથી હે ઉમિલા ! તમે માનજો, કે ઘણાં કષ્ટ ખમવાથી ઘણાં સુખો, આ નહીં તો આવતા જન્મમાં મળશે જ.

તું કહેશે કે:- “મેરે દહેં જીગરકી ખબરી નહીં, મેરે દહેં જીગરકી ખબરી નહીં” પરંતુ સોકડીસ કહી ગયો છે કે, “દુનિયામાં સઘળાં માણસો ઉપર જે અવારનવાર દુઃખો પડે છે, તે સઘળાં દુઃખોને જો આપણે જાહેરમાં ખુદ્દાં મૂક્યાં હોય, અને તેઓનો મોટો ઢગલો કર્યો હોય, અને પછી તે સર્વને કહ્યું હોય કે ભાઈઓ ! એમાંથી તમોને ગમે તે, તમોને જે હલકામાં હલકું દુઃખ લાગતું હોય તે પસંદ કરો, તો માણસ જાતનો મોટો ભાગ કોઈ કોઈ દુઃખ ઉઠાવી જશે, કારણ કે તે જોશે કે બીજા લોકોનાં દુઃખો તેઓની હાલતે જોતાં કાંઈ જેવાં તેવાં નાનાં નથી.”

જેઓ સુખી ને આખરૂવાળાં દેખાય છે, તેઓ કાંઈ જન્મથી જ સુખ ચાવતાં ઉછરેલાં નથી હોતાં. ભલભલાં સુખી કહેવાયલાં માણસો ભલભલાં સંકટો, જેહમતો અને જ'નળો ઉઠાવી પોતાના જાતિ ઉઘોગથી જ સુખી થવા પામ્યા છે. સુખી કહેવાયેલો રાજકવિ ચાંસર ખાલ્યાવસ્થામાં સિપાહગીરી કરીને હજારો દુઃખ વેઠીને જ સુખી ગણાયો હતો, તેવો જ જગબત્રિસીએ ચઢેલો સુખી કહેવાતો હતો, પણ તેને સુખી માનનારાં લોકો જાણતાં ન હોતાં કે, તેણે હાડમાર થઈથઈને લોર્ડ ડેપ્યુટી ઓફ આયરલેન્ડના મુનીમની નોકરી બજાવી હતી અને દુઃખના દહાડા પૂરેપૂરા અનુભવ્યા પછી જ સાહિત્યમાં પાછળથી વધ્યો હતો, અને દરેક રીતે સુખી લેખાયો હતો. ગરીબ બાપડો દુઃખી મીટ્ટન! તેણે નામરતી વળતે જ 'સુખી મીટ્ટન' શબ્દો સાંભળ્યા હતા. તે પ્રખ્યાત કવિ થયો તે પહેલાં પંતુજી હતો, ને નાની નિશાળમાં છોકરાં ભણાવતો હતો અને સંસારના દરેક ઝઘડામાં ભારે વિપત્તિઓ વેઠી, આંખે અપંગ, ને કલાંઠ બાયડીથી ઝીખાઈ ગયેલો આખી જીવન-ભર દુઃખી હતો. તેના ઉપર બેહદ વિપત્તિ વીતી ચૂકી તે તેણે શોષી; કેમકે

બની બની નહિ, નહિ બને, ખરી એ જ છે વાત;

ખીજે કાંઈ ઉપાય નહિ, સહેવું સર્વે જાત.

જે કાંઈ આપણી ઉપર ગુજરે તેમાં સહનશીલતા રાખવી, એ જ ખરો ઉપાય છે. સહન કરવું તે આપણા નશીબને જિતવા બરાબર છે.

Beware of desperate steps; the darkest day,

Live till to-morrow, will have passed away.

“સાહસિક પગલાં ભરતાં ચેતતા રહેજો; આવતી કાલ સુધી જીવતા રહો અને ખરાબમાં ખરબ દિવસ પણ, પસાર થઈ જશે જ.”

“આજકા દિનભી કલ ગુજર જાયગા” ભૂલ તો દરેક ઈનસાન કરે.

જે ઇનસાન ભૂલ નહીં કરે, તે કાંઈ મેળવવાનો નથી. પણ ભૂલ એક વાર થાય તો ભૂલ, બીજી વાર થાય તો ગુનાહ, એમ સમજી જે સ્ત્રી ભલી થવા સાડી જીવે તે અંતકાળે સુખી જ સમજવી. સંસારની માયામાં પડી, ઇશ્વરને ભૂલી જવાથી જ લોકો હેરાન થાય છે. આ ત્રણ પાંચ દહાડાની દુનિયાનો રાહઘાટ એવો જ ચાલ્યો જવાનો. ઉર્મિલા! આ ક્રમ તું સમજીને ગાતી રહે કે,

આયે નહીં કાંઈ સાર જગતમેં પાયે, નહીં કાંઈ પાર જગતમેં—આયે.

પરે રહે મધકી મખખી બન, ફસકે દુનિયા દાર જગતમેં—આયે.

ભગ લેના હર નામ હમેશાં, તજકે હર વ્યવહાર જગતમે—આયે.

સહનશીલ સ્વભાવ નહીં ધરાવનારાં ઇનસાનો હેવાનની માફક હેરાન થાય છે. એક અસંતોષી માણસે પોતપોતાને જ પૂછવું જોઈએ, કે કોની સ્થિતિ સાથે પોતાની હાલત તે અદલાબદલ કરવા ચાહે છે? તે અસંતોષી એક માણસની તંદુરસ્તી, અને બીજા ત્રાહિત માણસની દોલત, અને ત્રીજા જૂદાજ માણસનું ઘર લેવા તૈયાર થશે. જે એક દુઃખી માણસે પોતાની હાલત, પોતે માની લીધેલી બીજા માણસની સુખી હાલત સાથે અદલાબદલ કરવાની ઇચ્છા હોય તો તેણે તે માણસની દરેક પ્રકારની હાલત સાથે અદલાબદલી કરવી જોઈએ. પણ એકની ખેરી ગમે, અને તેનો કંકાસ નહીં ગમે; બીજાની દોલત ગમે પણ તેનો નજલો નહીં ગમે, એમ કાંઈ બને? જે તે સુખી દેખાતા માણસની તંદુરસ્તી લેવા તું ઇચ્છા રાખતો હોય, તો તેની ઘરબાર વગરની સ્થિતિ પણ સાથે લેવા તૈયાર થા. જે એક પૈસાદારની હાલત તને ગમતી હોય, તો તેના માથાનો દુઃખારો લેવા તારે તૈયાર રહેવું જોઈએ. કેમકે અદલાબદલી કરવી ત્યારે તો બધી જ સ્થિતિની કરવી. બ્રાહ્મણની લિશ્તુક સ્થિતિનો એક મોતીગૌરી ધિક્કાર કરે છે ને બ્રાહ્મણને ઘેર જન્મ લઈ પ્રખ્યાત થયેલા જસ્ટીસો રાનાડે ને તેલંગ જેવા પુત્રો પેદા થવાનું

તેને બહુ ગમે છે. મોખેદકુળમાં સાસરું મેળવવાને એક નાનું છણકો અણકો મારે છે, પરંતુ મોખેદને ત્યાં જન્મેલા જન્મશે-દજી ટાટા, સર શ્રીરોજશા મેહતા, વિગેરે ઘણા નરો હિંદમાં થયા છે તેના જેવા પુત્રો પેદા કરવાની તે ઘણી હોંસ રાખે છે. હિંદુસ્થાનની લડાઈઓમાં નામ કાઢનારા લોર્ડ હારડીંગ, કર્નલ એડવર્ડસ અને મેજર હોડસન એઓ ક્રિશ્ચિયન બ્રાહ્મણોના બેટા હતા, પણ નામદારી કરવા પહેલાં કઈ ઉમરાવળદી તેમનો હાથ પકડવાને લલચાઈ હતી? અર્થાત્ સાડું તેટલું મને હજો, ને માડું એટલું બીજાને હજો; એ સ્વાર્થી ને આપમતલબની પ્રાર્થના ઈશ્વર કેમ સ્વીકારશે?

જો પેલી જહાનમાંથી બે ફરેસ્તાઓને ઈશ્વરી આજ્ઞાથી આ દુનિયામાં એકને રાજા તરીકે અને બીજાને તે જ રાજાના મહેલ્લાઓનો કચેરો કાઢનાર તરીકે મોકલવામાં આવે તો પણ એક બીજા સાથે પોતાની પદવીની અદલાબદલી કરવાને તેઓ કદિએ મન કરે નહીં; કારણ એકેકથી તદ્દન ઉલટા ઓઢાઓ ભોગવવા છતાં તેઓનાં ખાલેશ અંતઃકરણો એક સરખી જ પવિત્ર અને ખ્યારભરી લાગણીથી ધગધગે છે. એવી જ લાગણી મનુષ્યોએ મનુષ્યો ઉપર રાખવી જોઈએ.

નીચા કુળનો હોય તે કુળવાનની અદેખાઈ કરે છે; કંજુસ દાતાની; કપટી ભોળા માણસની; દરિદ્રિ ધનવાનની; કડપની સ્ત્રી સડપની સ્ત્રીની; પાપી ધર્મીની; ને મૂખ વિદ્વાનની અદેખાઈ કરે છે. પણ કપાળ કૂટવે નશીબ નહિ સુધરે. તેઓ તો પોતાની જેની તે હાલ-તે જ જીવવાનાં ને જેની તે જ હાલતે મરવાનાં.

હે ઉર્મિલા! તું પોતાને વિષે બડાઈ ના કરતી; નહીં તો તારી ઉપર લ્યાનત વરસશે. બીજાની મશ્કરી ના કરતી, કાં કે તે ધાસ્તી-ભરેલું છે. વગર તોડેલું દુઃખ કેમ આવી ઉભું રહે છે તે જો તારે જોવું હોય તો ઉપલા બન્ને દુર્ગુણ અજમાવી જોજો! તારા સહ-

ગુણોને અસ્થિર હાલતમાં અને મક્કમ હાલત વગરના રહેવા દર્શાવે,
તો તારી ગમે એવી લાયકી છતાં તું રૂશવા થઈશ. કોની માફક!
કે જેમ શેરીડન રૂશવા થયો હતો તેની માફક. કહેવાય છે કે,
તેના સદ્ગુણો અસ્થિર અને અચોક્કસ રહેતા. જે તેમ નહીં હોત
તો એ તો આખી દુનિયા પર રાજ્ય કરત. સદ્વર્તનમાં ફેરફાર
પડ્યાને લીધે તેનું વાક્યાતુર્ય અને અલૌકિક બુદ્ધિ પણ નકામાં
જેવાં થઈ પડ્યાં હતાં. તે સંસારવહેવારમાં અને રાજપ્રપંચમાં
તો ભલભલાને આંજી નાંખતો અને રમુજ આપતો, પણ તેના
મતનું કે શબ્દોનું કાંઈએ પ્રયોજન ન હોતું. ડરીલેનવાળો કેહ-
વતરૂપી ચેષ્ટાખેર પણ પોતાને શેરીડન કરતાં ચઢીયાતો બાણતો
હતો. એક વખત ડેલપીની નામના મશ્કેરાને નાટકશાળાના ધણીએ
પૈસા બરાબર નહીં ચુકવતાં કોર્ટમાં તેનો કેસ ચાલ્યો.
ધારાશાસ્ત્રી મી. શેરીડન, ડેલપીનીની ટીકા પર ઠેકડી
કરવા લાગ્યો; કે ડેલપીની પોતાનો મહાન મશ્કેરાનો દરજ્જો ભૂલી
બય છે! ડેલપીનીએ જવાબ વાળ્યો, કે મોંસ્યર શેરીડન! ખચિ-
ત જ નહીં, હું તે ભૂલી ગયો નથી, હું બરાબર સમજું છું કે
તમારી ને મારી વચ્ચે શો ફેર છે? તમો મારા કરતાં કુળમાં, કુટું-
બમાં અને કેળવણીમાં ઘણા જ શ્રેષ્ઠ છો. પરંતુ જીંદગી ભોગવવામાં,
ચાલચલાણમાં અને સદ્ગુણી વર્તણૂકના સ્થિરપણામાં હું તમા-
રાથી જરૂર જ ચઢીયાતો છું! માટે હું ઉર્મિલા! આ સંસારમાં તને
સદ્ગુણ સાચવતાં ગમે એવી હાર મળે તોએ તું ડગમગતી ના.

હરિજન તો હાર્યા ભલા જિતન દે સંસાર;

હાર્યા જન હરિસે મીલે, જિત્યા જમકે દ્વાર.

દિલાસા પત્ર ૧૨ મો.

“Why lose we life in anxious cares
To lay in hoards for future years?
Can these, when tortured by disease.
Cheer our sick hearts, or purchase ease?
Can these prolong one gasp of breath,
Or calm the troubled hour of death?”

Gay.

“લવિષ્યનાં વર્ષો માટે સંગ્રહ કરવાની ચિંતાભરી જાનખોમાં આપણે શા સારુ જીવન ગુમાવીએ છીએ? રોગથી પીડાતા હોઈએ ત્યારે શું એ પૈસા આપણાં દર્દી હૃદયોને આનંદ આપી શકશે? આપણી જીંદગીને માત્ર એક શ્વાસોચ્છવાસથી પણ લાંબાવી શકશે? અથવા મૃત્યુના કષ્ટમય સમયને શાંત કરી શકશે?”—જો.

હે રંગીલ! હવે તું નામનો જ રંગીલો રહેલો છે. તું તવાતો કેમ જાય છે? તું સુકાતો કેમ જાય છે? શું? અન્યાય થયો? શું? દુશ્મનો તારી નિંદા ચલાવે છે? શું? પૈસા વાપરી ખાધાથી ખાખાવ-લખો થઈ ગયો? તો મને કહે કે, લોકો શ્રીમંતો માટે શું બોલે છે? ફલાણો પૈસાદાર છે; ફલાણો જરદાર છે; અમુકની પાસે કરોડ છે; ને તમુક તો લાખોની મીલકત ધરાવે છે. આવાં આવાં વાકયો લોકો બોલે છે, પણ એમ તો નથી કહેતાંની, કે પૈસો ધરાવવે અને વાપરવે પણ ફલાણો શ્રીમંત છે! બાઈબલમાં તો તે વાંચ્યું હશે કે પૈસા જ કાંઈ ખરાબીનું મૂળ નથી, પણ પૈસા મેળવવાનો ચડસ એ જ ખરાબીનું મૂળ છે. તું ગરીબ થયો, તો ગરીબ જોડે જ નસાંબધો ન થઈશ. વખત વાંકો છે. કહ્યું છે, કે

સજ્જન! સમા બિચારીએ, અપના કુલકી રીત
ખરાખરીસે કીજીએ, વિવાહ, વૈર, ઐર પ્રીત.

તન, મન, ને ધન અર્પણ કરનાર બર્કાલી વિષે તો તને એક
વાર કહેલું હતું. દક્ષિણ હિંદુસ્થાનમાં બુગડાઓમાંથી રેલ્વે નાંખ-
નાર થળઘાટવાળો મી. બર્કાલી, પોતે આરંભેલું કામ થોડા જ દહા-
ડામાં પૂરું થયેલું જાતે જોઈને આનંદ પામવાનો અભખરો રાખતો
હતો. પણ ને કામ સંપૂર્ણ થયાની થોડાક દહાડા આગમ્ય જ તેનું મરણ
નીપજ્યું. કેવો કંગાલ! લાલી, બુરી વિગેરે કેન્ચ રાજ્ય હિંદમાં
સ્થાપનારા મોટા શ્રીમંતો આવ્યા. ઘણી જેહમતે પોતાના જરના
જેરે રાજ્ય મેળવ્યું, તે સર્વ સ્થાપકો ગાંડનાં ગોપીચંદન કરી
ફકીરની હાલતને પામ્યા, અને ફ્રાન્સ ગયા ત્યારે કેન્ચોએ દરેકને
ગેરધન્સાફ કરી માર્યા. તે લોકોએ પોતાનાં ચોવડાં દુઃખો કેમ સહન
કર્યાં હશે? લાર્ડ હેસ્ટીંગ્સ અને લાર્ડ ક્લાઈવ જેવા બ્રિટિશ શેહ-
નશાહતનો હિંદમાં પાથો નાંખનારાઓ બદનામી અને નિંદાના આરો-
પોમાં આવ્યા, તેમનાં દુઃખોની તું યાદ કર રંગીલ! માર્યો
માર્યો ના કર.

હે રંગીલભાઈ! પારસીઓના જમાને—સરદારો રૂહશાહ
રૂસતમજી જીજીભાઈની પડતી; બેહેસ્ત બેહેરે દાદાભાઈ વહાડિયાનું
ભાંગલું; જીન્નતનશીન ખરશેદજી ફરદુનજી ઉપરની આફત, એ
સર્વનો ખ્યાલ તેઓની આગલી બાદશાહી બહોજલાલી સાથે
સરખાવીને તું કહે, કે તારાં દુઃખ તેઓની ખરાખર કહેવાય? નહીં જ.
ઘણું જ દુઃખ તું સજ્જડ ખા. ભારે વિપત્તિમાં તું સખ્ખર ખા.
આફતોમાં જ તું સકકર ખા. મુશ્કેલીમાં તું સફફર કર. આ ચાર
નુકતા અજમાવ, ને ગમગોઝર રહે. કેમ કે દરેક ઇનસાન પોતાના
સંસારમાં કેટલો સુખી છે, ને કેટલો દુઃખી છે, તે તો તેનું મન જ
જાણે છે. પૈસા ગયાનો કે ઘરમાંથી આદમી ગયાનો તું ગમ ના ખા.

“જમીનથી ઉઠાવો ગગનપર અશમ, રયોમંદ ખુરશેદ થાશે ખતમ.
 યશે માહ સેતારથી ઝીરો ઝખર, ખરો જીવેદાની મીનોઈ પેદર.
 કહી આગમાં જેમ ખીલી હરી, રહી વાર થોડો પડે છે ખરી;
 અહીં આવે જે જય તે સર ખમર, ખરો જીવેદાની મીનોઈ પેદર
 અરે દિલ! ન ખા મોતથી કાંઈ ગમ છે, બરલક થવું એક દહાડે ખતમ.
 સદા નેક, તો શાની રાખે શીકર, કદિ ના વિસર તું જ મીનોઈ પેદર.”

રંગીલ ! હવે રથું તાંડે નિદાનું દુઃખ. નિંદાના દુઃખથી તો તું પીડાતો જ ના. નનામા કાગળોમાં તારી બદગોઈનું ઘણું હશે, માટે તે વાંચવાની તસ્દી લેતો ના વાંચીશ એટલે જ તારા દુશ્મનનું તો ધાર્યું થશે ને તું વગર કારણે દુઃખી થશે. કર્મનાં ફળની જે તને ખાત્રી જ હોય, તો “સજ્જનસે દુર્જન ભલે, કે પરનિંદા કરત; દુર્જનકું ઉધારત આપે, આપે નરક પડત.” બદગોઈ અને નિંદા કરનાર તો આપણી વહાલામાં વહાલી માવતર કરતાં પણ અધિક વહાલો છે. એક માનું પોતાના બાળક ઉપર ગમે એવું હેત હશે, ગમે એટલી પોતાનાં બચ્ચાંને લાડ લડાવતી હશે, પણ તે માતાને તું કહેની, કે એ ઝાડે ફરે છે ત્યારે તું હાથે ધોવાને બદલે જીલે તેનું મેલું ધો! કદિએ કોઈએ માતાએ એમ કીધું નથી ને કરે પણ નહીં. અહા! આપણો બાપડો નિંદાખોર તો આપણો મેલ પોતાની જીલે ધુએ છે! તેથી તો મા કરતાં અધિક નિંદાખોર છે. ગમે એવી બદગોઈથી ગમે એવાં આળ તારા ઉપર આવે પણ પરમેશ્વરની મહેરબાની હશે તો વિકૃત તે સુકૃતિ થઈ જશે.

રંગીલ ! તને ખબર છે કે? ઘણી વાર નિંદા, ચુગલી, અદેખાઈથી જેઓને સતાવવામાં આવે છે. તેઓનો વખત એવો ફેરનાઈ જાય છે, કે નિંદાની જાળમાં ફસાયેલાઓ જ ઉલટા કીર્તિવંત થઈ પડે છે; ને જેઓ ચાલુ સતામણી કરી તેવાઓને સતાવવાનો ધધો લઈ બેસે છે, તેઓ અપકીર્તિને પામે છે. ટેસો તો કીર્તિ મૂકી ગયો, પણ

તેને નિંદીને કેદમાં નાખાવી સતાવનાર ફેરાસનો ડયુક ઓલફ્રેન્સો ક્યાં યાદગાર રહ્યો છે? તે નિંદક તો નર્કનું ખાસડું જ લઈ જવા પામ્યો. નિંદાખોરના હાલ આવા જ થાય છે; ને પણ શીલરના સાંબંધમાં બન્યું છે. તેને સતાવનાર અને તેની અદેખાઈ કરી તેના ઉપર સીતમ ગુબ્બરનાર ચુગલખોર વર્તે ભ્રમગર્ભો આંડ ડયુક જેટલો હીણાઈને અપકીર્તિને પામ્યો, તેટલો જ સીલર તો ઓર પ્રખ્યાત થઈ કીર્તિવંત થયો. અદેખા શત્રુઓ અને ચુગલીખોર નિંદકો હંમેશાં કાળું મોંદું લઈને જ દુનિયામાંથી ફૂચ કરી ગયા છે. અને જે બાપડાઓને સતાવવામાં આવ્યા હોય તેઓ કીર્તિ રળી ગયા છે. દુઃખ તેને ઘણું છે, કે જે અવિચારી આદમી પોતાની જીભ ઉપર કાબુ રાખી શકતો નથી; મનમાં આવે તેવા મોહથી જીભ બગાડી, સામાના હૃદયને દાઘ લગાડે છે તેને તેનો બદલો તો મળવો જ જોઈએ. “Stones and idle words are things not to be thrown at random. પથ્થર અને વગર વિચારના શબ્દો ફાવે તેમ ફેંકાય એવી વસ્તુઓ નથી.”

તારાથી પાપનું કામ થઈ ગયું હોય તો પસ્તાવો કરી પાછો ફર, પણ દુઃખી થઈ મુંઝાયાં ના કરતો. મોડો પસ્તાવો શા ખપનો? “અરે દિન પીછે ગયો, ઐર હરસુ કીયો ન હેત; અબ પછતાએ કયા હોવે, કે ચીરીયાં ખા ગઈ ખેત.” રહેમનો ખાવિંદ પંચ મહા-પાતક પણ દૂર કરી માફી બક્ષે છે, તે શું તારાં જ પાપ માફ નહીં કરશે? દીવાના ડખ્ખાની મેંસ ચઢેલી ચીમની તું સાફ કરશે તો જ ખરો ઉબશ આપશે, ને તને આનંદ થશે; તેમ તું તારા આત્મા રૂપી દીવાની શરીર રૂપી ચીમની સાફ રાખ, પાપ—દુઃખ દફે થઈ મુખનો જ પ્રકાશ જશે. લક્ષ્મી ચંચળ જાત છે.

રંગીલ! હવે રહ્યું તારું પૈસાનું દુઃખ બાકી. પૈસે ગરીબ થયો. તેનું તો તું દુઃખ માનતો જ મા. કેટલાક પૈસાદારો ડીટેક્ટીવોથી

અને પોલીસના નીચવ્યાં કરવાથી કેવા દુઃખી રહે છે, તે તું જાણે છે? “રખે પૈસાને ખાતર પોલીસ મારી આખર ઉપર હાથ નાંખવા કાંઈ આજ મૂકી પૈસા ઓકાવે,” એવી રાતદહાડે ભ્રમણા રાખનારા દુઃખી શ્રીમંતોની તે વાતો જાણી છે? ઘણા શ્રીમંતો છતે પૈસે કંગાળ ફરે છે, તે કોના ધાકથી? “પોલીસ મને પૂછશે, કે તું આટલા બધા પૈસા ક્યાંથી લાવ્યો? તેને હું શો જવાબ દઈશ?” એવી કલ્પિત ધાસ્તીમાં રહેનારા શ્રીમંતોનાં દુઃખ તું ગરીબને ક્યાંથી ખબર હોય? ગ્રીસની રાણી પાસે એક આલબમ છે, જેમાં યૂરોપના રાજાઓએ દુઃખનાં વર્ણન લખેલાં છે. તેમાં જરમન કયસરે જણાવ્યું છે કે, “સર્વથી મોટામાં મોટું દુઃખ એક રાજા થવાનું છે!” અને દુઃખના ખ્યાલ વિષે સ્વીડનના રાજાએ જણાવ્યું છે કે, “ટાઇટ ખૂટો પહેરવાથી થતાં સંકટ ઉપરથી દુઃખ શું છે તે સમજી શકાશે.” આ ઉખ્યાલું ઘણું સરસ છે. જો તેનું તાત્પર્ય તમે વિચારશો તો સમજાશે કે “મારું-મારું”—એ સૂત્રથી જ દુનિયા દુઃખી છે. તારું કાંઈ નથી, માટે ઈશ્વરને પાછો કહી દે, કે “તારું-તારું”—જે કાંઈ છે તે “તારું-તારું” જ છે.”

ન બોલો મેરા મેરા, ન તેરા, ન મેરા, ન બોલો મેરા મેરા,
હો જમકા જે ફેરા તો તેરા ન મેરા, હો સફેરા બસેરા.—ન બોલો.
મુન્દર ચેહ બાગ ડેરા, ચન્દર દે માગ તેરા,
મન્દર મુરખ અંધેરા, હો જમકા જે ફેરા, તો તેરા ન મેરા.—ન બોલો.
કોન દુનિયામેં કહો છંદએ જાવીદ રહો.

ખીત્રો આદમ ન રહો જમ, ન જમશીદ રહો.

દુનિયાસે જનસે જાનિયે, જાના હય એક દિન કહેના ચેહ

માનીએ, જાના હય એક દિન—ન બોલો!

મોત? અરે તેના ભવિષ્ય માટે તું શા સાડું સૂકાય છે? સુરતથી મુંબઈ ગયા એટલે તમારું સુરતમાં મરણ થયું ને મુંબઈમાં તમારો

જન્મ થયો. એ જ રીતે તમે મરણ વિષે વિચારી લ્યો. સ્થળાંતર કરવું અગર એક હાલતમાંથી બીજી હાલતમાં જવું એ કંઈ મોત નથી; એ તો સ્થિતિ દર્શાવનારું નામ તે 'આદમીએ પાડયું' છે. જીંદગી એ તો કંઈ જ નથી. હું મેંશાં વહેતા જ રહેલા ઝરા ઉપરનો તે તો પરપોટો છે, જે જરા વારમાં કુટીને નાબુદ થઈ જાય છે. જીંદગી એવી પરપોટા જેવી ક્ષણિક છે ખરી, તોએ તે બહુ ઉપયોગી છે. તે પરપોટો પૃથ્વી ઉપર પેદા થાય છે ખરો, પરંતુ તેમનો પવન સ્વર્ગવાસી છે, અને સ્વર્ગના સાહેબના પોતાના હમનો બનેલો છે. એ જ પરપોટા ઉપર સારાં કે માઠાંનો ભવિષ્યનો આધાર રહેલો છે.

સુખ શું પૈસામાં સમાયું છે? એમ હોય તો લક્ષ્યાધિપતિઓ માંદગીના બીજાનેથી ઉઠી કઠીયારાનો લાકડાંનો ભારો ઉચકવા કેમ તૈયાર થયા? સુખ શું બચ્ચાંછોકરાંમાં ભરાયું છે? એમ હોય તો ઘણાં દીકરાદીકરીવાળાં રાતદહાડો હાથ અફસોસ કરતાં કેમ માલમ પડે છે?

“યા દવલકો ઇકબાલ હમે પહેના જરી ઝૌર આદલા
મસનદ સુનેરી દી બિજા, કમ ખવાયકે તકયે લગા;
આખિર ન વોહ દવલત રહી, ના અપના વોહ ઘર રહા;
મસનદ કહી જાતી રહી, તકિયા કહી શીરતા ફિરા.
યા અશતોરકે કાઠ થે, ઝૌર એશકે અસયાય થે,
સાકી સુરાહી ગુલબદન, જમે સરાયે નાય થે;
યા એકસીકે દદસેં, એદાલ થે ખેતાય થે;
આખિર જો દેખા દોરતો સખ કુછ ખ્યાલો ખ્યાય થે.
થા એક દિન વોહ ધુનકા નિકલેગા જાય અસવાર હો,
હરદમ પુકારો થા નકિય આગે ખેડો પીછે રહો.”

બંધનમાં એ સર્વ તને બાંધી લે છે. એ તો દૈવલતકા ખેલ હો. જંજીર નામે જ ખરાબ. લોખંડની હો, કિંવા રૂપાની હો,

પણ જ'જીર તો હાથેને બાંધીને ગુલામ કે કેદી જ કરે છે. પૈસો એ હાથવોયનો વારસો છે; તેની સાથે કાળજી અને ગરીબાઈ બેડાયલી છે. ઘણા શ્રીમંતો પૈસાને ગુલામ તરીકે વાપરતા નથી, પણ પૈસો તેઓને ગુલામ તરીકે વાપરે છે. પૈસા સંબંધી ગરીબ માણસને જેટલું દુઃખ છે, તેના કરતાં દશ ગણું દુઃખ પૈસાથી પૈસાદારને છે. હાપણ સાથની દોલત જ સુખ આપે છે. રસકીન કહે છે તે ઠીક લાગે છે કે; એક ન્હાના ઘરમાં વસીએ, ને વૉરવીક કેસલ બેઠીને આનંદ પામીએ, એ સ્થિતિ દુઃખલરેલી છે થોડી ચીજો માટે ઇચ્છા કરવી, અને ઘણીને માટે ફીકર રાખવી, એ મનની નબળાઈ છે. શેકસપીઅર કહે છે તેમ,

If thou art rich, thou art poor;
For, like an ass whose back with ingots bows,
Thou bear'st thy heavy riches but a journey
And death unloads thee

(જો તું ખરેખર પૈસાદાર હોય તો તું ગરીબ છે, કારણ ભાર લાદેલા એક ગધેડાની માફક તું તારો પૈસા રૂપી ભારે ભાર થોડી મુસાફરી દરમ્યાન વહે છે અને મરણ તેને તેમાંથી મુક્ત કરે છે.)

શેનગારનીયર, માર્શલ બ્યુગ્યોદ, માર્શલ રેન્ડન જેવા શૂરા સરદારોને પ્રથમ તો અત્તને અને દાંતને વેર હતું. તેઓ પહેલાં તો નિર્જીવ, પગારે સિપાઈ તરીકે રહ્યા હતા, અને માળાપ પણ જેવીતેવી ચીથરેહાલ સ્થિતિનાં હતાં. પણ પાછળથી આ દીકરાઓ તો નામાંકિત થયા. ગરીબાઈમાં ઉછરેલા અને કંગાળઘરે જન્મેલા ઘણા નરો ઘણી મુશીબતો અને સંકટો વેઠી આપબળે આગળ વધી નામદાર થયા છે. તેઓએ ગરીબાઈને રડયાં કીધી હોત, તેઓ મુશીબતોથી પાછા હટી ગયા હોત, તો તેઓ ભાગ્યે જ કીર્તિવંત કારકીર્દિ પોતાની પાછળ મૂકી ગયા હોત. ઇંગ્લેન્ડની પાર્લામેન્ટ એવાં ગરીબ

માખાપોનાં બચ્ચાંઓથી હું મેશાં ઉભરાઈ જતી આવે છે. જેઓને આવી રાજ્યસલામાં લારે માન મળ્યાં છે, તેઓ દુઃખી દહીં માખાપને ત્યાં ઉછરેલાં હતાં. કેટલાકોએ તો જાતે જ સંકટ ને આકૃત વેડ્યાં હતાં. આવા દાખલા ને દલીલ શું એક રંગીલને દિલાસો આપી નહીં શકશે? તારાં કર્મ તને તારશે કે મારશે.

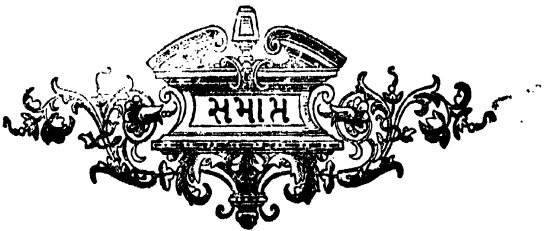
રીજક મોત કર આપને, નહીં દુનકે હાથ;
સંગ ફીરે ડગ ચાંતરે, રહે અવિચલ સાથ.

માન ને કીર્તિનો તું ગુલામ થઈશ નહીં. રંગીલ! એ બહુ ખેડીઓ જો તું પહેરીશ તો જન્મનો જ બંધાયો જાણજે. ઈગ્લાંડનો પેલો દેશહિતકારી લોકરક્ષી, પ્રજાપ્રિય મહાન નર મરહુમ મી. ગ્લાડસ્ટન, જેને ઈંગ્લાંડમાં તાજ વગરનો પાદશાહ અને ખેતાબ વગરનો માનવંત ઉમરાવ કરી કહેતા, તેણે તકલદી માન તરફ આડી નજરે જોયું નથી. તે પોતાની સ્વચ્છ જીંદગીનાં ઉંચાં કામો અને લલી નિષ્ઠાથી કરેલી રાજ્યસેવાથી ચોખંડ ધરતીમાં અમર નામ મૂકી ગયો છે. તેની ઝળકતી જીંદગી તે ઓગણીસમી સદીનો આખો ઇતિહાસ જ કહેવાય. તેના જેવી ઉમદા કીર્તિ અને ઉંચું નામ કોઈ કરેડોનો ધનવાન અમીર પોતાના જરના જોરે આ જમાનામાં જાળવી શકત નહીં. એનાં લલાં કામોની ખુબીથી સદાકાળ એની કીર્તિની માળા પ્રકાશતી રહેશે. એ ઉપરથી સમજવાનું છે કે આ દુનિયા ગમે એવી નાપાયાદાર હોય, પણ લલાં કામનો કરનાર આદમી અમર નામ મેળવે છે. બાકી માગીતાગીને માન-માણુઓ તો ટુકડા રોટી માટે લીખ માગનારા કરતાં નપેતર છે. સંતોષ રાખશે તો સર્વસ્વ મળશે.

“પ્રભુનાં દીધેલાં ધણાં સુખમાં છે, સખુરી જ સાથી ખરે દુઃખમાં છે;
રિયતિ માનવાની સદા છે અધુરી, પ્રપંચી પીડાઓ મટાડે સખુરી.”

ન્યુટનની માફક સખુરી રાખીને બીજાં તારા કરતાં જે નારંગીલ
હોય તેમને તુ'રંગીલ બનાવે તેમાં તારી મોટાઈ છે. એક ફીલસુફ હંમેશ
બોલતો કે, આ જે હાનમાં માણસાઈ દુઃખ સુખના બે તબક્કા
છે. એક તબક્કામાંથી સહેજ લઈને, જો તે બીજા તબક્કામાં ઉમેરું તો
મેં એક ફરજ અદા કરેલી કહેવાય. રસ્તાનાં ચાલતાં કોઈ
નહાના બાળકે નાંખી દીધેલી એક પાઈ પણ ઉચકીને તે બીજા
કોઈ નાવારસ ભુલકાંને આપી તેનાં ગરમ આંસુઓ સૂકવું, તો
મારા જીગરને કાંઈક ખુશીલયો સધ્યારો મળે ખરો. મોટી મોટી
ફરજો બજાવવા કરતાં, આવું દેખીતી રીતે નજીવું, પણ ખરા ધર્મનું
કામ બજાવવાને હું કદિ ચૂકું નહીં. આમ કરવાને કરવાને બદલે

લુટી કરોડ લાખ રાંક ગત દુઃખ આપશો,
કહોજી નાથ પાસ જઈ કીયે મુખે ઉભા થશો?
કદ ન ન્યાયનાથ પાસ ન્યાયની મનાઈ છે,
ન આપણે સગાઈ ભાઈ વિશ્વની દગાઈ છે.

આ પુસ્તક મુંબઈ નં. ૯૩, ચીંચપોલી પંચેલ રોડ, પર લેડી નોર્થકોટ હિન્દુ ઓ
નેજ કે. એન. સેલર પ્રેસમાં જદવજી પીતાંબર કક્કરે છાપ્યું છે અને મેસર્સ
એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કં પાંચે મીન્યેસ રુદ્રે કાલખાદેવી મુંબઈ નં. ૨ મ
પ્રકટ કર્યું છે.

બહેર તેમજ ખાનગી લાઇબ્રેરીમાં રાખવા યોગ્ય ચુટી કહાડેલાં

પુસ્તકોની યાદી.

ધી સ્ટાન્ડર્ડ ઈંગ્લીશ-ગુજરાતી

ડીક્ષનેરી

વ્યાસ અને પટેલ કૃત.

ઘણાજ સુધારા વધારા સાથે તથા ચિત્રો સહિત.

કિંમત:—એક વોલ્યુમના રૂ. ૧૮-૦-૦; બે વોલ્યુમના

રૂ. ૧૬-૦-૦; પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૮-૦

આ ડીક્ષનેરીની નવી આવૃત્તિ ઘણાજ સુધારા વધારા સાથે બહાર પડી ચુકી છે. સાઈઝ સુપર રોયલ આઠ પેજી ૧૭૦૦ પાના છે.

અતિ રસિક પારસી સંસારી વારતા.

મોહબત કે મુશીબત (સચિત્ર) ... રૂ. ૫-૦-૦

દુનિયા કે દોજખ ? રૂ. ૩-૮-૦

પારસી સંસારી વારતા.

રતનલોજનું રમખાણ ... રૂ. ૨-૮-૦

હાસ્યરસનો હોજ ? રોતી સુરતને પાણુ પેટ પકડી હાથનાર પુસ્તક !

ખેમાનસંગ્રહ ... રૂ. ૫-૦-૦

સામાજિક સચિત્ર નવલકથા, સંસારનું સુંદર પ્રતિબિંબ.

અનંગ મોહીની ... રૂ. ૩-૮-૦

આર્થસંસારનો આધુનિક ગિતાર ! જ્ઞાનનો ભંડાર

સંસારદર્શન (સચિત્ર) ... રૂ. ૩-૦-૦

એક લોકપ્રિય પારસી સંસારી વારતા.

બેદિલ કે બેવકા? ... ૩. ૨-૮-૦

મી૦ જહાંગીર બે. મરજખાનની રચેલી એક સચિત્ર નવલકથા.

મુશકીલ આસાન ... ૩. ૩-૮-૦

સચિત્ર નવલકથા! આજેજ મંગાવો.

સંજોગનો ભોગ ... ૩. ૩-૦-૦

બણી રસિક, મનોહર અને લોકપ્રિય નવલકથા.

સમરકંદનો શાહુબદો ... ૩. ૨-૦-૦

દિલ ઉશ્કેરનાર બનાવોથી હરપુર નવલકથા.

જીવતું દોળખ! ... ૩. ૩-૦-૦

હીંદુ સંસારી એક ઉત્તમ વારતા, દરેક કુટુંબમાં

વાંચવા લાયક.

મનોરમા ... ૩. ૨-૦-૦

પદમશ્રીનો આદર્શાલ! અઠંગ ઉઠાવગીર.

(એક પારસી સંસારી વારતા.)

સફેદ ઠગ! ... ૩. ૨-૮-૦

રણુશુરા રજપૂતોનાં પ્રબળ પરાક્રમોથી અને સતી

સાધવી રજપૂતાણીઓના આદર્શ આત્મોત્સર્ગથી

પરિપુર્ણ સચિત્ર વારતા સંગ્રહ.

રજપૂતોની રંગબૂમી ... ૩. ૨-૮-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ, પ્રીન્સેસ સીટ, મુંબઈ નં ૨.

